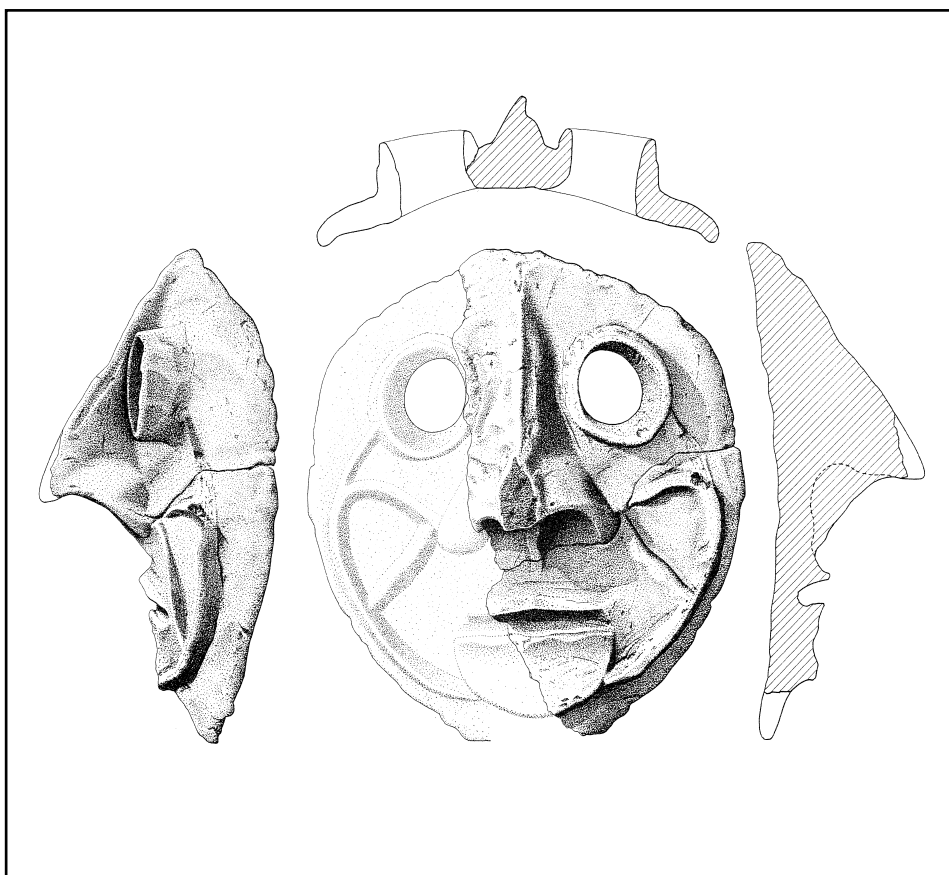

ŐSRÉGÉSZETI LEVELEK

PREHISTORIC NEWSLETTER

4. évfolyam

2002

ŐSRÉGÉSZETI LEVELEK

PREHISTORIC NEWSLETTERS

BUDAPEST, 2002

Szerkesztők:

Anders Alexandra
Kalla Gábor
Kertész Róbert
Kiss Viktória
Kulcsár Gabriella
Sebők Katalin (grafikai szerkesztés)
V. Szabó Gábor

Fordítás, lektorálás:

Seleanu Magdaléna

Szerkesztőség címe:

1088 Budapest, Múzeum körút 4/B
Telefon: (06-1) 266-0863
e-mail: osreglevelek@freemail.hu

Megjelenik évente

Az Ősrégészeti Társaság kiadásában

ISSN 1585-1206

A kötet megjelenését támogatta:

Formakészítés: Pytheas

Tartalom / Contents

Sz. Máthé Márta (1945–2000)	5
<i>Csengeri Piroška</i> : Arcábrázolások a bükk kultúra sajószentpéteri településéről / Face depictions of the Bükk Culture from Sajószentpéter)	11
<i>Báicsmegi Gábor–Tankó Károly</i> : Kora rézkori balta a Nógrád megyei Patvarcra / An Early Copper Age axe from Patvarc (Nógrád county)	16
<i>Horváth, László András</i> : Ein mittelkupferzeitliches Kupfermesser mit gekrummtem Ende von Csongrád–Bokros / Középső rézkori rézkés Csongrád–Bokrosról	18
<i>Patay Róbert</i> : Középső rézkori edény Balatonakarattyáról / A Middle Copper Age vessel from Balatonakarattya	29
<i>Horváth Tünde</i> : Késő rézkori agyagmaszk Balatonőszödön / A Late Copper Age clay mask from Balatonőszöd (Transdanubia)	31
<i>Székely Zsolt</i> : A gömbamforás műveltség emléke Délkelet-Erdélyben / The Globular Amphora culture in southeast-Transylvania	40
<i>Somogyi Krisztina</i> : A Somogyvár–Vinkovci-kultúra temetkezései Kaposújlakról / Burials of the Somogyvár–Vinkovci culture from Kaposújlak	45
<i>K. Zoffmann Zsuzsanna</i> : Embertani leletek a Somogyvár–Vinkovci-kultúrából / Anthropological finds of the Somogyvár–Vinkovci culture	54
<i>Kiss Viktória</i> : Bronzkori csónakmodell Dárdáról / A Bronze Age boat-model from Dárda	60
<i>Váczi Gábor</i> : Középső bronzkori temetkezések Alcsutdoboz környékén / Middle Bronze Age burials from the environs of Alcsutdoboz	67
<i>B. Hellebrandt Magdolna</i> : A putnoki kard / A Sword from Putnok	76
<i>Koós Judit</i> : Késő bronzkori idoltöredék Oszláról (Északkelet-Magyarország) / A Late Bronze Age idol fragment from Oszlár (Northeast Hungary)	79
<i>Cseh János</i> : Szkíta edényformák egy tiszaszőlősi településről (Csalog Zsolt 1963. évi ásatásából) / Scythian vessel forms from Tiszaszőlős (Zsolt Csalog's excavation in 1963).	82
<i>Pétervári Tamás</i> : Késő vaskori temetkezés Süllyápról (Pest-megye) / A Late Iron Age burial from Süllyáp (Pest county)	84
<i>Gál Krisztián</i> : Kelta ház Zánaton / A Celtic house from Zanat (Transdanubia)	88
<i>Márton András</i> : Észrevételek az asztragalosz fibulák északi csoportjának kronológiájához / Remarks on the chronology of the northern group of the astragalos fibulae.	92
MÓDSZERTAN	
<i>Holló Zsolt–Lengyel György–Mester Zsolt</i> : Egy pattintott kőeszköz elkészítése: rendszer és technika. Magyar kifejezések a technológiai vizsgálatokhoz II / Preparing a chipped tool: system and technic. Hungarian terminology for technological analyses II.	98
TUDOMÁNYTÖRTÉNET	
<i>Pallag Zoltán</i> : Az első magyar mezopotámiai régészeti expedíció terve / The plan of the first Hungarian archaeological expedition to Mesopotamia.	105
VITA	
<i>Horváth László András–Horváthné Simon Katalin</i> : Fogalom-alkotás. Hozzászólás a régészeti lelőhely fogalmához / Terms and concepts. On the concept of archaeological site	111
HÍREK	
Az Ősrégészeti Társaság hírei	114
Technikai információk / Technical informations	116

Sz. Máthé Márta 1945–2002

2002. szeptember 19-én meghalt Sz. Máthé Márta, a debreceni Déri Múzeum régésze, bronzkoros kutatótársunk, kollegánk, barátunk, az Ősrégészeti Társaság egyik alapító tagja. Halálhírét fájdalmas megrendüléssel fogadtuk. Emlékezetére álljanak itt sírjánál elmondott búcsúszavaim.

Mártuska, Drága Barátom!

Itt állnak sírod körül mindazok, akik tiszteltek, szerettek és mélységesen fájlalják elvesztésedet. Itt gyászolnak munkatársaid és siratnak barátaid, szeretteid, rokonaid, testvéreid és gyermekeid.

Itt állok én is, csalódottan és becsapottan. Hiszen azt terveztük, hogy Szolnokra jössz kis időre, odahívjuk a bronzkoros barátnőket, beszélgetünk nagyokat, megszóljuk és megváltjuk a világot, megoldjuk a „tudósba oltott háziasszonyok” módjára, ahogy magunkat tréfásan nevezni szoktad.

Biztosan kinevetnél, ha látnád, hogy leírtam és most felolvasom Neked, régi barátomnak szóló szavaimat. De Te tudod legjobban, legszívesebben csak azt ismételném elkeseredetten, amit mi egymás közt szeretett Mesterünk, Bóna István halála után, tehetetlen bánatunkban: „A fene egye meg, a fene egye meg!”

Tudtuk, hogy beteg vagy, de nem akartunk tudni róla, hogy a halállal viaskodsz. Azt hittük, hogy szeretetünk, makacs élni akarásod majd visszatart. Olyan bizakodónak tűnt a hangod a telefonban a legutóbbi időig, hogy reménykedtünk a csodában, hiszen annyi csatát megnyertél már! Nem akartuk észrevenni, hogy időközben belefáradtál e hosszú küzdelembe.

Még mindig alig hiszem, hogy elmentél közülünk. Mozgóképszerűen villannak fel előttem Hozzád fűződő emlékeim, és az életben maradtak kétségbeesett igyekezetével válogatok közöttük,

hogy mindörökké lelkünkbe vésődjenek. A józan, okos, művelt, megfontolt Márti, aki már ifjú korától kezdve csalahatatlan biztonsággal mindig tudta, mi a helyes. A bölcs, megbízható Máthé Márti, a komoly bronzkor-kutató, aki emellett mindig kapható volt tréfára, játékra vagy akár ingyencsakomára. Fülemben csengenek Bóna tanár úr szavai egy zűrzavarossá vált jászdózsai este után: „Ha Mártuska itt lett volna, akkor ez nem történhetett volna meg!” Most már soha nem lesz köztünk Mártuska, hogy vigyázzon ránk.

Látlak Jászdózsán, esős ásatási napon, végzős egyetemistaként a faház emeletes ágyán óriási gyapjúkendőbe burkolózva, könyvvel a kezében. Majd Túrkevén ülünk a konyhasátorban, a bronzkori tell lábánál, neveletlen gyermekeinkkel körülvéve, hasztalan igyekezve rendet teremteni köztük. És a csodálatos évek: a nagy szakmai siker, a tell-kiállítás! Látom, ahogy Szolnokon az ebédlőasztalnál a készülő kronológiai tábla fölött összedugjuk a fejünket, vitázunk. Azután visszük, rendezzük, bontjuk a szívünkhöz nőtt kiállítást Európa-szerte, felváltva, igazságosan beosztva – a hat bronzkoros leány. A közös munka, a közös élmények, Párizs és a múzeumok csodái, a tenger gyümölcsei – felejthetetlen emlékek, kifogyhatatlan beszédtema. Ma is boldoggá tesz, hogy mindezt együtt átélhettük.

Bármelyik barát ünneplésére készültünk, biztosan lehettünk benne, hogy Te valami kedves, szellemes alkalmi költeménnyel fogsz előállni. Látlak, ahogy közkívánatra, sámlira állva olvasod fel Bóna tanár úr születésnapján saját költésű, tréfás-megindító, szeretetteli népmesédet az öreg királyról, aki egész bronzkori birodalmát felosztja hét leánya között. A legidősebb leány, Stanczik Ilona sajnos nagyon hamar itt hagyott bennünket, az öreg királyt pedig nem is olyan régen még együtt sirattuk a farkasréti temetőben. Hiszem és remélem – találkoztál velük azóta.

Búcsúzom Tőled, Mártuska! Kollegák, tisztelők, idős és fiatal barátok, rokonaid, testvéreid – és gyermekeid nevében, akik most úgysem tudnának szólni a fájdalomtól, és akikért annyit aggódtál életedben. Nézz rájuk és nyugodj meg végre: felnőttek már, nagyszerű emberek. Olyan lelki és szellemi örökséget kaptak Tőled, mely kitart bennük hosszú életen át.

Most mindnyájan szomorúak és elkeseredettek vagyunk, de ki-ki vérmérséklete és hite szerint

előbb-utóbb belenyugszik Isten akaratába vagy a sors rendelkezésébe. Vigaszt merítünk abból, hogy emlékeinkben tovább élsz, csak egyet nem tudunk már soha többé. Megkérdezni Tőled: „Mártuska, mit tanácsolsz, helyesnek tartod ezt?”

Isten Veled, Drága Barátnőm, nyugodjál békében!

Csányi Marietta

SZ. MÁTHÉ MÁRTA NYOMTATÁSBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓINAK JEGYZÉKE

1971

Középső bronzkori fegyverlelet Téglásról – A Find of Weapons at Téglás from the Middle Bronze Age. *DMÉ* 1969–71 (1971) 61–66.

Egyek-Szöghatár, Egyek-Tag. *Rég. Füzet.* Ser. I. 25 (1971) 7–8.

Gáborján-Csapszékpart. *Rég. Füzet.* Ser. I. 25 (1971) 9.

Hajdúböszörmény-Földvár. *Rég. Füzet.* Ser. I. 25 (1971) 10. Társ szerző: M. Nepper I.

Hajdúszoboszló-Vasútállomás. *Rég. Füzet.* Ser. I. 25 (1971) 10–11. (= *ArchÉrt* 99 (1972) 252.)

Körösszegapáti-Homokbánya. *Rég. Füzet.* Ser. I. 25 (1971) 12. Társ szerző: M. Nepper I.

Mezőpeterd. *Rég. Füzet.* Ser. I. 25 (1971) 13.

Nádudvar-Halomzug. *Rég. Füzet.* Ser. I. 25 (1971) 15. (= *ArchÉrt* 99 (1972) 253.)

Sáp, Temető és Vasútállomás mögött. *Rég. Füzet.* Ser. I. 25 (1971) 19.

Balmazújváros – Vörös Csillag Tsz, Bikaistálló. *Rég. Füzet.* Ser. I. 25 (1971) 45.

Hajdúdorog, Tokaji út 1. *Rég. Füzet.* Ser. I. 25 (1971) 94.

Mit keres és mit talál egy régész Hollandiában? *Múzeumi Kurír* 6 (1971) 3–9.

Kora vaskori bronz lelet a nádudvari Vörös Csillag Tsz-ben. *Hajdú-Bihari Napló* 1971. márc. 13, 5.

A magyar középkor régészeti kutatásának 25 éve. *Hajdú-Bihari Napló* 1971. márc. 17, 5.

Kelta temető Körösszegapátiban. *Hajdú-Bihari Napló* 1971. máj. 9, 11.

Réz kori temető Hajdúszoboszlón. Régészeti munka a Déri Múzeumban. *Hajdú-Bihari Napló* 1971. szept. 21, 5. Múzeumi kis tükrök – 1. Bevezető (*Hajdú-Bihari Napló* okt. 6, 5); 2. A muzeológia ágazatai (okt. 8, 5); 3. Mi a régészet (okt. 15, 5); 4. Hogyan dolgozik a régész (okt. 16, 5); 5. A történelem, mint muzeológiai ágazat (okt. 20, 5); 6. A művészettörténet és helye a múzeumokban (okt. 21, 5); 7. Néhány szó a néprajzról (okt. 24, 5); 8. Hogyan dolgozik a néprajzos (X. 26, 5); 9. A muzeológus munkája (okt. 27, 5); 10. Múzeumi kiállítások (okt. 29, 5); 11. A muzeológiai munka tudományos és technikai segítői (okt. 31, 5); 12. A múzeum és a népművelés (nov. 4, 5).

A múzeum az iskolában. *Hajdú-Bihari Napló* 1971. dec. 8, 5.

Szolnok-tűzkövesi neolitikus telep. Szolnoki Damjanich János Múzeum Adattára.

1972

Früheisenzeitlicher Bronze-Depotfund von Nádudvar. *ActaArchHung* 24, 399–414.

A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1969–1971. (Leletkataszter) – The Archeological Activity of the Museums in Hajdú-Bihar County in the Years 1969–1971 (A Survey of Finds.) *DMÉ* 1971 (1972) 35–54. Társ szerző: M. Nepper I.

Bronz kori telep kutatás Gáborjánban. *Hajdú-Bihari Napló* 1972. júl. 19, 5.

A múzeum az iskolában. *Múzeumi Kurír* 9 (1972) 15–16.

A múzeum és a közönség kapcsolata. *Hajdú-Bihari Napló* 1972. ápr. 8, 5.

1973

Gáborján-Csapszékpart. *Rég. Füzet.* Ser. I. 26 (1973) 9–10.

1974

- Újabb adatok a korai rézkor időrendjéhez (A hajdúszoboszlói temető) – On the Chronology of the Copper-Age (Early Copper Age Cemetery in Hajdúszoboszló.) *DMÉ* 1972 (1974) 141–148.
Esztár-Fenyvespart. *Rég. Füzet.* Ser. I. 27 (1974) 7.
Téglás-Laposrét-Régi telek. *Rég. Füzet.* Ser. I. 27 (1974) 105. Társ szerző: Módy Gy.

1975

- Hajdúszoboszló területének történeti képe a XI. századig. In: Dankó I. (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája*. Hajdúszoboszló 1975, 53–70.
Bakonszeg-Kórogypuszta. *Rég. Füzet.* Ser. I. 28 (1975) 3. = *ArchÉrt* 102 (1975) 291.
Józsa-Rózsás dűlő, Clara Zetkin utca 9. *Rég. Füzet.* Ser. I. 28 (1975) 77.
Nagyrábé, „Des Echerolles” temető. *Rég. Füzet.* Ser. I. 28 (1975) 97.
Rómer Flóris bihari munkássága (A bihari útinapló) – Flóris Rómers Tätigkeit im Komitat Bihar (Das Biharere Tagebuch.) *DMÉ* 1974 (1975) 283–346.

1976

- Őskori telepásatás Berettyóújfaluban. *Hajdú-Bihari Napló* 1976. júl. 27, 5.
Őskori aranykincsek kiállítása a Déri Múzeumban. *Hajdú-Bihari Napló* 1976. okt. 2, 5.

1977

- Helytörténeti kiállítás I. emelet. In: A Debreceni Déri Múzeum állandó kiállításának ismertetője. Debrecen 1977, 4–13. Társ szerzők: Csicsai K., Módy Gy., M. Nepper I., Varga Gy.

1978

- A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1972-1976 (Leletkataszter) – The Archeological Activity of the Museums in Hajdú-Bihar County in the Years 1972-1976 (A Survey of Finds.) *DMÉ* 1977 (1978) 175–194. Társ szerző: M. Nepper I.
Berettyóújfalu-Herpály. *Rég. Füzet.* Ser. I. 31 (1978) 6–7. Társ szerzők: Kalicz N., Raczky P. (= *ArchÉrt* 105 (1978) 271.)
Berettyószentmárton-Morotva. *Rég. Füzet.* Ser. I. 31 (1978) 7–8.
Szentpéterszeg-Körtvélyes. *Rég. Füzet.* Ser. I. 31 (1978) 24. Társ szerzők: Kalicz N., Raczky P. (= *ArchÉrt* 105 (1978) 273–274.)
A régészeti kiállítás. In: *Vezető a Déri Múzeum kiállításaihoz*. Debrecen 1978, 11–41. Társ szerző: M. Nepper I., Mesterházy K.

1979

- Pflanzliche Überreste einer Wohnsiedlung aus dem Neolithikum im Karpaten-Becken. In: Körber-Grohne, U. (Hrsg.): *Festschrift Maria Hopf zum 65. Geburtstag am 14. September 1979*. = *Archaeo-Physika* 8. Köln-Bonn 1979, 97–114. Társ szerző: P. Hartyányi B.
Újkőkori település Berettyószentmárton-Morotva lelőhelyen – Neusteinzeitliche Siedlung im Fundgebiet Berettyószentmárton-Morotva. *DMÉ* 1978 (1979) 35–56.
Egyek-Katolikus templom dombja. *Rég. Füzet.* Ser. I. 32 (1979) 9.
Mezőpeterd-Katolikus templomkert. *Rég. Füzet.* Ser. I. 32 (1979) 64.
Nádudvar-Nyárszug. *Rég. Füzet.* Ser. I. 32 (1979) 72.

1980

- Berettyóújfalu-Szilhalom. *Rég. Füzet.* Ser. I. 33 (1980) 7–8. (= *ArchÉrt* 107 (1980) 236, 238).
Herpály története. *Hajdú-Bihari Napló* 1980. jan. 12, 5.

1981

Berettyóújfalu környékének története az őskorban. In: Varga Gy. (szerk.): *Berettyóújfalu története*. Berettyóújfalu, 1981. 11–39.

A Berettyóújfalu-Szilhalom-i későneolitikus lakótelep 1976-ban feltárt növényleletei – An die Oberfläche 1976 gebrachte pflanzliche Überreste einer Wohnsiedlung in Szilhalom bei Berettyóújfalu aus der späteren Zeit des Neolithikums. *MMM* 1978–1980 (1981) 125–145. Társszerző: P. Hartyányi B.

1982

A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1977–1980 (Leletkataszter) – The Archeological Activity of the Museums in Hajdú-Bihar County in the Years 1977–1980 (A Survey of Finds.) *DMÉ* 1980 (1982) 95–115. Társszerző: M. Nepper I.

1983

Hajdúsámson-Farkaslapos. *Rég. Füzet.* Ser. I. 36 (1983) 15.

Debrecen-Margit utca. *Rég. Füzet.* Ser. I. 36 (1983) 61.

1984

Preliminary Report on the 1977-1982 Excavations at the Neolithic and Bronze Age Settlement of Berettyóújfalu-Herpály Part II: Bronze Age. *ActaArchHung* 36 (1984) 137–159.

Debrecen vidékének története az őskorban. In: Szendrey I. (szerk.): *Debrecen története I. 1693-ig*. Debrecen 1984, 29–67.

Gáborján-Vörös hadsereg útja 20–22. *Rég. Füzet.* Ser. I. 37 (1984) 15.

Körösszakál-Pállapály. *Rég. Füzet.* Ser. I. 37 (1984) 17.

Hajdúböszörmény-Vidi zug. *Rég. Füzet.* Ser. I. 37 (1984) 90.

1985

Hencida-Szakona. *Rég. Füzet.* Ser. I. 38 (1985) 13–14.

Sárrétudvari-Hízóföld. *Rég. Füzet.* Ser. I. 38 (1985) 25.

Újléta-Vadásztanya. *Rég. Füzet.* Ser. I. 38 (1985) 84.

1986

Mittelbronzezeitliche Tellsiedlungen im Berettyó-Tal. In: Chropovský, B. (Hrsg.): *Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten*. Nitra 1986, 151–155.

Ásatások Berettyóújfalu-Herpály neolitikus és bronzkori tell-településén 1977–1982 között II. Bronzkor. *BMÉ* 4–5 (1986) 129–149.

A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1981–1985 (Leletkataszter) – The Archeological Activity of the Museums in Hajdú-Bihar County in the Years 1981–1985 (A Survey of Finds.) *DMÉ* 1985 (1986) 35–61. Társszerző: M. Nepper I.

Körösszegapáti-Pállapály. *Rég. Füzet.* Ser. I. 39 (1986) 18.

Sárrétudvari-Hízóföld. *Rég. Füzet.* Ser. I. 39 (1986) 26.

Hajdúböszörmény-Kettőshalom. *Rég. Füzet.* Ser. I. 39 (1986) 56.

1987

A közép-tiszántúli őskori tell-telepek bronzkori rétegei, különös tekintettel a Berettyó-völgyre. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat. Budapest.

Darvas-Kisbogárfő. *Rég. Füzet.* Ser. I. 40 (1987) 10.

1988

Bronze Age Tells in the Berettyó Valley. In: Kovács, T.–Stanczik, I. (eds.): *Bronze Age Tell Settlements of the Great Hungarian Plain I*. Inventaria Praehistorica Hungariae I, Budapest 1988, 27–122.

1989

A Déri Múzeum ősrégészeti kiállítása. *Debrecen* 4 (1989) 22, 10.

1990

Ásatások a polgári Csőszhalmokon. *Polgártárs* 1990., február, 5–6.

1991

Ásatások a polgári Csőszhalmokon. *Magyar Híd* 1:3 (1991) 22–23.
Stanczik Ilona (1943–1991). *ArchÉrt* 118, 87–88.

1992

Bakonszeg-Kádárdomb. Berettyóújfalu-Szilhalom. Berettyóújfalu-Herpály-Földvár (Die bronzezeitlichen Schichten des für die neolithische Herpály-Kultur eponymen Fundortes.) In: Meier-Arendt, W. (Hrsg.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Katalog. Frankfurt am Main 1992, 166–173.
Adatok Rómer Flóris tiszántúli éveiből. Megemlékezés halálának centenáriumán – Angaben zu den Jahren Flóris Rómers in der Transtheissgegend (1877-1889). Gedenken zu seinem hundersten Todestag. *DMÉ* 1989–1990 (1992) 485–499.
Polgár-Kenderföld-Kiscsőszhalom. *Rég. Füzet*. Ser. I. 44 (1992) 19–20. Társ szerző: Vicze M.

1993

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok régészeti tevékenysége 1986–1991 (Leletkataszter) – Archeological Activity of Museums in Hajdú-Bihar County from 1986 to 1991 (Review of Finds.) *DMÉ* 1991 (1993) 109–140.

1994

Bakonszeg – Kádárdomb. Berettyóújfalu-Szilhalom. Berettyóújfalu-Herpály-Földvár. In: Bóna, I. – Raczkó, P. (dir.): *Le bel âge du bronze en Hongrie*. Budapest, 166–173.
Adatok az Ottomány-kultúra eredetéhez (Kutatási vázlat). In: Ujváry Z. (szerk.): *Történeti és néprajzi tanulmányok*. Debrecen 1994, 27–31.

1995

Ilona Stanczik (1943–1991). *ActaArchHung* 47, 331–332.

1996

The "missing" axe of the Hajdúsámson treasure. In: Kovács, T. (Hrsg.): *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*. Budapest 1996, 125–128.
Polgár-1-34. sz. lelőhely (Pap-tanya, 2-33. sz. lelőhely). *Rég. Füzet*. Ser. I. 47 (1996) 21–22. Társ szerző: Hajdú Zs.

1997

Polgár-Kengyel-köz. Kora bronzkori település a Kr. e. III. évezredből – Polgár-Kengyel-köz. Early Bronze Age settlement from the 3rd Millennium B.C. In: Raczkó P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.): *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései – Paths into the Past. Rescue excavation on the M3 Motorway*. Budapest 1997, 59–61. Társ szerzők: Csányi M., Tárnoki J., Dani J., Hajdú Zs., Raczkó P.
Polgár-Kengyel-köz. Szarmata település a III–IV. századból – Polgár-Kengyel-köz. Sarmatian settlement from A. D. 3rd–4th century. In: Raczkó P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.): *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései – Paths into the Past. Rescue excavation on the M3 Motorway*. Budapest 1997, 106–109. Társ szerzők: Hajdú Zs., M. Nepper I., Raczkó P., Kriveczky B., Csányi M., Tárnoki J.

1999

Kivonat az „UTAK A MÚLTBA” c. katalógus szövegéből. *DMÉ* 1997–98 (1999) 173–176; 188–192.

Sarló a sírban (Adatok a legkorábbi bronzkori sarló megjelenéséhez.) In: Ujváry Z. (szerk.): *Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére*. Debrecen 1999, 77–83.

2000

Angaben zu den frühesten Sicheln im Theiss-Gebiet. *ActaArchHung* 51 (2000) 183–188.

Régészek a nagyberuházásokon. *Debrecen* 8 (2000) 321–323. Társszerző: Istvánovits E.

2001

Angaben zum Ursprung der Ottomány (Otomani) Kultur (Forschungsskizze). In: Kacsó, C. (Hrsg.): *Der Nord-karpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare, 7–10. Oktober 1998*. Muzeul Județean Maramureș Bibliotheca Marmatia I. Baia Mare, 2001, 39–43.

Szerkesztések

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1995–1996. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai 72) Debrecen 1998. Társszerkesztők: Selmeczi L., Módy Gy.

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1997–1998. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai 73) Debrecen 1999. Társszerkesztő: Selmeczi L.

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1999. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai 74) Debrecen 2000. Társszerkesztő: Selmeczi L.

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2000–2001. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai 75) Debrecen 2001. Társszerkesztő: Selmeczi L.

Birkásné Vincze Rita
informatikus könyvtáros
Déri Múzeum
4026 Debrecen, Déri tér 1.

Arcábrázolások a bükki kultúra sajószentpéteri településéről

A Sajószentpétertől délkeletre, a Kövecses nevű határrészben, a Sajó egykori magaspártján fekvő újkőkori településre 2001. júniusában bukkantak a Herman Ottó Múzeum régészei, amikor egy tervezett gázvezeték nyomvonalán végeztek bejárásokat.¹ A valamikori Sajó-terasz ezen a szakaszon ÉNy–DK irányú. Északkeleti oldala lejt meredeken, itt a felszínből mintegy 4 m-re emelkedik ki. A neolitikus település feltehetően hosszanti irányban húzódott.² A magaspartra merőlegesen haladt a tervezett nyomvonal, amelynek köszönhetően 300 m hosszú és 10 m széles, a lelőhelyet keresztező régészeti szelvényt nyertünk. A 2001. július 30. és augusztus 22. között S. Koós Judit vezetésével végzett megelőző kutatás során egy középső neolitikus, a bükki kultúrába tartozó településrészletet, kora vaskori településjelenségeket, valamint késő népvándorlás kori objektumokat (összesen 37-et) tártunk fel.

Az ásatás jelentőségét a bükki kultúra településrészlete adja, melyből két felszínre épített ház paticsomladékát (ezeket a fekete humuszban, mindössze 35 cm mélységben sikerült megfognunk), az egyik ház mellett hatalmas agyagkitermelő gödröt, kisebb hulladékgödröket, valamint egy zsugorított csontvázas, okkermellékletes temetkezést találtunk meg.

A leletanyagot már restaurálták,³ jelenleg feldolgozás alatt áll, a három arcosedényből származó töredékek azonban előzetesen is figyelmet érdemelnek. Az 1. számú edény töredékei a 13. ház omladéka alatt talált 24. gödörből kerültek elő, mely nagyméretű paticsdarabokkal, őrlőkövekkel, háztartási edények és finomkerámiák töredékeivel volt tele (szinte tömve). A viszonylag kis gödör betöltése erősen égett volt. A 2. és 3. számú edényekből származó töredékeket pedig a 13. ház melletti, attól északkeletre elhelyezkedő hatalmas

méretű, valószínűleg agyagkitermeléskor ásott, és később hulladéktárolásra használt, fekete betöltésű gödörkomplexumban találtuk házi és díszedények töredékei, valamint őrlőkövek társaságában.

Az 1. számú edény töredékei:

Finoman iszapolt anyagú, vékonyfalú, sötétszürke színű, simított felületű, hengeres nyakú, gömbös testű, kiöntőcsöves, díszített edényből származó kiöntőcső és az ahhoz csatlakozó 4–6 mm falvastagságú oldaltöredékek. A felületen néhol polírozás, vagy fekete festés nyomai láthatók. Az edény eredetileg világosszürke bevonatos lehetett, melynek maradványai néhány helyen szintén megfigyelhetők. A megmaradt darab 3 töredékből ragasztott. Szé.: 9,3 cm, a kiöntőcső H.: 4,1 cm, az arc rész legnagyobb Szé.: 3,2 cm, Ma.: 3,2 cm (1. kép).⁴ Az oldaltöredékeket párhuzamos vonalakból álló, viszonylag sűrűn bekarcolt vonalkötegek borítják, amelyek alapján azonban az edényttest díszítése nem rekonstruálható.

A feltehetően a vállon ülő, felfelé tekintő kiöntőcsövet két koncentrikus, különféle formájú beszúrkálásokból kialakított kör keretezi. Magának a kiöntőcsőnek a felső harmada díszítetlen, a két alsó harmadát pedig három párhuzamos vonalból álló bekarcolt, jobbra futó spirálminta borítja. A spirálmintákat a díszítetlen rész felől két párhuzamos bekarcolt vonal határolja, egymástól pedig két, szintén beszúrkálásokból létrehozott párhuzamos vonal választja el – így módon a spirálminták egy-egy mezőbe kerülnek.

A töredék érdekességét a kiöntőcső kiöntő részének díszítése adja, mely háromszög alakúra van kiképezve, és emberi arcot formáz. Két kör alakú áttörés jelöli rajta a szemet, egy hosszúkás pedig a száját (a kiöntő belső felületén nem simították el a lyukak szélein keletkezett kitüremkedéseket). A száj alatt függőleges, az állig futó bevágás figyelhető meg. Az orrot két függőleges, rövid, bekarcolt vonal ábrázolja, az arc felső részén pedig az AVK-körből jól ismert szimbolikus jel („sarlómotívum”) látható három párhuzamos vonalból álló vonalkötegből kialakítva. A jobb szemtől kiindulva: egy derékszögben megtörő vonalköteg, amely a jobb szem fölött a bal szemig húzódó ívelt vonalkötegekben folytatódik, az orr fölött az ívből egy ferde vonalköteg ágazik le a jobb szem irányába, végül pedig a bal szem mellett egy különálló, szintén derékszögben megtörő vonalköteg található.

A 2. számú edény töredékei:

Finoman iszapolt anyagú, vékonyfalú, szürke színű, barnára és világosszürkére égett finom bevonattal ellátott, simított felületű, hengeres nyakú, gömbös testű, kiöntőcsöves, díszített edényből származó kiöntőcső töredéke és az ahhoz csatlakozó 3,5–5 mm falvastagságú oldaltöredékek kissé kopott felülettel. A megmaradt darab hét töredékből ragasztott. Szé.: 11,8 cm, Ma.: 13,2 cm, a kiöntőcső H.: 3,5 cm, a kiöntő rész Ma.: 3,9 cm (2. kép).

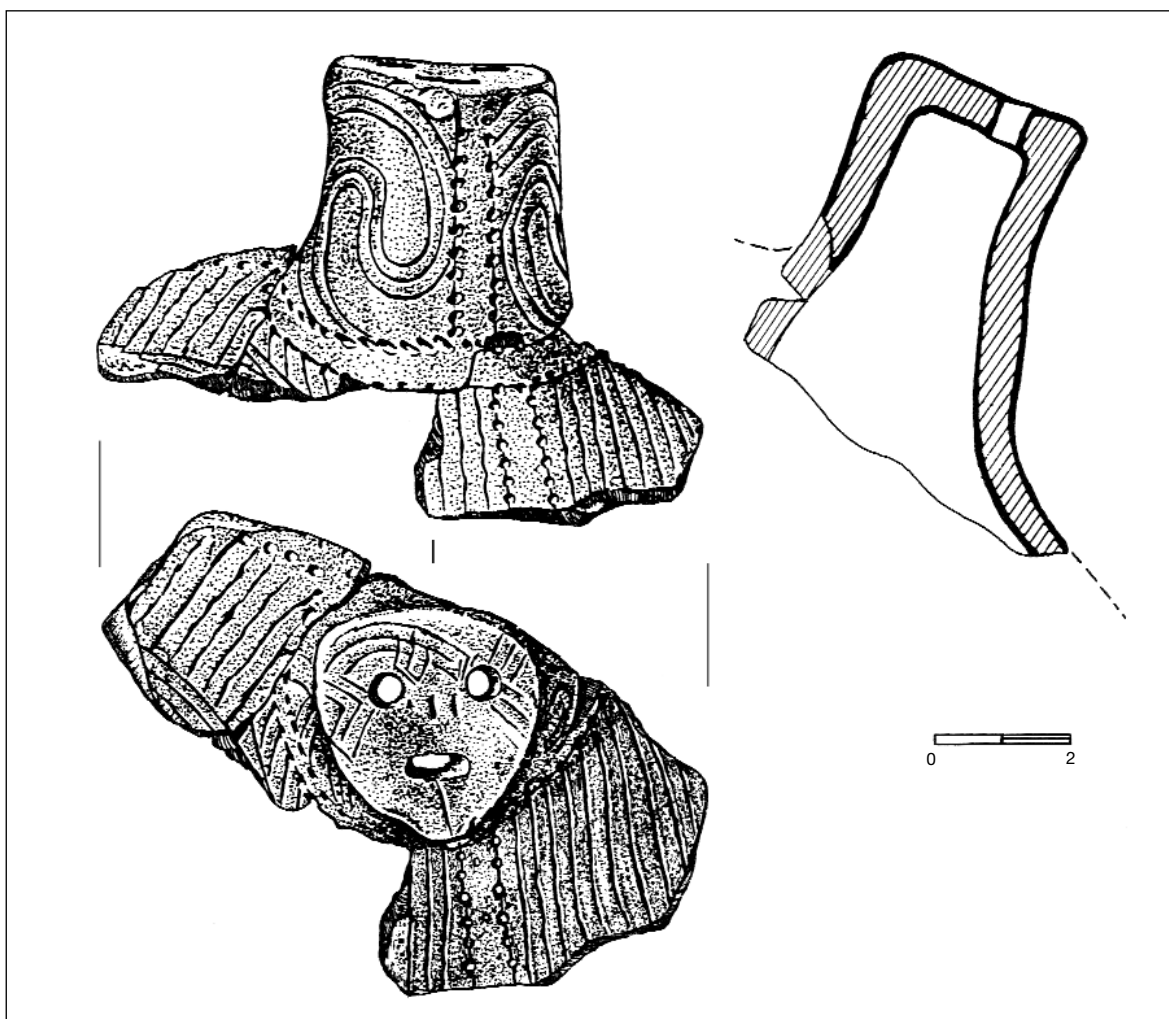
Az itt feltehetően szintén a vállon ülő, felfelé tekintő kiöntőcsövet ugyancsak két koncentrikus, különféle formájú beszúrkálásokból kialakított kör keretezi. Magának a kiöntőcsőnek a felső harmada egymással párhuzamos, ferde, bekarcolt vonalakkal díszített, melyek közeit ferde vonalakból kialakított „négyzetekkel” töltötték ki, így módon hozva létre rácsmintát.

⁴ A rajzokat Nagy S. József grafikus (HOM) készítette.

¹ A Linde Gáz Magyarország Rt. Kazincbarcika–Sajóbabony szénmonoxid vezetékének építését megelőzően. Herman Ottó Múzeum (a továbbiakban HOM) Régészeti Adattár: 3120–01.

² A Kövecses nevű határrészben, Sajószentpéter és Sajóecseg között, a Sajó jobb partja közelében régészeti lelőhelyek sora húzódik, amelyeket korábbi leletbejelentések nyomán már ismertünk. HOM Régészeti Adattár: 1681–83.

³ Tóth Edina restaurátor (HOM) munkája.

1. kép. Sajószentpéter-Kövecses – kiöntőcsővön található arcbrázolás
Fig. 1. Sajószentpéter-Kövecses – Face depiction on a spout

A két alsó harmadot egy-egy koncentrikus kör motívum díszíti. A három részt rekonstruálhatóan két-két, szintén beszúrkálásokból létrehozott párhuzamos vonal választja el egymástól, vagyis a kiöntőcső oldalán a díszítés 3 mezőbe osztott.

A kiöntőcső sajnos töredékes állapotban maradt ránk, így nem tudjuk pontosan rekonstruálni. Az 1. számú edény kiöntőjéhez hasonlóan háromszög alakban kiképzett, felső részén egy kerek áttörés, alsó részén pedig egy sorban 3 kerek átfúrás maradványa látható (a kiöntőlyukak széleit a külső és a belső felületen egyaránt elsímítették). Lehetséges, hogy a szokványos AVK-darabokhoz hasonlóan több sorban, sűrűn helyezkedtek el az áttörések a kiöntőcsővön, de az is elképzelhető, hogy a lyukak felül a két szemet (egy-egy átfúrás), alul pedig a száját (3 átfúrás) jelölték, így módon kialakítva az emberi arcot.

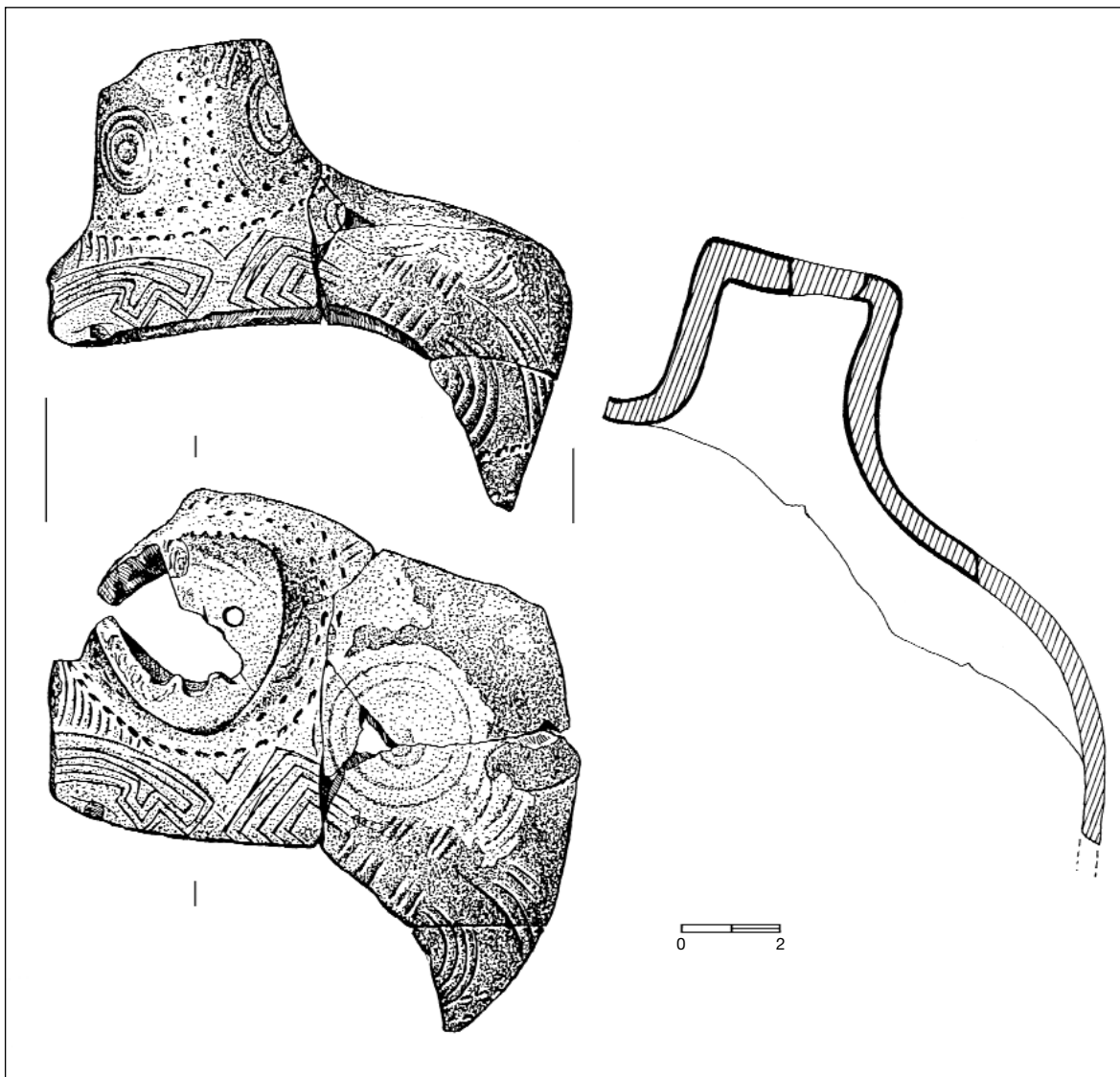
Ennél a darabnál a kiöntőcső alatti hasrész az érdekes, melyet a bekarcolt koncentrikus körökön kívül a jól ismert „sarlómotívum” töredéke borít. A motívumnak a szokásosan a jobb szem felett átívelő, és a végén kettéágazó részét itt hat párhuzamos vonalból álló vonalkötegből alakították ki, a rendszerint a bal szem mellett található különálló díszítésből pedig egy U-alakú részlet maradt meg. Az arcos edények háromszög alakú arcbrázolásait időnként lezáró motívumból a három ferde, rövid bekarcolásból kialakított „négyyszögek” két párhuzamos sorának részlete látható a feltételezett arc bal oldalán.

A 3. számú edény töredéke:

Pelyvás soványítású, de kő- és kerámiazúzalékkal is kevert anyagú, 5–7 mm falvastagságú, szürke színű, világosbarnára égett agyagbevonattal ellátott, simított felületű, hengeres nyakú, feltehetően gömbös testű edényből származó peremtöredék kopott felülettel. Szé.: 6,2 cm, Ma.: 4,7 cm, a rekonstruálható Szá.: 8 cm (3. kép).

Az edény peremének külső része bevagdalt, amely alatt arcbrázolás látható. Két hosszú, kissé ferde bevagdolás a szemet, egy hosszú, széles bekarcolás pedig a száját jelöli. Az orr plasztikusan kiképzett, apró, hegyes dudor alkotja. Az arc bal széle bordaszerűen kiemelkedik az edény síkjából.

Mindhárom darab a bükki kultúrára jellemző, de a korábbi AVK időszakokban gyökerező hengeres nyakú, gömbtestű edénytípusból származik (KALICZ–MAKKAY 1977, 31, 39, 46; LICHARDUS 1974, 27; CSENERGI 2001, 76, 82). Az 1. és a 2. edény kiöntőcsőves, díszített finomkerámia darabja, míg a 3. feltehetően kiöntőcső nélküli, a házi kerámiák módjára kidolgozott, pelyvás soványítású, díszítetlen változat. A bükki kultúra felsővadász-várdombi le-

2. kép. Sajószentpéter-Kövecses – kiöntőcsöves edény hasán található arcábrázolás
 Fig. 2. Sajószentpéter-Kövecses – Face depiction on the belly of a spouted vessel

letanyagában előforduló hasonló finomkerámia-edények általában 7–10 cm szájátmérőjűek, az egyetlen kiegészíthető példány pedig 22,4 cm magasságú, míg a házi kerámia módjára kidolgozott változatok 7–13 cm peremátmérőjűek és 25 cm-nél nagyobbak lehetnek (CSENGERI 2001, 76, 82). Hasonló méreteket feltételezhetünk a sajószentpéteri edények esetében is. Az arcábrázolások sokszor ezen a közepes méretű, 20–50 cm magasságú edényeken fordulnak elő (KALICZ–S. KOÓS 2000, 19).

Az 1. edény arcábrázolása jelenleg párhuzam nélküli, ugyanis kiöntőcsövön kiképzett emberi arcot nem ismerünk az AVK és csoportjai leletanyagából. Az arc megformálása, és a fölötte található szimbolikus jel azonban általánosnak mondható ugyanebben a körben, mint azt számos,

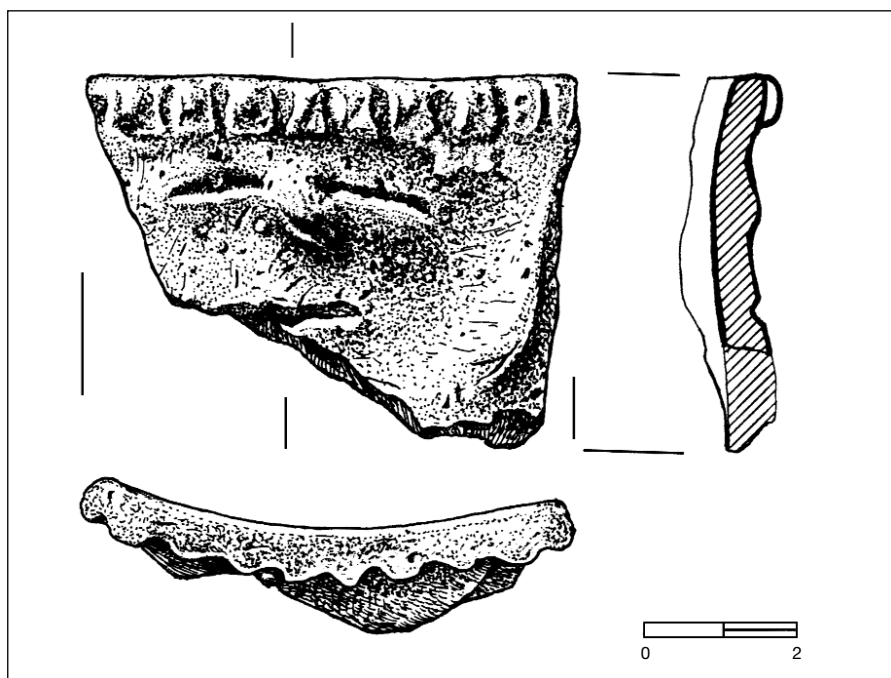
főként északkelet-magyarországi példa mutatja, melyeket legutóbb Kalicz Nándor és S. Koós Judit foglalt össze és elemzett (KALICZ–S. KOÓS 2000, korábban KALICZ–MAKKAY 1972, 13–15; 1977, 61–64).⁵ Az orr bekarcolással való ábrázó-

⁵ Az ott közöltekén kívül még több arcos edényből származó töredéket ismerünk Borsod-Abaúj-Zemplén megye területéről, melyek jelenleg közöletlenek: két peremtöredék Encs-Kelecsényről, a tiszadobi csoport településéről, Wolf Mária és Simán Katalin 1983-as ásatásából; egy peremtöredék a bükki kultúra felsővadász-várdombi még közöletlen anyagából (XI-II/2. ásónyom), S. Koós Judit és Losits Ferenc 1984-es leletmentéséből; két töredék a Baradla-barlangból, az egyik a Magyar Nemzeti Múzeum 84.8. leltári számú anyagában található, a másik Szenthe István geológus gyűjtéséből származik; és végül egy peremtöredék Szendrőről, az Ördögáti-barlangból, Megay Géza 1932-es ásatásából (HOM leltári szám: 53.46.2.).

lása csak néhány esetben figyelhető meg ezeken az edényeken, mint például a Tiszavasvári-Keresztfalról (KALICZ–MAKKAY 1972, 9. kép 1) és a Tiszafüred-Morotvaparttól ismert töredékeken (SIKLÓDI 1991, II. t. 1), vagy feltehetően a kenézlői edényen (KALICZ–S. KOÓS 2000, 13. kép 1). A száj alatt látható függőleges bevágásnak is ismert néhány párhuzama (pl. a mezőzombori arcsosedényen: KALICZ–S. KOÓS 2000, 1–2. kép).

A 2. edényen a bekarcolt szimbolikus jel, és a hozzá kapcsolódó feltételezett arcábrázolás helye szokatlan, és párhuzam nélküli. Az AVK és csoportjai köréből eddig nem közöltek olyan edényt, vagy töredéket, melyen az arcábrázolás az edény hasán található, azokat minden esetben az edény pereme alatt képezték ki. Az arcot lezáró, azt keretező bekarcolt motívum – ennél a darabnál három ferde, rövid bekarcolásból kialakított „négyyszögek” két párhuzamos sora – viszont több lelőhelyről ismert (KALICZ–MAKKAY 1972, 13, KALICZ–S. KOÓS 2000, 20, hasonló például a Baradla-barlang több töredéke: KALICZ–S. KOÓS 2000, 10. kép 3, 11. kép 2, 7, 12. kép 6–8). Sajnálatos, hogy az edény különleges szimbólum alatti része nem maradt ránk.

A 3. edény egyszerű arcábrázolása általános az AVK és csoportjai körében. A „sarlómotívum” hiánya nem egyedülálló KALICZ–S. KOÓS 2000, 18), az arcnak plasztikus bordával történő lezárása pedig gyakran megfigyelhető a hasonló darabokon (KALICZ–S. KOÓS 2000, 20), például a mezőzom-

3. kép. Sajószentpéter-Kövecses – arcos edény peremtöredéke
Fig. 3. Sajószentpéter-Kövecses – Rim fragment of a face pot

bori arcos edényen (KALICZ–S. KOÓS 2000, 1–2. kép), vagy az legutóbb közölt szerencs-taktaföldvári töredéken (Hellebrandt 2001).

A 1. és 2. edény mérete, formája, kidolgozása és díszítése meglehetősen hasonlít egymásra. Feltehetően ugyanaz a fazekas készítette őket, de nem egy edényből származnak. Ezek a töredékek újabb példát szolgáltatnak arra nézve, hogy az AVK és csoportjai arcos edényeinek arcábrázolásai a részletekbe menően egységes megformálások voltak, ami azonos jelentéstartalmat feltételez, és mutatja ezen ábrázolások jelentőségét is.

A sajószentpéteri településrészletet a jelenlegi adatok alapján előzetesen a Lichardus-féle Bükk AB időszakba soroljuk (LICHARDUS 1974), melyet alátámasztanak az 1. és 2. edény díszítőmotívumai is.⁶

Csengeri Piroska
Herman Ottó Múzeum
3529 Miskolc, Görgey utca 28.

⁶ Megemlíteném, hogy a HOM Régészeti gyűjteménye őriz egy nagyméretű arcos edényből származó „sarlómotívumos” peremtöredéket Sajószentpétéről (KEMENCZEI 1971, 3. kép – hibás lelőhelynévvel; KALICZ–MAKKAY 1972, 9. kép 5 – hibás felirattal; KALICZ–MAKKAY 1977, 152; KALICZ–S. KOÓS 2000, 9. kép 4; Hom Ltsz.: 65.60.1). A lelet a leltárkönyvek tanúsága szerint még valószínűleg 1902-ben, vagy azt megelőzően került a múzeumba Butykay József ajándékaként, közelebbi lelőhelye azonban ismeretlen. Nem kizárt, de nem is állítható, hogy a töredék Sajószentpéter-Kövecsesről, vagy a környező középső neolitikus települések valamelyikéről származik.

Irodalom:

- CSENGERI P. 2001: Adatok a bükki kultúra kerámiaművességének ismeretéhez. A felsővadász-várdombi település leletanyaga – Data to the pottery of the Bükk Culture. Archaeological finds from the settlement at Felsővadász-Várdomb. *HOMÉ* 40 (2001) 73–105.
- HELLEBRANDT M. 2001: Adatok az újkőkor arcos edényeihez. *Ősrégészeti Levelek* 3 (2001) 9–11.
- KEMENCZEI T. 1971: Az őskor művészeti emlékei a Hermann Ottó Múzeumban. *HOMK* 9 (1971) 36–49.
- KALICZ N.–S. KOÓS J. 2000: Újkőkori arcok edények a Kárpát-medence északkeleti részéből – Neolithische Gesichtsgefäße im Nordosten des Karpatenbeckens. *HOMÉ* 39 (2000) 15–44.
- KALICZ, N.–MAKKAY, J. 1972: Gefäße mit Gesichtsdarstellungen der Linienbandkeramik in Ungarn. In: Bachmayer, F. et al. (red.): *Idole. Prähistorische Keramiken aus Ungarn*. Veröffentlichungen aus dem Naturhistorischen Museum, Wien, 9–15.
- KALICZ, N.–MAKKAY, J. 1977: *Die Linienbandkeramik der Grossen Ungarischen Tiefebene*. StudArch 7, Budapest.
- LICHARDUS, J. 1974: *Studien zur Bükker Kultur*. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 12, Bonn.
- SIKLÓDI, CS. 1991: Az őskori leletanyag. In: Tálás, L.–Madaras, L. (Szerk.): *Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton*. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 32, Szolnok, 21–63.

Face depictions of the Bükk culture from Sajószentpéter

The study describes three fragments from face pots found at Sajószentpéter-Kövecses (near Miskolc, northern Hungary), a settlement of the Bükk culture. A rescue excavation was conducted at this site by J. S. Koós and P. Csengeri in August 2001. The excavated area was 3000 m² large. A total of thirty-seven archaeological features were uncovered from the Middle Neolithic, the Early Iron Age and the Migration Period.

The settlement of the Bükk culture lay on a southwest-northeast oriented former terrace of the river Sajó. The remains of two houses, several refuse pits and a burial sprinkled with red ochre were excavated.

Each fragment with a human face depiction comes from vessels with a cylindrical neck, a globular body and a spout on its shoulder. Fragments 1 and 2 come from the typical fine ware of the Bükk culture decorated with an incised pattern, while fragment 3 is typical of the undecorated coarse ware of the culture. The three vessels were probably over 20 cm high.

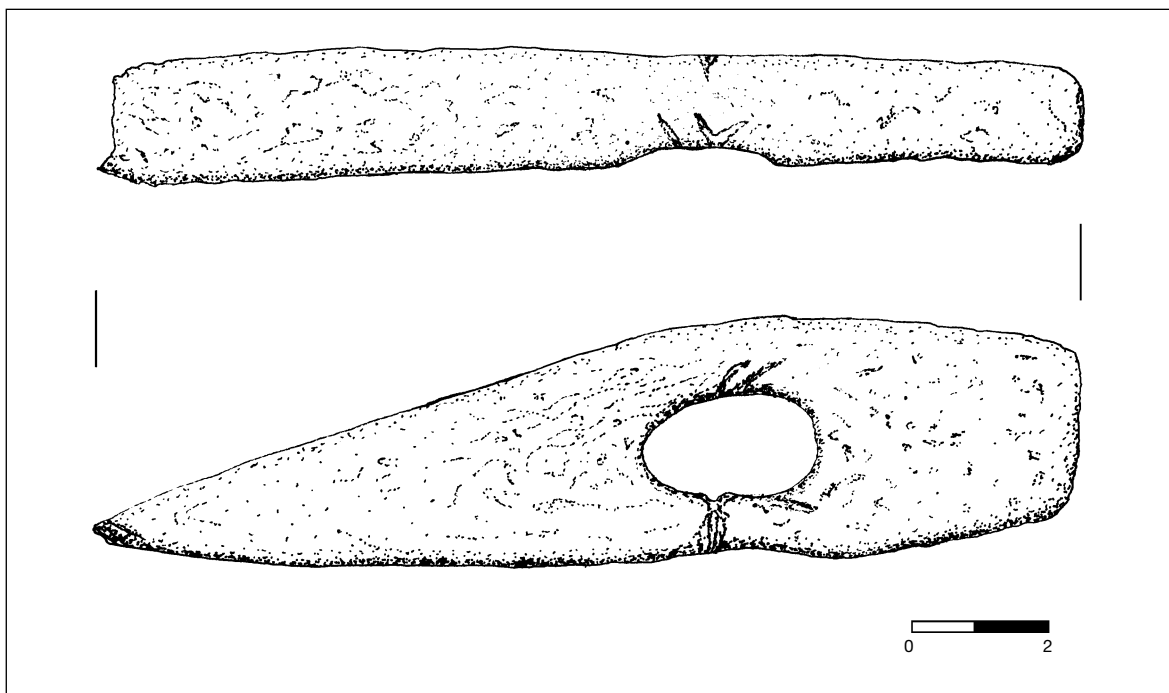
Face depictions were fairly common on this vessel type in the Alföld Linear Pottery culture and in the later ALP groups (KALICZ–S. KOÓS 2000). The face depiction on fragment 1 (*Fig. 1*) was also quite widespread in the ALP culture, as was the face depiction and the symbolic motif above it on fragments 2 (*Fig. 2*) and 3 (*Fig. 3*). What is unusual, however, is the location of these depictions: on the spout in the case of fragment 1 (*Fig. 1*) and on the belly of the vessel in the case of fragment 2 (*Fig. 2*). No comparable vessels or vessel fragments of the ALP culture or the later ALP groups have been found to date.

The find assemblage from this Bükk settlement site has been dated to the Bükk AB period, as defined in J. Lichardus' chronological system (LICHARDUS 1974). The evaluation of the finds from the excavation is underway.

Kora rézkori balta a Nógrád megyei Patvarcról

A közelmúltban Patvarc határában a Livia-majori dűlőből földművelés során egy rézbalta került elő. Gyurovics István helyi lakos bejelentésére a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum régészei helyszíni szemlét tartottak a lelőhelyen, de sajnos néhány közelebből meg nem határozható oldaltörédeken kívül egyéb lelet nem került elő. Bár e balta csak

Európában. Ezt a formát már az 1950-es évektől külön típusként kezelték és nevét a közép-szerbiai Pločnikről előkerült II. depóban található darabról kapta (SCHUBERT 1965, 277; JOVANOVIĆ 1971, Tab. IV. 14). A közelmúltig számos, a rézkori baltákat, csakányokat régióként összefoglaló munka jelet meg, s közülük nem egy kitért a Pločnik-típusú

1. kép. Patvarc – kora rézkori balta
Fig. 1. Patvarc – Early Copper Age axe

szórványlelet, mégis úgy véljük, érdemes bemutatni, hiszen egyelőre meglehetősen kevés adatunk van Nógrád megye rézkoráról.

Anyaga: rézötvözet; H.: 132 mm; legnagyobb Sz.: 3,2 cm; legnagyobb V.: 1,6 cm; furat: ovális, 1,8 + 1,3 cm. A baltát felülnézetben az ovális nyéllyuk 2/3–1/3 arányban megosztja. A 2/3 rész egyik oldalt egyenesen, míg a másik oldalt enyhén ívesen keskenyedik és egy pontban, a függőleges élben végződik. Ezzel átellenben, a másik végén egy lapos kalapácsszerű rész van kialakítva. Keresztmetszete négyszögletes, az élek enyhén lekerekítettek és a balta az él felé enyhén vastagszik. Felületén a rossz öntési körülményekre utaló „felhabzások” figyelhetők meg. A nyéllyuk tájékán ütések és éles tárgytól származó vágások nyomai találhatók, amelyeket – akárcsak a balta felületének egészét – vastag barna patina fed (1. kép).

A rézbalta formáját tekintve a késő neolit kőbaltákat másolja, s egyáltalán nem ismeretlen Közép-

baltákra (NOVOTNÁ 1970; VULPE 1975; TODOROVA 1981; PATAY 1984). Ezek művek egyöntetűen az egyik legarchaikusabb formának tekintik, s tipológiailag a rézbalták kronológiai sorának az elejére helyezik. A datálás szempontjából abban is teljes az egyetértés, hogy a típus megjelenése a Tiba /Tibava/ és Lucska /Lučky/ temetkezéseiből előkerült darabok és az őket kísérő egyéb tárgyak kontextusa alapján, valamint a pločniki és karbunai depókra támaszkodva elsősorban a rézkor elejére, a késő Tiszapolgár–Lengyel III–Sălcuța II–Cucuteni A3–Varna relativkronológiai horizontra tehető (PATAY 1984, 38–39; RACZKY 1995). A legújabb összegzés azonban ennél korábbra, a Precucuteni III–Cucuteni A2 periódusok közé datálja ezeket a baltákat (GOVEDARICA 2001, 157–159).

Azt nem lehet tudni, hogy a patvarci példány esetében egy depó részével, vagy esetleg egy sír mellékletével kell-e számolnunk. Így aztán a tibavai temető párhuzamai alapján (ŠÍŠKA 1964, 333) egyelőre nem lehet kizárni, hogy esetleg egy gazdag melléklettel ellátott sírból szántotta ki az eke. Természetesen ezt a kérdést csak egy hitelesítő feltárással lehetne megnyugtatóan tisztázni.

A patvarci balta nem az egyetlen rézkori fémesség Nógrád megyéből. Pulszky Ferenc már a XIX. század második felében említi egy ismeretlen lelőkörményű rézbaltát a szomszédos Balassagyarmatról (PULSZKY 1883, 54–55, 10. ábra 3). Ugyanakkor Patay Pál leletgyűjtéséből számos további rézeszköz is ismertté vált, ám ezek már a középső rézkorhoz köthetők: Balassagyarmat (jászladányi típus); Nógrádkövesd, Karancslapujtő, Szirák (laposbalták); Salgótarján (szendrői típus); Nógrádmárcal (nógrádmárcali típus) (PATAY 1984).

A kora rézkori pločniki típusból Magyarországról csak nyolc példányt ismerünk és ebből hat XIX. századi gyűjtés, vagyis csak egynek van bizonytalan lelőhely-meghatározása („Velem”). Ezekon kívül csak a Csongrád megyei Szentés és a Fejér megyei Lókút települések közeléből ismert egy-egy darab (PATAY 1984, 38–39).

A patvarci lelet jelentősége tehát abban rejlik, hogy ha elfogadjuk a rézeszközök jelenlegi tipokronológiai osztályozását, akkor ez az eddig ismert legkorábbi rézbalta nemcsak a nógrádi dombvidéken, de az egész északkelet-magyarországi régióban is. Ráadásul a publikált párhuzamok zöme a tiszapolgári kultúrához köthető, míg Patvarc környékéről eddig csak lengyeli kultúra III. fázisához tartozó lelőhelye volt kimutatható (Csesztve-Stalák és Csesztve-Nagypart: T. DOBOSI–TÁRNOKI 1987). Persze a kutatás hiányosságaival is magyarázható, hogy Nógrád megyéből egyáltalán nem ismerünk tiszapolgári leleteket és a korai, illetve a középső rézkori lelőhelyek száma is csekély.

Éppen ezért a régió rézkorának tisztázása érdekében egy hitelesítő ásatáson túl mindenképpen fontos lenne a rézeszközök technológiai vizsgálata, amely esetleg választ adhatna arra kérdésre, hogyan kapcsolódik Nógrád megye Magyarországra kora rézkorához, jelen esetben a tiszapolgári kultúrához. Ezen túl egy kémiai vizsgálat talán megválaszolhatná, hogy a patvarci lelet importként került-e Nógrádba, vagy helyi készítményről van szó, illetve tisztázhatná a többi nógrádi rézeszközhöz való viszonyát.

Tankó Károly

ELTE BTK Régészettudományi Intézete
1088 Budapest, Múzeum körút. 4/B.
hacsek@vianovo.hu

Bácsmegi Gábor

Kubinyi Ferenc Múzeum
3170 Szécsény, Ady Endre út 7.

Irodalom:

- JOVANOVIĆ, B. 1971: *Metalurgija eneolitskog periode Jugoslavie*. Beograd.
- BOGNÁR-KUTZIÁN, I. 1972: *The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin*. ArchHung 42, Budapest.
- GOVEDARICA, B. 2001: Zur Typologie der Hammeräxte vom Typ Pločnik. In: Boehmer, R. M. – Maran, J. (Hrsg.): *Lux Orientis. Archäologie zwischen Asien und Europa. Festschrift für Harald Hauptmann*. Internationale Archäologie, Studia Honoria 12, Rahden 2001, 153–164.
- NOVOTNÁ, M. 1970: *Die Äxte und Beile in der Slowakei*. PBF IX/3, München.
- PATAY, P. 1984: *Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn*. PBF IX/15, München.
- PULSZKY F. 1883: *A rézkor Magyarországon*. Budapest 1883.
- RACZKY, P. 1995: New data on the absolute chronology of the Copper Age in the Carpathian Basin. In: Kovács, T. (Hrsg.): *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit*. Inventaria Praehistorica Hungariae 7, Budapest 1995, 51–60.
- SCHUBERT, F. 1965: Zu den südosteuropäischen Kupferäxte. *Germania* 43 (1965) 274–295.
- ŠÍŠKA, ST. 1964: Pohrebisko Tiszapolgárskej kultúry v Tibave – Gräberfeld der Tiszapolgár Kultur in Tibava. *SlA* 12 (1964) 293–356.
- T. DOBOSI, V.–TÁRNOKI, J. 1987: Excavations on Csesztve-Stalák. *CommArchHung* 1987, 5–14.
- TODOROVA, H. 1981: *Die kupferzeitlichen Äxte und Beile in Bulgarien*. PBF IX/14, München.
- VULPE, A. 1975: *Die Äxte und Beile in Rumänien II*. PBF IX/5, München.

Ein mittelkupferzeitliches Kupfermesser mit gekrummtem Ende von Csongád-Bokros

Im Sommer und Herbst 1979 wurde eine großflächige Ausgrabung von den Mitarbeitern der Museumsdirektion des Komitates Csongrád unter der Leitung von Katalin Hegedűs in der Gemarkung von Csongrád, 12 km weit nördlich der Stadt entfernt im Baugelände der geplanten Wasserstufe Tisza III durchgeführt (HEGEDŰS 1980; HORVÁTH-SIMON 1996, 420; HORVÁTH L. 2001a). Der Fundort befindet sich in der östlichen Gemarkung von Csongrád-Bokros, nördlich vom Gebiet Erzsébeti-szőlők am Ufer des Kanász-Baches, auf einer großen Insel im Überschwemmungsgebiet von Bokrospusztá. Auf der mehr als 7000 m² großen Fläche fanden wir außer den Fundobjekten anderer Zeitepochen auch die Spuren einer kleineren, dem an die Wende der mittleren und späten Kupferzeit Ungarns datierbaren Protoboleráz-Horizont angehörenden mittelkupferzeitlichen Siedlung (HORVÁTH L. 1990b, 83; HORVÁTH L. 1993, 62–74). Im Laufe der Grabungen kam ein kleines Kupfermesser zutage, das als Fund des Objektes 75 inventarisiert wurde. Dieses Objekt (eine Abfallgrube) enthielt außer den Funden der mittelneolithischen Szakálhát-Kultur die Keramikbruchstücke des Protoboleráz-Horizontes (HORVÁTH L. 1993). Da solche entwickelten Metallerzeugnisse von den zwei behandelten Kulturen nur in der zweiten vorstellbar sind, müssen wir unser Messer an diese Epoche knüpfen.

Eine schmale, längliche Kupferklinge mit flachrhombischem Querschnitt und Mittelrippen. Sie ist besonders gegen die Spitze hin ziemlich schmal. Das schmälere, abgerundete Ende biegt sich leicht auf. Der Schneideteil ist bogig, die Griffzunge erscheint als dreieckiger Abschluß der Klinge. Am Ende der Griffzunge ist die Spur eines relativ großen, kreisrunden Nietloches zu sehen. Die ganze Oberfläche wurde durch eine braune Patina überzogen. Der gebogene Schneideteil, der gerade Rücken und der abgerundete Abschluß schließen die Dolchfunktion eindeutig aus. Die Klinge sollte einem Messer angehören. Sie wurde aus fast reinem Kupfer gefertigt, wobei der Arsengehalt 3,54% beträgt.¹ L.: 70,0 mm, Br.: 12,0–4,0 mm; Dicke: 1,5 mm (Abb. 1).

Es ist wohl bekannt, dass sich eine große Änderung in der Metallurgie nach der Zeit der Bodrog-

¹ Die prozentuale Verteilung der einzelnen Bestandteile ist wie folgt: Cu: 95,63%, Fe: 0,09%, Ni: 0,53%, As: 3,54%, Ag: 0,03%, Pb: 0,19%, Bi: 0%. Die Angaben der Metallanalyse danke ich Herrn Dr. László Költő, Museum von Kaposvár.

keresztúr-Kultur in der Großen Ungarischen Tiefebene vollzog. Der Tiefpunkt dieses Vorganges liegt im Hunyadihalom-transdanubische Furchenstichkeramikkultur-Horizont (3. bzw. 4. südosteuropäische Metallhorizonte),² als die, für die vorangehenden Perioden charakteristischen kupfernen Schwergeräte und Goldgegenstände verschwanden und kleinere Metallgegenstände anderer Art, überwiegend Schmucksachen auftraten.³ Im westlichen Teil des Karpatenbeckens handelt es sich vor allem um die kleinen, kupfernen Spiralanhänger mit Hakenende, die in den Fundensembles der Furchenstichkeramikkultur mehrmals vorkommen.⁴ Bei den hierher gehörenden Metallgegenständen muss es aber unbedingt bemerkt werden, dass sie eindeutig in die Reihe von solchen Metallartefakten eingeordnet werden können, wodurch der westliche Ursprung dieser Metallurgie anzunehmen ist. Die Protoboleráz-Siedlungen der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens wiesen bis dahin praktisch keine Metallurgie auf.⁵

Über die ersten Kupfermesser im Karpatenbecken wird aus der Theiß-Kultur berichtet. In Hódmezővásárhely-Kopáncs, Kis-tanya (Gehöft) (Ungarn, Komitat Csongrád) fand J. Banner im Laufe einer kurzen Freilegung in einem Suchgraben samt Spät-Theiß-Gefäßbruchstücken eine 8 cm lange, 1 cm breite kupferne Messerklinge, die aber weder im Grabungsbericht noch an anderer Stelle abgebildet wurde (BANNER 1933–34, 33; BANNER 1940, 42). Ein anderes Kupfermesser, das ein Streufund ist, stammt wieder aus der Umgebung von Hódmezővásárhely und wird im Museum der Stadt aufbe-

² KALICZ 1982, 11; KALICZ 1992, 10; KUNA 1981.

³ Obwohl wir relativ viele bootförmige, tönernerne Schmelztiegel (Bak-Felrébak: HORVÁTH L. 1990a, Abb. 13, 2; Abb. 14, 1–3; Pusztaszentlászló-Deáksűrű: HORVÁTH-SIMON im Druck, Abb. 28, 9, beide im Komitat Zala, Südwestungarn) aus dieser Zeit kennen, die die Existenz einer selbständigen Metallurgie beweisen, ist die Zahl und das Gesamtgewicht der metallenen Gegenstände niedrig.

⁴ Zalavár-Mekenye: (Komitat Zala, Südwestungarn) KALICZ 1969, Abb. 2; KALICZ 1970, 138–139; KALICZ 1973, Abb. 8, 3; Vukovár: (Vukovar, Nordostkroatien) KALICZ 1982, Abb. 5.

⁵ Eine Ahle von 4 cm Länge war bis dahin ebenfalls von Csongrád-Bokrospusztá bekannt (HORVÁTH L. 1993).

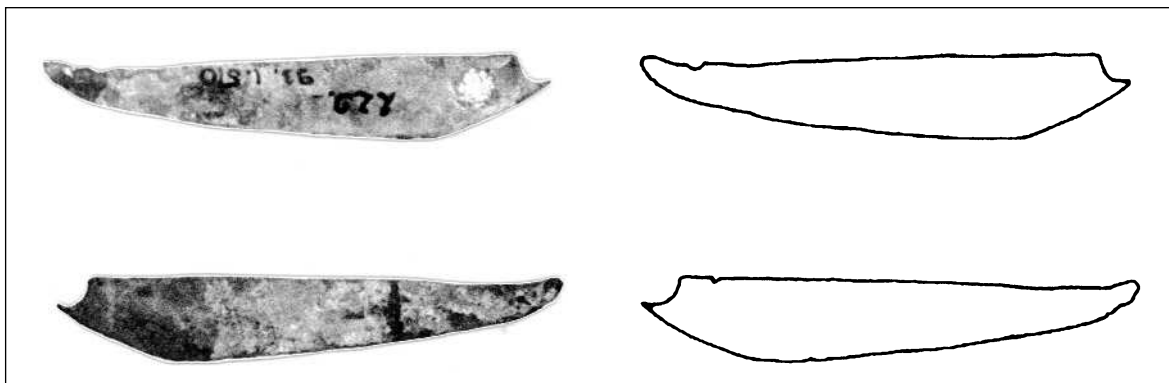

Abb. 1. Csongrád-Bokros – Kupfermesser
1. kép. Csongrád-Bokros – rézkés

wahrt. Weder die Zeichnung noch das Photo des Gegenstandes wurde publiziert. Über die Form wissen wir nur soviel, dass "es nicht den Formen von Pusztaiadvánháza ähnelt" (BANNER 1937, 111).

Klingen bzw. Dolchklingen treten auch in der frühkupferzeitlichen Tiszapolgár-Kultur auf. Hierher gehört die 4 cm lange, 1,1 cm breite, schmale und flache Klinge aus dem Grab 23 in Velké Raškovce. Das verjüngte, bereits abgebrochene Ende diente wahrscheinlich als Handhabe (VÍZDAL 1977, 49, 138-140 Taf. 28, 1). Wegen der unregelmäßigen Form wurde die Klinge 'Messer' (VÍZDAL 1977, 49, 138) und 'Dolch' (VAJSOV 1993, 134, SCHALK 1998, 63) genannt. Besondere Aufmerksamkeit verdient seine chemische Zusammensetzung, die zeigt, dass es sich um ein Bronzeerzeugnis⁶ handelt.⁷

Die chronologisch nächsten und gut befundeten kupfernen Schneidegeräte – Lanzett- und Griffzungendolche genannt – treten innerhalb des Karpatenbogens einen Horizont später, zur Zeit der Bodrogkeresztúr-Kultur, d. h. im dritten Metallhorizont, meistens als Grabfunde auf. Von hier kennen wir einfache Formen, die noch keine Nietlöcher hatten (PATAY 1974, 7; BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 335; MATUSCHIK 1998, 213–216; VAJSOV 1993, 126–129). In die gleiche Zeit können die schon genieteten Dolche vom Typ Dolné Semerovce/Malé Leváre mit rhombischer Klinge und ausgeprägter Mittelrippe datiert werden, die auf-

grund ihres Verbreitungsgebietes die Waffen der Ludanice-Kultur gewesen sein konnten (NOVOTNÁ 1976, 125; VAJSOV 1993, 129 und Abb. 27, 8; MATUSCHIK 1998, Abb. 230). Im nächsten, Hunyadihalom – Lažňany-Horizont sind wieder den Messern (Dolchen) der Bodrogkeresztúr-Kultur ähnelnden Stücke bekannt. Die vier, bislang vorliegenden Dolche stammen ebenfalls aus Körpergräbern (Barca, Šebastovce) (VLADÁR 1972, 3; Taf. 15, A 1–4; ŠÍŠKA 1972, 117 ff; MATUSCHIK 1998, Abb. 218). Obwohl der Protoboleráz-Horizont im östlichen Teil des Karpatenbeckens als Endphase der Hunyadihalom-Kultur aufzufassen ist, können wir unser Messer von Csongrád typologisch aus den oben erwähnten Messern weder der Bodrogkeresztúr-Kultur noch der Lažňany-Gruppe ableiten. Aus den obenerwähnten anderen Beispielen ist es klar ersichtlich, dass unser Messer im Karpatenbecken formell in sich steht, es findet kein Parallelstück unter den früheren Messer- oder Dolchtypen. Seine Entsprechungen müssen wir also zeitlich und räumlich anderswo suchen.

Die Dolche und Messer gehören in der Badener Kultur nicht zu den gängigsten Gegenstandstypen (MATUSCHIK 1998, 225). Es war eine desto größere Überraschung, als zwei kupferne Klingen 1985 in Sármellék-Égenföld (Kom. Zala, Südwestungarn) in einer Badener Siedlung aufeinander vorkamen. Der Kupferdolch war einer der Vertreter der spätkupferzeitlichen genieteten Dolche von ovalem Querschnitt ohne Griffansatz (M. VIRÁG 1999, 44, Abb. 2a-b). Für uns ist aber der andere Metallgegenstand interessant. Er ist eine einschneidige Kupferklinge, die der Meinung der Verfasserin nach Bruchstück eines Messers oder Rasiermessers gewesen sein könnte.

⁶ Sn-Gehalt bis zu 4,54%, NOVOTNÁ 1977, 121.

⁷ Ebenfalls der Tiszapolgár-Kultur wurde der Kupferdolch des Grabes 44 von Tiszapolgár-Basatanya (Komitat Hajdú-Bihar, Ostungarn) von Emily Schalk (SCHALK 1998, 63) zugeordnet, der aber eindeutig das Produkt der Bodrogkeresztúr-Kultur war (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 99).

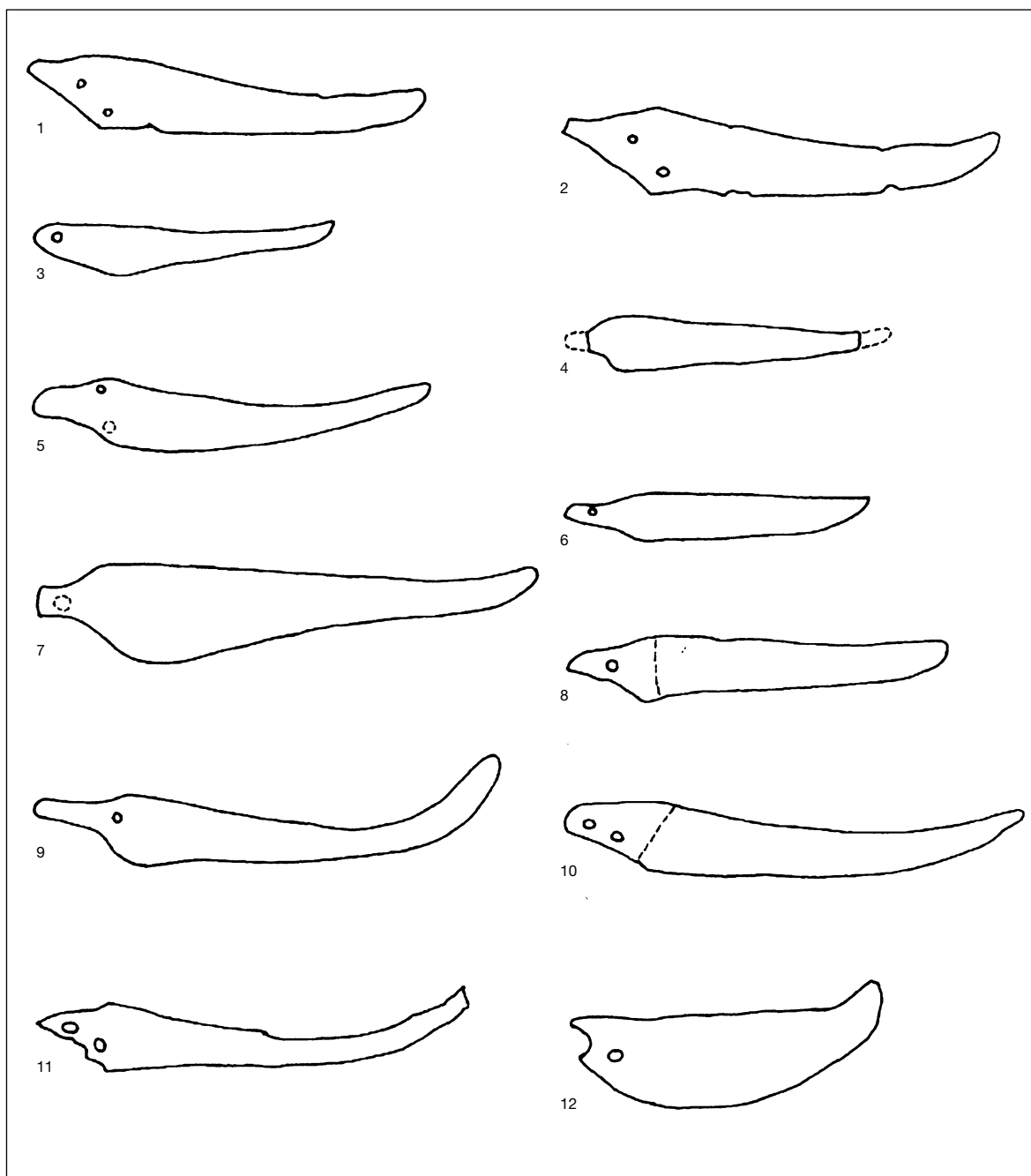

Abb. 2. 1: Troja 'unterste Schicht'; 2: Troja 'unterste Schicht'; 3: Troja IIg; 4: Kilindir; 5: Asripetra; 6: Thermi II; 7: Karagaçtepe; 8: Troja II-V; 9: Troja, unstratifiziert; 10: Troja II-V; 11: Eutresis III; 12: Poliochni III (grün)

Die Ähnlichkeit mit unserem Exemplar besteht darin, dass das schmalere Ende des Messers auch hier leicht gebogen ist. Wegen der Bruchstückhaftigkeit ist es nicht zu entscheiden, ob es einen Niet, oder mehrere Niete am anderen Ende hatte (Abb. 3, 15) (M. VIRÁG 1999, Abb. 2, 1 a, b). Die Verfasserin, Zsuzsanna M. Virág stellte ebenfalls fest, dass die einschneidigen Messer in der ostkarpatischen Metallurgie ohne Vorläufer stehen (M. VIRÁG 1999, 44).

Eine ähnliche, obwohl nicht ganz genaue Parallele ist auch auf dem namensgebenden Fundort (Tellsiedlung) der Cucuteni-Kultur bekannt. Hier handelt es sich um eine am Ende aufgebogene, aus fast reinem Kupfer⁸ hergestellte, 6,4 cm lange Klinge, die aber eben an der Spitze verbreitert wurde. Sie stammt aus einer gemischten Schicht,

⁸ Es besteht in 99,88% aus Kupfer.

die später von E. Comşa in die Cucuteni A₃-Periode datiert wurde (COMŞA 1980, 198). Die Klinge wurde als Rasiermesser angedeutet (SCHMIDT 1932, 124 und Taf. 30, 14).

Während solche Stücke weder im Ostmittel- und Osteuropa noch auf dem Großteil des Balkans zu finden sind (MATUSCHIK 1998; VAJSOV 1993; BRANIGAN 1974, 100–101), kommen erstaunlich gute Entsprechungen, die mindestens über ein von den fünf wichtigsten Merkmalen unseres Messers – gerundetes, aufgebogenes Ende, gerader Rücken, leicht gebogener Schneideteil, kurzer Heftansatz und ein Nietloch – verfügen, ziemlich weit von dem Karpatenbecken vor.

Obwohl es in Griechenland schon in dem Endneolithikum eine entwickelte Metallurgie gab, wird zu dieser Zeit von dem griechischen Festland und von den Inseln, ein einziges Beispiel ausgenommen,⁹ über metallene Dolche und/oder Messer nicht berichtet (ALRAM-STERN 1996, 179–182).

Im Gegensatz zu Griechenland sind die einfachen Kupfermesser und -dolche in Anatolien schon im Späthalkolithikum bekannt. Diese lanzettförmigen Stücke, manchmal mit einem bis drei Nietlöchern, ähneln den mittelpfalterzeitlichen Messern im Karpatenbecken am besten. Es ist wichtig zu bemerken, dass sie aus einem Kupfer mit 1,4 bis 8% Arsenzusatz gefertigt wurden (ROODENBERG 2001, 354 und Abb. 3, 5–7). Weder in Europa noch im Nahen Osten tauchen die „various examples of the single-edged knife“ so früh, vom Anfang der Frühbronzezeit I an, als in Anatolien (BRANIGAN 1974, 102) auf. In Troja gibt es mehrere Kupfermesser, die No. 118 und 119 im Schliemann'schen Katalog (SCHLIEMANN 1881), die praktisch dieselbe Form aufweisen als unser Stück. Das erste Exemplar ist eine Klinge (Abb. 2, 1), die eine der besten Parallelen unseres Messers ist. Sie ist 8,8 cm lang und weist praktisch dieselbe Form auf (SCHLIEMANN 1881, 284 Nr. 118;¹⁰ SCHMIDT 1902, 249, No. 6191; PERNICKA ET AL. 1984, Abb. 25, Nr. 260). Nach K. Branigan's Einstufung gehört sie zum Typ VI (BRANIGAN 1974, 167 und Pl. 14, 664). Das zweite (SCHLIEMANN 1881, 284, No. 119 = SCHMIDT

1902, 249, No. 6190 = PERNICKA ET AL. 1984, Abb. 25, Nr. 259; DESHAYES 1960, 306, Pl. XLI. 7, Typ C₂B)¹¹ ist viel größer und beide tragen nicht ein großes, sondern je zwei kleine Nietlöcher (Abb. 2, 2). Ein Unterschied ist dabei, dass die erwähnten Messer keinen geraden, sondern einen gebogenen Rücken und zwei Nietlöcher haben. Nach der ursprünglichen Beschreibung stammen sie „aus der untersten Schicht“ und wurden „in Tiefen von über 40 Fuß gefunden“ (SCHLIEMANN 1881, 284). Diese Datierung blieb auch im Laufe der Neubewertung der trojanischen Funde erhalten, als Dörpfeld das nächste schrieb: „Trotzdem derselbe Typus von Schliemann auch aus der IV. Stadt abgebildet wird («Ilios» No. 1230),¹² würde ich doch kein Bedenken tragen, diese Messer für die I. Ansiedlung in Anspruch zu nehmen, wenn erst einmal aus anderen Gründen feststände, dass hier überhaupt Metall vorkommt.“¹³ Die dritte Parallele von Troja kam in der Schicht IIg vor. Sie ist 10,2 cm lang und 2,0 cm breit (SCHLIEMANN 1881, No. 954). K. Branigan ordnete dieses Messer in seinen Typ VIb ein (BRANIGAN 1974, 167 und Pl. 14, 673). Mit seiner Gestalt und seinem einzigen Nietloch ist es formell vielleicht die beste Entsprechung unseres Messers (Abb. 2, 3). Ganz nah steht diesem Stück ein anderes Messer aus der selben (Troja IIg) Schicht (SCHLIEMANN 1881, No. 956; BRANIGAN 1974, Pl. 14, 663, Typ VI) (Abb. 3, 3). Hier zu erwähnen sind noch ein Kupfermesser mit einem Nietloch (Abb. 2, 8) aus einem Fundzusammenhang Troja II-V (SCHMIDT 1902, 6194; BRANIGAN Pl. 14, 674, Typ VII), ein weiteres mit zwei Nietlöchern von demselben Ort (Abb. 3, 5; SCHMIDT 1902, No. 6195; BRANIGAN 1974, Pl. 14, 682; DESHAYES 1960, Pl. XLI. 3) und ein aus der II. Schicht von Thermi auf Lesbos (Abb. 2, 6; LAMB 1936, XLVII. 31. 30; BRANIGAN 1974, Pl. 13, 646, Typ IIIa). Es steht auch durch seine Länge unserem Exemplar nahe (Abb. 2, 6). Durch seine gebogene Spitze und seinen breiten Heftteil

¹¹ Aus Branigan's Katalog (BRANIGAN 1974, 167–168) blieb dieser Gegenstand aus.

¹² Dieses Stück ist mit dem oben erwähnten Messer gleich (SCHLIEMANN 1881, 629, No. 1230; SCHMIDT 1902, 249, No. 6189 = PERNICKA ET AL. 1984, Abb. 25, Nr. 258). Obwohl das Messer in 94% aus Kupfer besteht, wurde es bei Schliemann den Bronzemessemern zugeordnet (SCHLIEMANN 1881, 629).

¹³ Siehe bei der Beschreibung der 'I. Schicht' von Troja (DÖRPFELD 1902, 324–325). Das zweite Exemplar wurde dagegen bei Deshayes 1960, Pl. XLI 7. Typ C₂B, in die Troja II-Periode datiert (DESHAYES 1960, 306).

⁹ Es handelt sich um eine kleine Messerspitze aus Kupfer (?) der spätneolithischen (chalkolithischen) Schichten von Emporio auf Chios (BRANIGAN 1974, 97, 200; Kat No. 3381).

¹⁰ Die absolute Mehrheit der hier als Parallele dienenden Gegenstände wurde ursprünglich ohne Maßstab publiziert, so spiegeln auch unsere Abbildungen in keinem Fall die richtige Maßangaben wider.

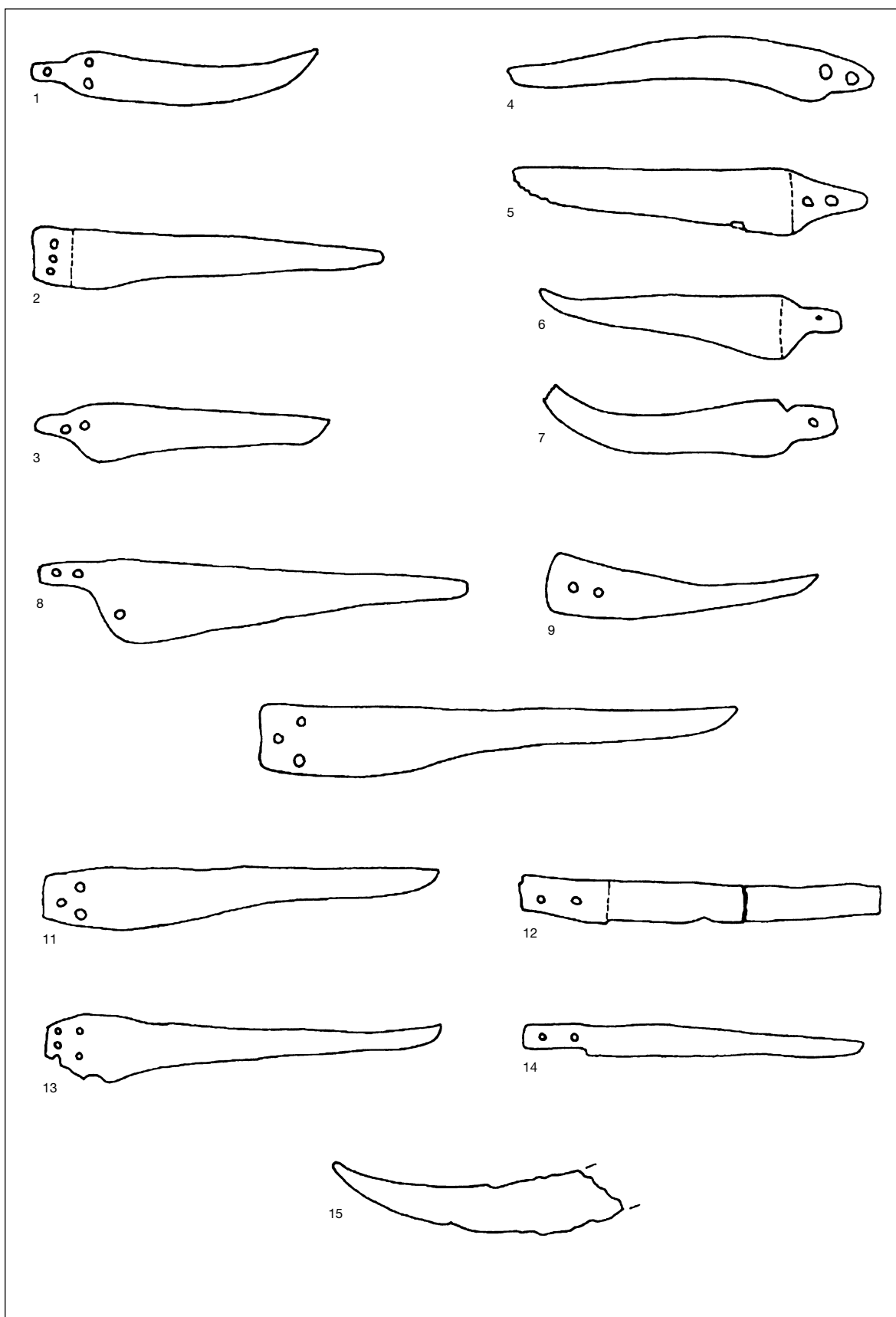

Abb. 3. 1: Troja IIg; 2: Levkas; 3: Troja IIg; 4: Troja II–V; 5: Troja II–V; 6: Troja II–V; 7: Troja II–V; 8: Troja II; 9: Malthi; 10: Dodona; 11: Amorgos; 12: Koumasa, FM II (?); 13: Argos; 14: Porti, FM I–MM II; 15: Sármellék-Égenföld

ähnelt das schon aus Bronze gefertigte Messer von Argos (*Abb. 3, 13*) unserem Exemplar (BRANIGAN 1974, Pl. 13, 638, Typ IIb).¹⁴ Aus der dritten bronzzeitlichen Schicht (Periode 'grün') von Poliochni auf der benachbarten Insel Lemnos stammt ein Messer, das ebenfalls mehrere Ähnlichkeiten mit unserem Exemplar aufweist. Gemeinsam sind der gerade Rücken, der gebogene Schneideteil, das sich aufbiegende Ende und, es hat noch ein Nietloch am anderen Ende, nach dessen Abbrechen das Messer auch sekundär durchbohrt wurde (*Abb. 2, 12*; BERNABÒ-BREA 1964, 661 und Tav. CLXXV. 11). Die Zeit dieses Messers geht der Periode der Metalldolche (Poliochni 'rot', Periode IV) noch voran und ist mit dem mittleren und entwickelten Troja I (RENFREW 1972, Tab. 8.1, MUHLY 1985, 121; WARREN-HANKEY 1989, 23), nach anderen Meinungen mit der frühen Troja II-Entwicklung (PODZUWEIT 1979, Beilage 26; PARZINGER 1993, 206) gleichzeitig. Die bisher aufgereihten sieben Messer, die zweifelsohne die besten formellen Parallelen unseres Fundes sind, können in einen relativ engen Zeitraum zwischen Troja I und IIg, auch das Stück von Thermi II einbegriffen, datiert werden. Nur das Exemplar aus dem Fundzusammenhang Troja II-V ist in gewissem Maße ein Ausreißer, aber auch in diesem Fall besteht die Möglichkeit einer ähnlichen Datierung.

Bis dahin behandelten wir die genauesten Entsprechungen. Es gibt aber im östlichen Mittelmeerraum noch mehrere, sogar viele weitere Parallelen. Hierher gehören u. a. die Messer mit geradem Rücken. Ein solches Stück stammt von Levkas mit drei kleinen, senkrecht in einer Reihe angeordneten Nietlöchern (*Abb. 3, 2*). Die Klinge ist dreieckig, die Spitze abgerundet (BRANIGAN 1974, 167 und Pl. 13, 633, Typ II), die Maßangaben sind unbekannt. Das ist die am weitesten westen gefundene Parallele unseres Stückes. In einer Schicht der II. Periode von Troja wurde die nächste Entsprechung gefunden. Ihre Länge beträgt 18,0 cm, die Breite ist 3,6 cm (*Abb. 3, 8*). Hier schließt sich der Heftansatz ebenfalls mit einer Ausbuchtung an der Schneide (BRANIGAN 1974, Pl. 13, 632A, Typ I/b). Ein weiteres Stück stammt aus dem Fundzusammenhang von Troja II-V (SCHMIDT 1902, No. 6195; BRANIGAN 1974,

Pl. 14, 682, Typ VIIa). Es hat einen sich verjüngenden Heftansatz und zwei kleine Nietlöcher (*Abb. 3, 5*). Hierher gehören auch die genauer nicht datierbaren Messer von Dodona (BRANIGAN 1974, 167 und Pl. 13, 657) und Amorgos (BRANIGAN 1974, Pl. 13, 656, Typ V).¹⁵ Außer den typologischen Unterschieden sind die zwei letzt erwähnten Stücke auch viel länger – 21,0 bzw. 17,2 cm – als unser Exemplar (*Abb. 3, 10–11*). Ähnliches ist über das Messer von Karagaçtepe zu sagen (*Abb. 2, 7*). Abgerechnet, dass es viel länger (17,5 cm) als unser Messer ist, ist das eine ziemlich gute formelle Entsprechung (BRANIGAN 1974, Pl. 14, 684, Typ VIIa). Das späteste Exemplar dieses Types stammt aus Kilindir aus einem mittelhelladischen Zusammenhang (*Abb. 2, 4*; BRANIGAN 1974, Pl. 14, 689, Typ VIIb).

Praktisch alle von uns zusammengetragenen Exemplare haben eine mehr oder weniger gebogene Schneide. Vielleicht die einzige Ausnahme bildet das Messer von Porti (Kreta), das aus einer gestörten Schicht stammt, die zwischen FM I und MM II (!) datiert werden kann (BRANIGAN 1974, Pl. 13, 631; *Abb. 3, 14*). Es hat aber einen geraden Rücken und ein leicht aufgebogenes Ende. Diesem Fund steht das bruchstückhafte Exemplar von Koumasa (Kreta) aus einer FM II(?) -Schicht sehr nah (*Abb. 3, 12*; BRANIGAN 1974, Pl. 13, 636, Typ IIa). Einige weitere Stücke unterscheiden sich von den oben erwähnten Messern darin, dass auch ihr Rücken in einer bogigen Linie läuft, während die Klinge schmal und am Ende gerundet ist.¹⁶ Extrem schmale Stücke dieser Art sind ein unstratifiziertes Messer aus Troja (*Abb. 2, 9*; BRANIGAN 1974, Pl. 14, 681, Typ VII), weitere Exemplare aus Aspripetra (*Abb. 2, 5*; BRANIGAN 1974, Pl. 14, 671, Typ VIa), bzw. Malthi (BRANIGAN 1974, Pl. 13, 644, Typ III; *Abb. 3, 9*) und ein, von Eutresis III stammendes Stück (*Abb. 2, 11*; BRANIGAN 1974, Pl. 26, 670; DESHAYES 1960, Typ C2b, No. 2395, 124; MCGEEHAN-LIRITZIS 1996, Pl. 2.3.1.1b, Type K2). Die letzten Messer, die meist schon einem jüngeren Horizont angehören,

¹⁵ Die Exemplare von Dodona und Amorgos vertreten den gleichen Typ.

¹⁶ Alle bezüglichen Beispiele stammen aus Troja und gehören zum Typ VI und VII von Branigan. Troja IIg: (*Abb. 3, 1*), BRANIGAN 1974, Pl. 14, 690, Typ VIIc; Troja II-V: (*Abb. 2, 9*), BRANIGAN 1974, Pl. 14, 669, Typ VI; Troja II-V: (*Abb. 3, 6*), BRANIGAN 1974, Pl. 14, 685, Typ VIIb; SCHMIDT 1902, No. 6204; Troja II-V: (*Abb. 3, 7*), BRANIGAN 1974, Pl. 14, 680, Typ VI.

¹⁴ Das ist ein spätes Stück, das aus der mittelhelladischen Zeit stammt und die meisten, d. h. fünf Nietlöcher hat (BRANIGAN 1974, 149)

ähneln eher dem spätbadener Messer von Sármelek (Abb. 3, 15).

Alle behandelten Parallelen in Betracht nehmend muß es festgestellt werden, dass die genauesten Entsprechungen unseres Messers aus Westanatolien in erster Linie aus den ersten zwei Städten von Troja und von zwei, der anatolischen Küste nahe liegenden Inseln (Lemnos, Lesbos) stammen. Die Zahl der entsprechenden Messer aus der helladischen Frühbronzezeit und von den anderen kykladischen Inseln war gering, wir fanden jedoch je ein Stück von Thermi,¹⁷ Eutresis, Amorgos, Argos usw.

Auf dem griechischen Festland – wie oben gesehen – kennen wir also die ersten Messer aus der FH II-Periode, als sie in zwei Grundformen erscheinen. Die Messer vom Typ K1 nach McGeehan-Liritzis haben einen geraden bis leicht gebogenen Rücken, eine gerade oder leicht gebogene Schneide und einen keilförmigen Querschnitt (MCGEEHAN-LIRITZIS 1996, 53–55 und T. 2.3.1.1a). Die Messer vom Typ K2 dagegen weisen eine viel größere Ähnlichkeit mit den vorher behandelten Exemplaren. Besonders charakteristisch für sie sind der gerade oder konvexe Rücken, die konvexe Schneide und das abgerundete Ende (MCGEEHAN-LIRITZIS 1996, 55 und T. 2.3.1.1b). Dieser Typ besteht ebenfalls nicht aus einheitlichen Formen, er ist eher die Gruppe von Messern mit konvexer Schneide. Die Art der Schaftung unterscheidet sich in jedem einzigen Fall. Dieser Typ der Messer wird auch „anatolisch“ genannt, da die absolute Mehrheit davon aus Anatolien nach Griechenland kommt (MCGEEHAN-LIRITZIS 1996, 56). Auf die asiatische Herkunft deutete auch N. K. Sandars in Beziehung mit diesen Messern hin (SANDARS 1955, 183). Es scheint, dass die griechische Metallindustrie in der Frühbronzezeit aus Anatolien eine starke Wirkung bekam.¹⁸

Die Kupfermesser der Typen I–III und V–VII nach K. Branigans Einordnung lieferten viele gute Parallelen zu unserem Fund. Die meisten Stücke unterscheiden sich nicht einfach formell, sondern auch zeitlich voneinander. Die Messertypen I–III bzw. V können hauptsächlich in die mittelhelladische Zeit datiert werden,¹⁹ während die zwei letzten (Typ VI und VII)

eher Anfang der ägäischen Bronzezeit – in 'First City' of Troy, EB 2-3 und EH III – gefertigt wurden²⁰

Bei nicht allen der als Parallelen aufgereihten Stücke verfügen wir über Metallanalysen. Wir wissen über sie aber so viel, dass das Gros der untersuchten Messer aus den frühen Schichtpaketen von Troja aus Arsenkupfer gefertigt wurde (PERNICKA ET AL. 1984, Tab. 5). Durch die Bleiisotopenanalysen stellte es sich ferner heraus, dass dieses Material wahrscheinlich gezielt u. a. für die Messer verwendet wurde (PERNICKA 1998, 136).²¹ Die Exemplare von Troja (Abb. 2, 1–2) (PERNICKA ET AL. 1984, Kat. Nr. 259. und 260), die auch Arsen enthielten, wurden aus Kupfer hergestellt (PERNICKA ET AL. 1984, Tab. 3). Über das Stück von Nr. 260 konnte festgestellt werden, dass es nicht aus einem primären Rohstoff, sondern durch Zusammenschmelzen von früheren Metallgegenständen hergestellt wurde (PERNICKA ET AL. 1984, 596).

Die Anwesenheit des Arsens im Messer von Csongrád-Bokros ist auch in Beziehung mit der chronologischen Lage des Gegenstandes von großer Bedeutung. Es ist für heute klar geworden, dass der Arsengehalt ein sehr wichtiger Hinweis in dieser Hinsicht ist. Die chemische Zusammensetzung der kupferzeitlichen Dolche im Mittel- und Südosteuropa analysierte I. Vajsov zuletzt ausführlich, wobei er nach dem Arsengehalt drei Sorten der Metalle feststellte. In die dritte Gruppe gehören die Metalle, deren Arsengehalt zwischen 3,0 und 10,0% schwankt (VAJSOV 1993, 140–141). Wie gesehen, fällt unser Messer in diese Kategorie. Über die Verteilung der arsenhaltigen Dolche in dem kupferzeitlichen Mittel- und Südosteuropa ist es im allgemeinen zu sagen, dass solche Gegenstände hauptsächlich östlich und südöstlich vom Karpatenbecken, wo diese Technik seit Jahrtausenden bekannt war,²² heimisch

²⁰ Hier gibt es auch eine Ausnahme nämlich das Messer von Kilindir, das schon zur Mittleren Bronzezeit gehört.

²¹ Eine ähnliche Beobachtung konnte B. S. Ottaway in Beziehung mit den Dolchen des nordalpinen Raums machen. Hier stellte es sich heraus, dass zweimal so viele Dolche aus der Kupfergruppe 10 (eine Kupferart mit einem über 1,5% liegenden Arsengehalt) hergestellt wurden, wie erwartet (S. OTTAWAY 1982b, 186).

²² Auf dem anatolischen Fundort Ergani sind mit Arsen bereicherte Metallgegenstände in einer Schicht der sogenannten „Grillplanphase“, die nach unkorrigierten C-14-Messungen an den Anfang des 7. Jahrtausends v. Chr. gesetzt wird, aufgedeckt worden (ESIN 1976 212–213). In Troja treten die arsenhaltigen Metallgegenstände schon von der I. Stadt an auf (MUHLY 1985, 119).

¹⁷ Die Insel Lesbos, wo sich die Fundstelle von Thermi befindet, liegt in der unmittelbaren Nähe von Troja!

¹⁸ The „Anatolian“ knives all date to a period when there is marked evidence of Anatolian influence on the mainland. (MCGEEHAN-LIRITZIS 1996, 56)

¹⁹ Eine einzige Ausnahme bedeutet das Messer von Koumasa (Kreta), das in die Früh Minoisch II datiert.

waren. Nördlich vom Karpatenbecken bilden die Kupfermesser aus Polen (die Fundorte Danku I und Nowa Huta Wyciąże) die einzigen Ausnahmen, die aber mit ihrem sehr geringen Arsengehalt – zwischen 0,3 – 0,8% – nicht zu dieser, sondern zur ersten Kategorie der Metalle nach Vajsov gehören, die von Natur mit Arsen angereichert waren (VAJSOV 1993, 140–141 und Abb. 36). Die arsenhaltigen Messer und/oder Dolche aus dem Karpatenbecken (die Dolche von Šebastovce) stehen zwar chronologisch unserem Messer sehr nahe, enthalten aber viel weniger Arsen (1,1–2,7%) und sie vertreten auch einen anderen Typ (VAJSOV 1993, 140). Einen ähnlichen Arsengehalt hatten dagegen die Messer von Usatowo, Hotnica-Vodopada und Durankulak-Große Insel, die alle mit der Wende von der mittleren zur späten Kupferzeit in Ungarn gleichzeitig waren (VAJSOV 1993, Abb. 33).²³ Im Karpatenbecken treten die ersten, mit Arsen bereicherten Kupfergegenstände in der frühkupferzeitlichen Spätengyel-Kultur in der Slowakei auf. Besonders in der Umgebung von Banská Bystrica kennen wir solche Gegenstände (NOVOTNÁ 1976, 122; PATAY 1958, 310). Auch die Handlová- und Mezőkeresztes-Äxte des nächsten Horizontes enthielten Arsen (NOVOTNÁ 1970, 23–24; PATAY 1984, 59–60; SCHALK 1998, 27, 29; SCHUBERT, 1982, 315), jedoch war diese Kupferart für diese Zeit noch nicht charakteristisch. Mit dem regelmäßigen Gebrauch des arsenhaltigen Kupfers im Mittel- und Ostmitteleuropa können wir nur von der Baden–Altheim–Mondsee-Zeit an rechnen (NOVOTNÁ 1995, 74; SCHALK 1998, 45; KUNA, 1981, 19, 43; S. OTTAWAY 1982a, 127–128; S. OTTAWAY 1982b, 187; BUDD–S. OTTAWAY 1995, 96). Es scheint, dass die Arsenkupfer-technologie auch im Gebiet des Mittel- und Westbalkans kein einheimisches Element bedeutete, und dass es sich hier eher um einen Bestandteil fremder Kulturtraditionen handelte (KUNA 1981, 41). Daraus kommt die wichtige Folgerung, dass auch unser Messer mit größter Wahrscheinlichkeit nicht aus heimischem Metall – d. h. dem aus dem Karpatenbecken – gemacht wurde.

Die Relativchronologie des Protoboleráz-Horizontes im Karpatenbecken konnte bis dahin nur teils ausgearbeitet werden. So viel steht fest, dass er am Ende der Hunyadihalom-Furchenstichker-

amikultur, knapp vor der Badener Entwicklung existierte. Diese Kulturstufe kann in kultureller Hinsicht eindeutig für die Entfaltungsphase der Boleráz-Gruppe gehalten werden, Funde solcher Art sind im zentralen Gebiet des Karpatenbeckens allorts aufzufinden (KALICZ 1991, Abb. 17; HORVÁTH L. 2001b, Abb. 5). Es gibt in Beziehung mit diesem Entwicklungsgang noch zahlreiche offene Fragen, zu denen auch die gehört, unter welchen Wirkungen und Umständen diese zwei, oben erwähnten, voneinander in vielen Hinsichten so abweichenden Kulturen der auslaufenden ungarischen Hochkupferzeit zu einer so einheitlichen Kultur als die Badener, geworden sein konnten. Im ersten Augenblick ist auch die Parallele aus dem ziemlich weit liegenden Anatolien überraschend. Wir müssen hier aber gleich bemerken, dass nicht dieses Messer das erste Zeichen von annehmbaren Beziehungen zwischen Anatolien und dem Karpatenbecken ist. Vor kurzem untersuchten wir im Laufe einer umfangreichen Analyse die südlichen Komponenten dieser Frühstufe der spätkupferzeitlichen Entwicklung und kamen wir zum Ergebnis, dass das Fundmaterial des Protoboleráz-Horizontes in Ungarn viel mehr südbalkanische und westanatolische Züge enthält, wie es erwartet worden wäre. Es gab auch einige Gefäßbruchstücke, die sogar für "Importe" gehalten werden könnten (HORVÁTH L. 2001b).²⁴ All dies passt aber gut in das, über die weitgreifenden Beziehungen der Boleráz (Badener) Kultur während der vorigen Jahrzehnte gestalteten Bild ein (KALICZ 1963; NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1978; NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1981; NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1999).²⁵

Fassen wir die oben Gesagten zusammen, können wir die Folgenden feststellen:

In Csongrád-Bokros, Bokrospusztá kam ein Kupfermesser vor, das typologisch in der mittel- und südosteuropäischen Kupferzeit keine Parallele hat.

Der Befundsituation nach kann es nur zu den Funden des Protoboleráz-Horizontes gehören,

²⁴ Es muß unbedingt gesagt werden, dass diese Charakterzüge in erster Linie im Fundmaterial der viel besser erforschten ostungarischen Fundorte zu beobachten waren.

²⁵ Eine mindestens teilweise Gleichzeitigkeit zwischen der Hunyadihalom-Kultur und der Ägäischen Frühbronzezeit ist auch aufgrund der kalibrierten Chronologie nicht auszuschließen (RACZKY 1995, fig. 1).

²³ Mehrere von den Flachbeilen der bulgarischen "Übergangsperiode" enthielten dagegen Arsen nur in der Menge von 1–2,3% (TODOROVA 1981, 15.)

und auf dem ganzen Fundort gab es keine andere Kultur, in die es eingereiht werden könnte.

Der chemischen Zusammensetzung nach ist dieses Messer im Karpatenbecken fremd und gehört in die dritte Gruppe der arsenhaltigen Messer von I. Vajsov, die relativchronologisch in großen Zügen an den Anfang der späten Kupferzeit im ungarischen Sinne zu datieren sind. Diese Gegenstände waren ohne Ausnahme in Südosteuropa verbreitet.

In Beziehung mit der Chronologie ist es sehr wichtig, dass das griechische Chalkolithikum noch keine Messer kannte, und dass solche Messerformen unter den Funden des der Bronzezeit vorangehenden Chalkolithikums in Anatolien nicht bekannt waren.

Den Parallelen des Messers folgend trafen wir die besten Entsprechungen zum Teil auf griechischem Gebiet, aber hauptsächlich in Westanatolien und auf einigen nahe liegenden Inseln (Lesbos und Lemnos). In Troja waren solche Geräte von der ersten Stadt an in Gebrauch, auf den genannten Inseln aber in den damit gleichzeitigen Schichten. Die spätesten Exemplare traten noch in Troja IV. auf. Hier handelt es sich also nicht

um eine einzige, zufällige Parallele, sondern die betroffenen Exemplare repräsentieren einige, einander sehr ähnelnde Typen, die den wichtigsten Merkmale nach unserem Messer entsprechen.

Auch die früher aufgedeckten kulturellen Beziehungen in Betracht nehmend, müssen wir gewisse Verbindungen in der mittleren und späten Kupferzeit Ungarns zwischen Anatolien und dem Karpatenbecken annehmen.

Diese "Wirkungen" könnten vielleicht auch in der Vereinheitlichung der mittelpfaffenbrunnener Kupferzeitlichen Kulturen des Karpatenbeckens eine Rolle gespielt haben, die letzten Endes zur Entfaltung des überraschend uniformen badener Kulturgutes führten.

Das Kupfermesser von Csongrád-Bokros kann alle chronologischen, und besonders historischen Probleme natürlich nicht lösen. Durch seine Publikation wollten wir aber zu einer späteren, gehofften Lösung beitragen.

László András Horváth
BTM Ős- és Népvándorlászati Osztály
1031 Budapest, Záhony utca 4.
hlaci953@hotmail.com

Literatur:

- ALRAM-STERN, E.: 1996: *Die ägäische Frühzeit. 2. Serie. Forschungsbericht 1975–1993*. 1. Das Neolithikum in Griechenland mit Ausnahme von Kreta und Zypern. Wien.
- BANNER, J. 1933–34: Neolithikus telep a kopáncsi Kiss-tanyában – Neolithische Ansiedlung in der Kiss-Farm bei Kopáncs. *Dolg.* 9–10 (1933–34) 30–43.
- BANNER, J. 1937: A hódmezővásárhelyi református gimnázium régiségyűjteménye. I. rész. I. őskori emlékek. *Dolg.* 13 (1937) 105–120.
- BANNER, J. 1940: *Hódmezővásárhely története a honfoglalás koráig 1. rész. A legrégibb időktől a bronzkor kialakulásáig* – Geschichte der Stadt Hódmezővásárhely bis zur Landnahmezeit. 1. Teil: Von den ältesten Zeiten bis zum Übergang in die Bronzezeit. Szeged.
- BERNABÒ-BREA, L. 1964: *Poliochni. Città preistorica nell' isola di Lemnos I*. Roma.
- BOGNÁR-KUTZIÁN, I. 1963: *The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*. ArchHung 42, Budapest.
- BRANIGAN, K. 1974: *Aegean metallwork of the early and middle Bronze Age*. Oxford.
- BUDD, P.–S. OTTAWAY, B. 1995: Eneolithic arsenical Copper: Chance or choice? In: Petrović, P.–Đuđukanović, S. (ed.): *Ancient Mining and Metallurgy in Southeastern Europe*. International Symposium. Donji Milanovac. May 20–25, 1990. Bor–Belgrade 1995, 95–102.
- COMŞA, E. 1980: Die Kupferverwendung bei den Gemeinschaften der Cucuteni-Kultur in Rumänien. *PZ* 55 (1980) 197–219.
- DESHAYES, J. 1960: *Les outils de bronze, de l'Indus au Danube (IVe a IIe millenaire)*. Paris.
- DÖRPFELD, W. 1902: *Troja und Ilion. Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen Schichten von Ilion 1870–1894*. Athen.
- ESIN, U. 1976: Die Anfänge der Metallverwendung und Bearbeitung in Anatolien. In: Müller-Karpe, H. (ed): *Les débuts de la métallurgie. IXe Congrès [de l'] Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques [Nizza]*. Nice septembre 1976. Colloque XXIII. Paris 1976, 209–246.
- HEGEDŰS, K. 1980: Csongrád-Bokros, Bokrospuszta. *ArchÉrt* 107 (1980) 238–239.
- HORVÁTH, L. A. 1990a: Eine kupferzeitliche Kultstätte in der Gemarkung von Bak. *Acta ArchHung* 42 (1990) 21–44.

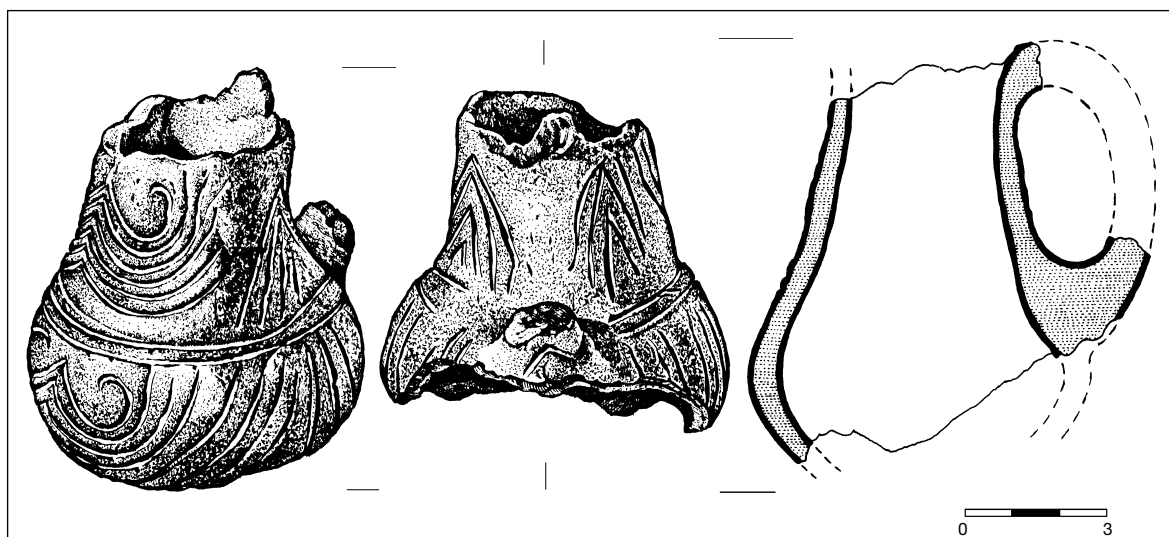
- HORVÁTH, L. A. 1990b: Beziehungen zwischen der Tiefebene und Transdanubien in der mittleren Kupferzeit. *Zalai Múzeum* 2 (1990) 81–100.
- HORVÁTH, L. A. 1993: *A Kárpát-medence középső-rézkorának történeti és kronológiai kérdései (A tűzdelt barázdás keramika helyzete az Alföldön)*. [Die geschichtlichen und chronologischen Fragen der Hochkupferzeit im Karpatenbecken. Die Lage der Furchenstichkeramik in der Ungarischen Tiefebene]. Dissertation zur Erlangung des CSC. Manuskript. Budapest.
- HORVÁTH, L. A. 2001a: Interpretationsmöglichkeiten der urzeitlichen Kultgruben (Archäologische und religionsgeschichtliche Analyse aufgrund einer kupferzeitlichen Kultstätte) – Az őskori kultuszgödrök értelmezésének lehetőségei (Egy rézkori kultuszhely régészeti és vallástörténeti elemzése). *MFME-Studia Archaeologica* 7 (2001) 43–89.
- HORVÁTH, L. A. 2001b: Die relativchronologische Position des Protoboleráz-Horizontes aufgrund seiner südlichen Komponenten. In: ROMAN, P.–DIAMANDI, S. (Hrsg.): *Černavoda III – Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau. Symposium Mangalia/Neptun. 18–24. Oktober 1999*. București 2001, 459–515.
- HORVÁTH, L. A.–H. SIMON, K. 1996: Történeti és régészeti adatok egy közép-alföldi falu feudális kori történetéhez – Historische und archäologische Angaben zur feudalzeitlichen Geschichte eines Dorfes in der Großen Ungarischen Tiefebene. *MFME-Studia Archaeologica* 2 (1996) 403–554.
- KALICZ, N. 1963: *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien*. StudArch 2. Budapest.
- KALICZ, N. 1969: A rézkori balatoni csoport Veszprém megyében – Die kupferzeitliche Balaton-Gruppe im Komitat Veszprém. *VMMK* 8 (1969) 83–89.
- KALICZ, N. 1970: Zalavár-Mekenye. *MittArchInst* 1 (1970) 138–139.
- KALICZ, N. 1973: Über die chronologische Stellung der Balaton-Gruppe. In: Chropovský, B. (ed.): *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava 1969*. Bratislava 1973, 131–165.
- KALICZ, N. 1982: A Balaton-Lasinja kultúra történeti kérdései és fémleletei – The historical Problems of the Balaton-Lasinja Culture and its Metal Finds. *ArchÉrt* 109 (1982) 3–17.
- KALICZ, N. 1991: Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. In: Lichardus, J. (Hrsg.): *Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.13.11.1988*. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, Bonn 1991, 347–387.
- KALICZ, N. 1992: A legkorábbi fémleletek Délkelet-Európában és a Kárpát-medencében az i.e. 6-5. évezredben – The oldest metal finds in Southeastern Europe and the Carpathian Basin from the 6th to 5th Millennia BC. *ArchÉrt* 119 (1992) 3–14.
- KUNA, M. 1981: Zur neolithischen und äneolithischen Kupferverarbeitung im Gebiet Jugoslawiens. *GCBF* 19 (1981) 13–81.
- LAMB, W. 1936: *Excavations at Thermi in Lesbos*. Cambridge U.P.
- MCGEEHAN-LIRITZIS, V. 1996: *The Role and development of Metallurgy in the late Neolithic and Early Bronze Age of Greece*. Göteborg.
- MATUSCHIK, I. 1998: Kupferfunde und Metallurgie-Belege, zugleich ein Beitrag zur Geschichte der kupferzeitlichen Dolche Mittel-, Ost- und Südosteuropas. In: Mainberger, M. (Hrsg.): *Die Steinzeit in Oberschwaben. Das Moordorf von Reute. Archäologische Untersuchungen in der jungneolithischen Siedlung Reute-Schorrenried*. Staufen i. Br.
- MUHLI, J. D. 1985: *Beyond typology: Aegean metallurgy in its historical context*. In: Wilkie, N. C.–Coulson, W. D. E. (eds.): *Contributions to Aegean Archaeology. Studies in Honor of William A. McDonald*. Minnesota 1985, 109–141.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1978: Periodisierung der Badener Kultur und ihre chronologischen Beziehungen zu Südosteuropa. In: *Thracia Praehistorica. Supplementum. Pulpudeva 3. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture Thrace*. Plovdiv, 4–19 octobre 1978. Sofia 1982, 150–176.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1981: Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juho-východnej Európe – An outline of the periodical system of the Baden culture and its chronological relations to Southeast Europe. *SIA* 29 (1981) 261–296.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1999: Bemerkungen zur Frühbronzezeit in Westbulgarien und Nordostgriechenland – Im Licht der “Importe” aus dem Karpatenbecken. *SIA* 47 (1999) 42–63.
- NOVOTNÁ, M. 1970: *Die Äxte und Beile in der Slowakei*. PBF IX/3, München.
- NOVOTNÁ, M. 1976: Beginn der Metallverwendung und -verarbeitung im östlichen Mitteleuropa. In: Müller-Karpe, H. (ed.): *Les débuts de la métallurgie. IXe Congrès [de l'] Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques [Nizza]*. Nice septembre 1976. Colloque XXIII. Paris 1976, 118–133.
- NOVOTNÁ, M. 1977: Zhodnotenie medenej industrie. In: VÍZDAL 1977, 118–123.
- NOVOTNÁ, M. 1995: Zu Anfängen der Metallurgie in der Slowakei. In: Petrović, P.–Đudekanović, S. (ed.): *Ancient Mining and Metallurgy in Southeastern Europe*. International Symposium. Donji Milanovac. May 20–25, 1990. Bor–Belgrade 1995, 69–76.

- S. OTTAWAY, B. 1982a: *Earliest Copper Artifacts of the Northalpine Region: their Analyses and Evaluation*. Schriften des Seminars für Urgeschichte der Universität Bern. Heft 7. Bern 1982.
- S. OTTAWAY, B. 1982b: Frühes Arsenkupfer im nordalpinen Raum. In: *Thracia Praehistorica*. Supplementum. Pulpudeva 3. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture Thrace. Plovdiv, 4–19 octobre 1978. Sofia 1982, 177–188.
- PARZINGER, H. 1993: *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittlerem Taurus. I-II*. Mainz am Rhein.
- PATAY, P. 1958: Príspevky k spracúvaníu kovov v dobe medenej na Slovensku – Beiträge zur Metallverarbeitung in der Kupferzeit auf dem Gebiet der Slowakei. *SlA* 6 (1958) 301–310.
- PATAY, P. 1974: *Die hochkupferzeitliche Bodrogheresztúr-Kultur*. *BRGK* 55 (1974) 1–71.
- PATAY, P. 1984: *Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn*. PBF IX/15. München.
- PERNICKA, E. 1998: Die Ausbreitung der Zinnbronze im 3. Jahrtausend. In: Hänsel, B. (Hrsg.): *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas – Man and Environment in European Bronze Age*. Kiel.
- PERNICKA, E.–SEELIGER, C. TH.–WAGNER, G. A.–BEGEMANN, F.–SCHMITT-STRECKER, S.–EIBNER, C.–ÖTZUNALI, Ö.–BARANYI, I. 1984: Archäometrische Untersuchungen in Nordwestanatolien. *JRGZM* 31 (1984) 533–599.
- PODZUWEIT, CH. 1979: *Trojanische Gefäßformen der Frühbronzezeit in Anatolien, der Ägäis und angrenzenden Gebieten*. Mainz.
- RACZKY, P. 1995: New data on the absolute chronology of the Copper Age in the Carpathian Basin. In: Kovács, T. (Hrsg.): *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*. *Inventaria Praehistorica Hungariae* 7. Budapest, 1995, 51–60.
- RENFREW, C. 1972: *The Emergence of Civilisation. The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B. C.* London.
- ROODENBERG, J. 2001: A Late Chalcolithic Cemetery at Ilipinar in Northwestern Anatolia. In: Boehmer, R. M.–Maran, J. (Hrsg.): *Lux Orientis. Archäologie zwischen Asien und Europa. Festschrift für Harald Hauptmann zum 65. Geburtstag*. Rahden/Westfalen 2001, 351–355.
- SANDARS, N. K. 1955: The Antiquity of the One-edged Bronze Knife in the Aegean. *PPS* 21 (1955) 174.
- SCHALK, E. 1998: *Die Entwicklung der prähistorischen Metallurgie im nördlichen Karpatenbecken. Eine typologische und metallanalytische Untersuchung*. Internationale Archäologie. Naturwissenschaft und Technologie 1. Rahden/Westfalen.
- SCHLIEMANN, H. 1881: *Ilios. Stadt und Land der Trojaner Forschungen und Entdeckungen in der Troas und besonders auf der Baustelle von Troja*. Leipzig.
- SCHMIDT, H. 1902: *Heinrich Schliemanns Sammlung Trojanischer Altertümer*. Berlin.
- SCHMIDT, H. 1932: *Cucuteni in der Oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*. Beli-Leipzig.
- SCHUBERT, F. 1982: Grundzüge der metallurgischen Entwicklung im nordwestlichen Karpatenbecken bis zur Mitte des 2. Jahrtausends v.u.Z. *ArchPolski* 27 (1982) 215–317.
- ŠÍŠKA, S. 1972: Gräberfelder der Lažnany-Gruppe in der Slowakei. *SlA* 20 (1972) 107–175.
- TODOROVA, H. 1981: *Die kupferzeitlichen Äxte und Beile in Bulgarien*. PBF IX/14, München.
- VAJSOV, I. 1993: Die frühesten Metaldolche Südost- und Mitteleuropas. *PZ* 68 (1993) 103–145.
- M. VIRÁG, Zs. 1999: A badeni kultúra rézeletei Sármellék-Égenföldröl – Die Kupferfunde der Badener Kultur in Sármellék-Égenföld. *Zalai Múzeum* 9 (1999) 33–54.
- VÍZDAL, J. 1977: *Tiszapolgárske pohrebisko vo Veľkých Raškovciach*. Košice.
- VLADÁR, J. 1972: *Die Dolche in der Slowakei*. PBF VI/3, München.
- WARREN, P. HANKEY, V. 1989: *Aegean Bronze Age Chronology*. Bristol.

Középső rézkori edény Balatonakarattyáról

Mészáros Gyula 1984-ben hozta be a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumba az alább ismertetésre kerülő edénytöredéket. Elmondása szerint Balatonakarattyán, az ún. MÁV védett területen felállításra került egyik villanyoszlop gödrének kiásásakor a kidobott földben találta.¹ A későbbiekben végzett kutatás során a szóban forgó területtől kb. 30 méterre két gödör került elő középső bronzkori leletanyaggal.² A rézkori edény lelőköörülményeiről semmilyen információt nem sikerült szerezni.

rattya I.–Alagút néven szerepel a topográfia vonatkozó kötetében. 1908 óta többször történt itt ásás, terepbejárás, ezek során rézkori (boléri és bádeni), valamint bronzkori (makói és mészbetétes) leletanyag került elő (BANNER 1956, 35, Taf. IX. 33–42, Taf. X. 1, 3; TORMA 1969, 97, 2. k. 8–10; MRT 2, 52–53, 8/11. lh.). A terület mára teljesen beépült, így csak feltételezni lehet, hogy a Balaton partján fekvő magasparról közölt leletek egyetlen – az őskorban és később is sűrűn lakott – településről származnak (ideértve

1. kép. Balatonakarattyá – középső-rézkori edény
Fig. 1. Balatonakarattyá – vessel from the Middle Copper Age

Egyfűlű bögre nyak- és hastöredéke. Füle letörött, pereme és alja is töredékes, hiányos. Homokkal és apró kavicszal soványított, kézzel formált, sötétbarna-szürke foltos, gyengén égetett. Nyaka hengeres, füle a peremből indult és a vállvonalra ült, valószínűleg kissé a pereme felé magasodott. Vállvonalát két bekarcolt, párhuzamos, vízszintes vonal hangsúlyozza. Hasa kiöblösödik. Nyakán és hasán is ívelt és fordított V-alakban bekarcolt vonalas dísz látható. A bekarcolt vonalak alján a tűzdelés csak néhol látszik. Jelenlegi legnagyobb Ma.: 7,6 cm, legnagyobb felső Á.: 3,1 cm, legnagyobb alsó Á.: 6,2 cm. Alsó része az előkerüléskor sérült meg (1. kép).³

Lelőhelye régóta ismert a régészeti kutatásban és szakirodalomban: Balatonkenese-Aka-

talán 8/12. számú topográfiai lelőhelyet is: Balatonkenese–Akarattyá II, MRT 2, 53).

Töredékessége ellenére is megállapítható, hogy az edény eredetileg egy hengeres nyakú, füles korsó lehetett. Formája a Balaton–Lasinja-kultúra II–III fázisának általánosan elterjedt típusa (KALICZ 1974, 83; KALICZ 1982, 9). Az edény felületét nem teljesen elborító, ívelt mintákat alkotó tűzdelte barázdás vonalkötegekkel való díszítés elsősorban a Balaton–Lasinja-kultúra II. fázisának sajátja (KALICZ 1980, 52).

Az balatonakarattyai edény kiváló párhuzama a Szelevény–Vadáról származó, szintén szörvány-

¹ Regénye Judit szóbeli közlése. Ezúton is köszönöm Regénye Juditnak, hogy felhívta a figyelmemet a leletre. Az edénytöredék leltározatlan, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum állandó kiállításán tekinthető meg.

² Laczkó Dezső Múzeum, Ltsz.: 87.138.1–6.; 87.140.1–15.; 87.141.1–12.

³ Az edény rajzát Nagy S. József készítette, munkáját ezúton is köszönöm.

ként előkerült korsó (KALICZ 1980, 52; REZI KATÓ 1998, 14, Fig. 5. 3). Hasonlóképp jó párhuzam a Zalavár-Mekenyeről származó töredék (KALICZ 1969, 87, 8. k.). A szelevényi és zalavári darabokat Kalicz Nándor a Balaton–Lásinja II. időszakra helyezte (KALICZ 1974, 81, 93; KALICZ 1980, 52). A szelevényi edény Rezi Kató Gábor szerint a Bodrogkeresztúr–Hunyadihalom átmeneti fázisra keltezhető dunántúli import, amely valószínűleg sírból vagy áldozati gödörből került elő (REZI KATÓ 1998, 15). Formai párhuzamaként meg kell még említeni a – szintén Balaton–Lásinja II korú – keszüi szórványt (KALICZ 1974, 83, 93, X. t. 2a–b), és a Balatonboglár–Berekre dűlőben előkerült korsót (BONDÁR–HONTI–KISS 2000, 95, IV. t. 1).

A balatonakarattyai edényt formája, díszítése és azok párhuzamai alapján a Balaton–Lásinja II–III fázisba soroljuk. Ezt az időszakot Kalicz Nándor nyomán a „közép–európai tűzdelt barázdás díszű kerámia” vagy „Furchenstich kerámia” korszakának nevezzük (KALICZ 1982, 8; KALICZ 1991, 375–381). Előkerülésének körülményeiről, összefüggéseiről (sírlelet? telep-lelet?) sajnos semmit sem tudunk: párhuzamai között vannak telepről (Zalavár) és feltételezhetően sírből (Balatonboglár, Szelevény) származók is.

Patay Róbert
Patayr@freemail.hu

Irodalom:

- BANNER, J. 1956: *Die Pécelser Kultur*. ArchHung 35, Budapest.
- BONDÁR M.–HONTI SZ.–KISS V. 2000: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992–1999) (Előzetes jelentés) – The preceding archaeological excavation of the planing M7 highway in County Somogy (1992–1999). (Preliminary report). *SMK* 14 (2000) 93–114.
- MRT 2: ÉRI I.–KELEMEN M.–NÉMETH P.–TORMA I.: *Magyarország Régészeti Topográfiája. Veszprém megye régészeti topográfiája II. A veszprémi járás*. Budapest.
- KALICZ N. 1969: A rézkori balatoni csoport Veszprém megyében – Die kupferzeitliche Balaton-Gruppe im Komitat Veszprém. *VMMK* 8 (1969) 83–90.
- KALICZ N. 1974: A Balatoni csoport emlékei a Dél–Dunántúlon – Funde der Balaton-Gruppe in Südtransdanubien. *JPMÉ* 14–15 (1969–1970 [1974]) 75–96.
- KALICZ N. 1980: Újabb adatok a rézkori hunyadihalom-csoport időrendjéhez – Neuere Beiträge zur Chronologie der Kupferzeitlichen Hunyadihalom-Gruppe. *SzMMÉ* (1979–80 [1980]) 43–58.
- KALICZ N. 1982: A Balaton–Lásinja kultúra történeti kérdései és fémleletei – The historical Problems of the Balaton–Lásinja culture and its Metal Finds. *ArchÉrt* 109 (1982) 3–17.
- KALICZ, N. 1991: Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. In: Lichardus, J. (Hrsg.): *Die Kupferzeit als historische Epoche I–II*. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55, Bonn 1991, 347–387.
- REZI KATÓ, G. 1998: The vessel from Szelevény–Vadas. *CommArchHung* 1998, 5–19.
- TORMA I. 1969: Adatok a bádeni (péceli) kultúra bolerázi csoportjának magyarországi elterjedéséhez – Beiträge zur Verbreitung der Boleráz-Gruppe der Badener Kultur in Ungarn. *VMMK* 8 (1969) 91–108.

Késő rézkori agyagmaszk Balatonőszödről

Balatonőszöd határában 2002. tavaszán az M7-es autópálya új nyomvonalának leletmentő ásatásán a Baden-péceli kultúra egyik gödrében egy agyagból készült, emberi arcot formázó álarc (maszk) fél töredéke látott napvilágot a kultúrára jellemző edénytöredékek és állatcsont-darabok társaságában. A lelet – mint azt már előkerülésének pillanatában tudtuk – igen nagy jelentőségű, Magyarország területén és ebben a korszakban egyedülálló.

Balatonőszöd-Temetői dűlő (S-10) lelőhelyen, az M7-es autópálya tervezett nyomvonalán, a leendő balatonőszödi csomópont területén 2001. júliusától 2002. decemberéig folytattunk megelőző régészeti feltárást, két ásatási évadban. A mintegy 100 ezer m² felületből 75 ezer m² került teljes feltárássra, a fennmaradt területeket megszondáztuk.

A leletmentés során – többek között – egy boherázi-korai badeni települést sikerült feltárni, melynek északi, nyugati, és keleti határa szerencsésen beleesett a feltárási felületbe, délen viszont annál tovább terjedt. A teljes feltárást nélkül is a nagy kiterjedésű, a területből kiemelkedő legmagasabb észak-déli irányú enyhe dombháttal párhuzamosan, hosszan elnyúló badeni telep délkeleti részét a feltárási felületen a kultúrától származó antropogén, régészeti leleteket tartalmazó kultúrreteg fedte, majdnem két méteres vastagságban.

Itt került elő 2002. tavaszán, nagypénteken az (R-925. jelzésű) badeni kultúrreteg eltávolítása után kirajzolódó B-1072. gödör feltárási területén a badeni kultúra eddig egyedinek számító antropomorf jellegű lelete.¹ A B-1072. gödör formájában és leleteit tekintve is egy teljesen hétköznapi gödör lenne, ha nyugati körvonalán belül nem sikerült volna kézzel kibontani egy téglalap alakú önálló jelenséget (B-1096), és nem került volna elő belőle a mindennapos házi kerámiatöredékek és állatcsontok mellett egy emberi arcot ábrázoló agyagtárgy töredéke.² A maszk az R-925. kultúrreteg leásása után rögtön megjelent, pozícióját tekintve

tehát a B-1072.-be ácsott B-1096. gödör tetején fektetve, félbetörve. Törött állapota nem a véletlen vagy az ásató hanyagságának műve: valamilyen szertartás fontos részét képező direkt cselekvés eredménye. Egyfajta véglegességet sugallhat, amely vonatkozhat a túlvilági életben játszott szerepére is. Tárgyak, edények rituális jellegű törését sírokba adott temetkezési mellékletek formájában többször is megfigyelték, mint a halotti kultusz részét képező jelenséget. Említik azonban a tárgytörést, mint rituálisan megölt és eltemetett, jelképes vagy valós személyhez kapcsolódó szertartási részletet is; valamint hogy a széttört darabokat a termékenység biztosítása érdekében gyakorta szétszórták a települések területén (CHAPMAN, 2001, 89–107). M. Eliade írja egyik vallástörténeti munkájában, az afrikai déli pangwék férfivá avatási szertartása kapcsán: „Egy sírt jelképező gödört befednek egy általában maszk formájú agyagfigurával. A gödör a kultikus istenség hasát jelképezi, s az avatandók átkelnek fölötte, így jelezvén újjászületésüket.” (ELIADE 1999, 67). Ez a leírás éppenséggel ráillene a B-1072–1096. gödörök és a belőlük származó álarc megtalálási körülményeire. Tudjuk azt, hogy a fiúból férfivá avatott egyének jelképesen meghalnak, és a szertartást vezető személy kelti őket új életre, mint már a közösség teljes jogú férfitagjait. Ismerünk olyan avatási részleteket is, ahol a faluból elhurcolt fiúkat maszkokkal elfödött arcú férfiak vezetik ki – „rabolják el”. A maszk megjelenése esetünkben tehát a férfivá avatási ceremóniában több momentumban is feltűnhetett, maga a végleges tartózkodási hely, a B-1072-1096. gödör pedig egy jelképes sírt formázhat, amely a meghalt és eltávozott, de férfiként újjászületett fiúk nyughelye volna. Az álarc másik fele nem került elő, nyilván egy másik, nem kevésbé fontos rituálé részét képezhette, akár úgy, hogy darabjait a felavatottak tabuként, amulettként őrizték, akár úgy, hogy másféle, általunk nem ismert indítatásból darabjait megsemmisítették, esetleg szétszórták.

Az ásatási szektor, ahol a maszk előkerült, bőven szolgáltat egyéb kultikus jelenségekkel és leletekkel. Az általunk mesterségesen elhatárolt területen, mintegy tíz-húsz méter átmérőjű térségben az álarcot őrző gödörtől egy férfitemetet (B-744-

¹ Itt szeretném megköszönni Bondár Máriának, hogy felhívta a figyelmemet a fontos részletre, és köszönöm az ásatás és a feldolgozás során nyújtott önzetlen, nélkülözhetetlen szakmai segítségét.

² A leletről lásd még: HORVÁTH 2002A; HORVÁTH 2002B.

ben S-20, 21, 22), egy egymást ölelő női és egy csecsemő-gyermekvázat (B-981-ben S-24, 25), és egy erős égésnyomokat mutató női halottat őrző áldozati gödör (B-1106-ban S-27) került feltárássra. Szinte közvetlenül a maszkot tartalmazó gödör mellett, attól néhány méterre délre egy nagyobb foltot kezdtünk metszettel átvágva bontani. A folt keleti végében a B-1036. számú, méhkas alakú gödörben a felső szinten öt teljesen ép, kitört vagy átvágott nyakú kiskérődző váza feküdt, az alsó szinten egy kiskérődző és edénytöredékek helyezkedtek el (1. kép). A B-1036-os gödörrel egy szinten indultak (a metszet tanúsága szerint összetartoztak és egyszerre keletkeztek) a gödör faltjának nyugati részéhez kapcsolódó, szinte a bontott felszínen jelentkező, sekély betöltésű, egyszer, esetleg alig néhányszor átégett (K-163. és 168. jelzetű) tűzhelyek illetve az erősen szenes, hamus betöltésű, nagyon sekély (B-986. 1103, 1104, 1105, 1126, 1127, 1145, 1146, 1147, 1176 jelzetű) gödörök és cölöplyukak (2. kép). Ezt a helyszínt egy rituális áldozatbemutató helyszínének tartjuk: az áldozati gödör és a benne levő leletek mellett sikerült feltárnunk az áldozási ceremónia helyét is, ahol a kiskérődzők áldozását (leölését, egyes részeinek, szerveinek további felhasználását) végezték. A körülményekből egy véres áldozatbemutatót rekonstruálunk, amelyet talán két egymást követő alkalommal mutattak be ezen a helyszínen (B-1036 alsó és felső szintje). A leölt állattal-állatokkal (juhok vagy kecskék) nyakuk elvágásával vagy kitörésével végeztek. Az állatok épen, szőröstül kerültek az áldozógödörbe: minden csontjuk megvan, még patájuk sem hiányzik. A szertartás során valószínűleg csak a vérüket, esetleg belső szerveiket használhatták fel, ezek a rituáléban valamiféle kapcsolatba kerültek a tűzzel (ld. tűzhelyek, hamuzóhelyek): vagy tűzre öntötték őket az istenség(ek)nek, ősöknek ajánlva, és/vagy tűzön elkészítve elfogyasztották az áldozat résztvevői (egyessülve az istenség(ek)kel, ősökkel egy közös lakomán).

Figyelemre méltó a kiskérődzők áldozati állatként való felhasználása. A vallástörténeti munkák egész sora említi (pl. FRAZER 1998, 300–313), hogy a kecskék (vagy juhok) afféle vegetációs istenek képét öltötték fel, fokozatosan kiszorítva, megszemélyesítve az addig emberi szereplővel játszott misztériumból az „emberi tényezőt”. Áldozatként való bemutatásuk megfelel az egykori vegetációs férfiisten(ek)nek (pl. Zöld Isten, Pünkösdi király, Dionüszosz, Pán, kentaurok, stb.),

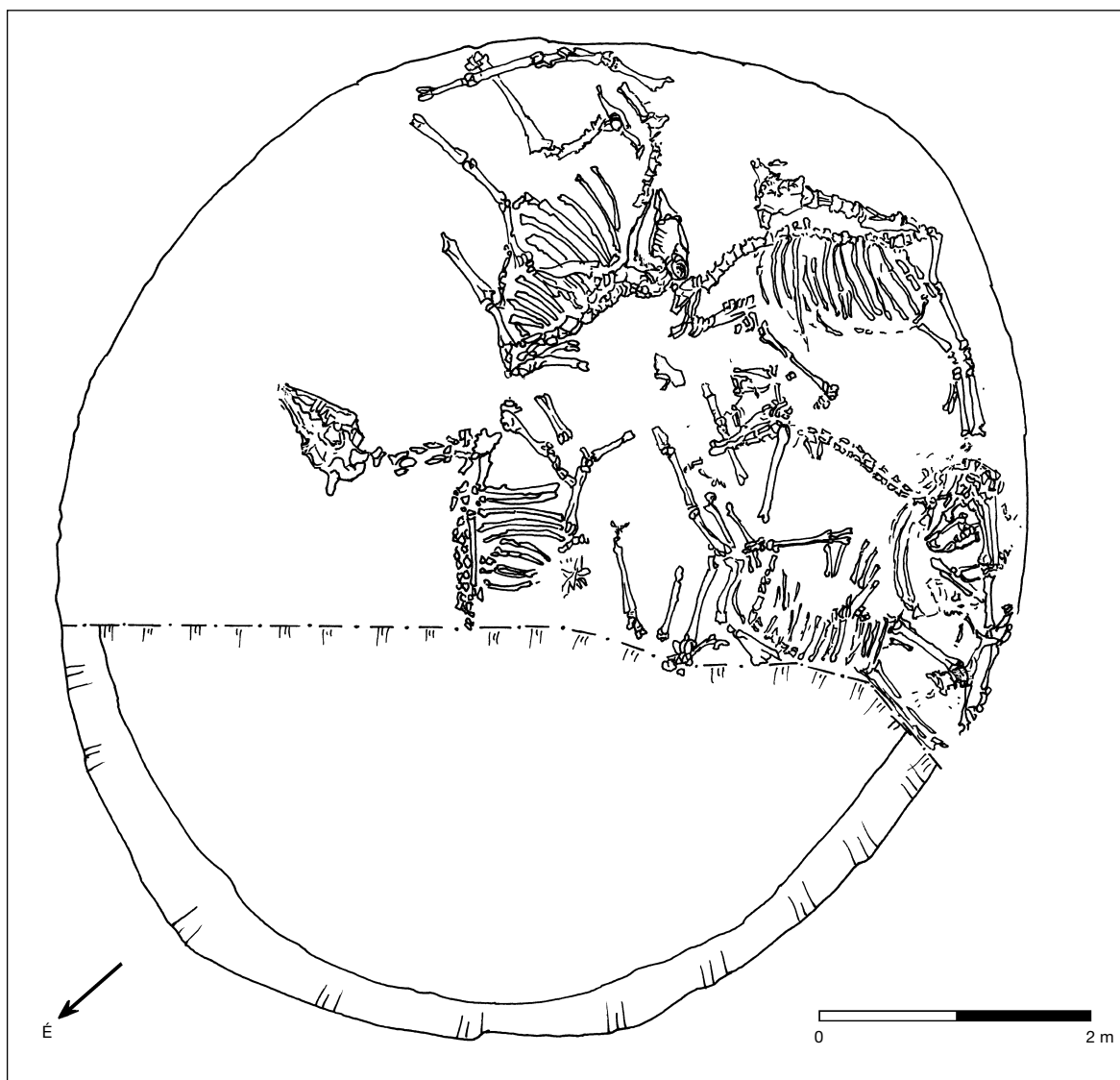
azok egyfajta metamorfózisai-aspektusai a fejlett állattartó közösségekben. A tavaszi, a természet újjászületését, vagy a nyári, az első zsenge felajánlását célzó-elősegítő szertartások nélkülözhetetlen szereplői, ahol a véres áldozat során a férfiisten halálát a saját életük feláldozásával váltják ki. Az állatok magas számát és gondos pozicionálásukat látva a B-1036. gödörnél és kíséző jelenségeiben egy nagyobb közösségi engesztelő avagy termékenységi áldozatot látunk.

E térség közelében, más gödrökből került elő egy nyomokban vörös festést mutató, karcolt díszű, fej nélküli női idoltöredék (B-1084. gödör a 49/9 szelvényben), egy karcolt díszítésű épület (szentély?)-modell töredék (R-925-es kultúrrétegből a 48/5 szelvényben), és egy talpas, nyomokban vörös festésű miniatűr kehely is (szintén az R-925-es kultúrrétegből a 47/10 szelvényben). Egy viszonylag kis területen (kb. 20 × 20 méteres körzetben) tehát véres emberi és állati (égő-)áldozatokat tartalmazó gödröket, szertartási helyszínt, egy rituális, talán férfivá-avatási szertartáshoz kapcsolható gödröt és különleges leleteket sikerült feltárni a badeni kultúra II. fázisából. Összetartozásuk, ilyen módon való értelmezésük egy a lehetséges feldolgozási lehetőségek közül, amely itt a feltárt és összekapcsolható régészeti jelenségek elemzéséből indult ki.

Eszmefuttatásunkat a maszk, mint egyedi tárgy bemutatásával, lehetséges párhuzamainak felsorolásával folytatjuk.

A badeni kultúra egyedi antropomorf ábrázolása emberi (férfi) arcot formázó, agyagból készült álarc/maszk bal oldali részének kb. fél töredéke (3. kép).³ Az arc a jobb szem belső zugától indulva, az orr teljes vonalát követve a jobb szájug hiányával az állcsúcsig átlós irányban töredékes, azaz a jobb arcfél – az orrot kivéve, – és az áll nagy része hiányzik. Az előkerülés során az orr hegye és a szem alatti keretív egy része megsérült. A plasztika külső része az emberi arc formáját követve enyhén domború, belső hátlapja ennek megfelelően homorú, talán a viselés megkönnyítésének érdekében is. Az álarc kerek, szélei ujjal elvékonyítottak (a hátlapon jól láthatók az ujjbegyek lenyomatai). A külső, arcot formázó lapon a szegély ezért néhány helyen csipkézésszerű, valamint széleinek vastagsága is változó. A hátlap síma, de nem gondosan, egyenletesen elsimított. A tárgy legnagyobb Szé.: 95 mm, legnagyobb H.: 164 mm, legnagyobb V.: 13, legkisebb V.: 7 mm. Anyaga jó minőségű, finom agyag, amelyhez finom csillámos homokot és apró, szálas, szerves növényi részeket keverték soványítás céljából. Égetése változó minőségű, egyes részeit jobban, másokat kevésbé érte a hő az égetőkamencében. A külső oldalon az agyag az orr mellett a peremig és az áll felőli töredékes részen fényes, mázszerű megjelenésű. Nem valószínű, hogy ez valódi bevonat (finom máz) lenne, amely a többi részeken lekopott; inkább patináról van szó,

³ A rajz Ősi Sándor munkája.

1. kép. Balatonőszöd – B-1036. gödör felső szintje
Fig. 1. Balatonőszöd – Upper layer of pit No. B-1036

amelyet élete, esetleg viselése során kaphatott a tárgy – talán ezeken a részeken érintkezett az emberi kézzel a tartás-viselés során. Ez az apró kis jel utal a tárgy valódi használatára.

Az arc kialakításakor a felső indítás a szemmel és az orrgyökkel indul, szemöldöke és homloka már nincs megjelenítve, füllei is hiányoznak. Ez kétféle ok miatt történhetett: ezt a részt már a viselő ember saját testrészei is megjeleníthették, vagy pedig egy több részből álló álarc alsó (arc)-részét találtuk meg. A maszkhoz tartozható felső (sisak-)rész esetleg más, pl. szerves anyagból készült, ezért elpusztult, vagy más helyen található.

A szem csőszerű, plasztikusan kimagasló kerek üregként jelenik meg, amelyben a maszk mögötti valódi emberi szem a viselet során mélyen ülő, szuggesztív szerephez jut. Az orr vonala merész, erősen kiugró, egyenes vonalú, furcsává az orrcimpák kialakítása teszi, melyek erősen felfelé irányulnak. Emiatt az orr horgas, madárcsőröszerű benyomást kelt. A száj vonala mély, egyenes árok, meglehetősen elnagyolt, nem átfűrt, csak az anyagba mélyülő. Az álarc tehát feltehetően nem „beszélt”. Az orrcimpa szélétől a maszk széléig plasztikus

bordaként megjelenített fintor vagy ránc fut, mely az emberi arcon is megtalálható természetes ráncot szimbolizálja. Hasonlóan megjelenített a szemüreg alatti járomcsont íve. A felső ajak fölött, és a szájuztól az állcsúcs felé bajusz és szakáll alig kivehető keretive és a sörték finom szálacskáinak bekarcolása látható. A szemüreg felső vonalától az állcsúcsig a peremtől változó távolságban egy belső keretszerű plasztikus, ujjbegyekkel kiformált, hullámos borda fut körbe, mintegy keretbe foglalva az arcot.

Az arc kialakítása a töredéken szimmetrikus, az előkerült töredék alapján teljesen kiegészíthető.

A maszk teljes megjelenítésében leegyszerűsített, mély vonásokkal kialakított, markáns emberi arc, amely nem torzíttja vagy idealizálja, sematizálja, esetleg karikírozza az emberi arcot, hanem annak reális, azonos léptékű és vonású visszaadására törekszik. A választott nyersanyag, az agyag

megformálási lehetőségei azonban keretek közé szorítják ezt a törekvést, ezért stílusára és kialakítási módjára is rányomják bélyegét. Nagy szerepet kapnak a rátett, plasztikusan kiemelkedő részek, és az agyagba mélyíthető üregek, ezekkel a „fogásokkal” dolgozhat az emberi arc visszaadására törekvő mester. A végső, kész forma a megformáló ember biztos kezére vall, rutinszerűen, vagy sokszor elvégzett feladatnak sejteti a kialakítási folyamatot. Rögzítésre, viseleti módra utaló nyom (pl. átfúrás) az álarc előkerült töredékén nem látható. Talán a hiányzó állrész közepén volt egy teknőszerű illesztőkehely a tartópálca számára. Elképzelhető azonban, hogy csak kézzel tartották az arc előtt (erre utal az egyes részekben látható fényes patina), vagy olyan további részek kapcsolódtak hozzá, amelyek a viselést is meghatározták (pl. ha sisakszerű homlok ill. fejtetőrész kapcsolódott hozzá, akkor csak bele kellett bújni).

A megformálás és kialakítás módja a badeni kultúra eddig ismert régészeti hagyatékától eltérő. Ez önmagában nem meglepő, vagy feloldhatatlan probléma, hiszen ilyen jellegű tárgyat nem ismerünk a késő rézkori művelődésből, sőt, Magyarországon és a környező országok területén található más őskori kultúrákból sem. Egészen biztosak lehetünk azonban abban, hogy nem egy hétköznapi rendeltetésű tárgyat találtunk, hiszen, ha ez így lenne, számos hasonló darabot ismernénk a badeni kultúra régészeti hagyatékából.

A tárgy rendeltetésére irányuló magyarázatok, párhuzamkeresések több irányból is kiindulhatnak. Az egyik lehetséges irány az emberi arcot megjelenítő, azt ábrázoló régészeti leletek (kisplasztikák, idolkok, festmények, plasztikus díszítésű edényfogantyúk, egyéb) összegyűjtésének, előkerülési körülményeinek értékelését kívánja. A másik feldolgozási, kiindulási lehetőség az etnográfiai párhuzamokból (tárgyak, feljegyzett, terepi munkán alapuló megfigyelések) és a hozzá kapcsolódó vallástörténeti munkákból táplálkozik, és ebből von le következtetéseket.

Mindenképpen magyarázatot igényel az a tény, hogy a maszk telepen, szétört állapotban, egy minden szempontból hétköznapiaknak számító gödörből került elő. Ezt a problémát az ásatási jelenségek elemzésével próbáltuk megoldani a cikk első részében.

Ha a fent említett első kijelölt irányban indulunk, szükségessé válik az álarccal kapcsolatba hozható hasonló, avagy annak vélt régészeti leletek rövid bemutatása, felsorolása.

A felső paleolitikum időszakából Franciaországban barlangi véseten látható az első maszkot viselő ember. A varázslónak vélhető személy állati tartozékokkal (bőrökkel, szarvakkal) álcázta valódi emberi jellegét, feltehetően egy vadászmagia jellegű eseménysor szereplőjeként, amelyben, mint az „Állatok Ura” szerepelt.⁴ Hasonló elképzelést ábrázol egy lourdes-i vésett palalemez, amelyen egy szarvas bőrébe bújt férfit jelenítettek meg lófarokkal és szarvasagancs fejéssel (ELIADE 1994, 22).

Az angliai Star Carr mezolitikus (kb. Kr. e. 7500 körül) lelőhelyéről ismert egy átlukasztott szarvaskoponya homlokcsontja az agancsokkal, amely a fejtetőre erősítve szolgált hasonló célokat (CLARK 1954).

Időben már jóval közelebb áll a Kelet-Szlovákiában, Čičarovce /Csicsér/ lelőhelyen kultikus gödörben előkerült férfi csontváza, mely fején bikakoponyából kialakított, szarvakkal ellátott, feltehetően szerves anyagra (bőrre, fára) erősített álarcot viselt. A szintén varázslónak tartható sír a késő neolitikus (kb. Kr. e. 4900–4500) tiszai kultúra hagyatékába sorolható (VÍZDAL 1980).

Mindhárom, fent említett példában az őskori ember fején maszkot visel. Ezek a maszkok azonban viselőjüket – azok emberi mivoltát takarva – „állati bőrbe bújtatják”, valamilyen mágikus célból egy bizonyos állattá, vagy a csorda észrevétlen tagjává „varázsolva”, úgy, hogy senki ne ismerjen rá az eredeti emberi személyre. Ne felejtsük el azonban, hogy a mi leletünk emberi arccal rendelkező álarc.

A badeni kultúrából is ismerünk egy „sámán”-nak vélhető sírt. A Vörs-Majorságban feltárt elhunyt – megkülönböztetésként – rézből készült, két szarvban végződő diadémát viselt a fején (BANNER 1956, T. LXXXVIII). Léteztek tehát a badeni kultúrában is sámánok, az egyetlen ismert személy azonban nem maszkot viselt, más módon fejezte ki a nem evilághoz való tartozását.

A kora neolitikumban kevés, majd a középső neolitikum időszakától már nagyobb számban tűnnek fel a hazánk területén is élő kultúrákban olyan idolkok, melyek fejükön maszkot viselnek. Ez az idők során szinte egységessé vált megjelenítési formában lapos háromszögű, egyes kultú-

⁴ Trois Frères-barlang, barlangi vésett-karcolt rajz, „Le Sorcier”; magdalenai kultúra, kb. 17000–9000, Dél-Franciaország, Ariège, Midi-Pyrénées (L'ART DES CAVERNES 1984, 406, Fig. 13).

2. kép. Balatonőszöd – ásatási felvétel az „áldozati helyről”
 Fig. 2. Balatonőszöd – photo of the “ritual place”

rákban később ötszögletű álarc arcvonások nélküli; teljességében lefedi, eltakarja az emberi arcot. Csak az arc területére terjed ki, minden esetben – általában a füleknél – átfúrással rögzíthető. A fej általában hátracsapott, előfordulhat a szem és a száj bekarcolással való jelzése, az orr plasztikus kiemelése. Nemük legtöbbször nincs jelölve, ahol igen, (főleg a késő neolitikumtól) ott a legtöbbször a másodlagos nemi jegyek alapján nőneműek; egy esetben – a szegvár-tűzkövesi ún. „sarlós isten” (MAKKAY 1978, 164–184) – biztosan férfit ábrázolnak. Szegvár-Tűzkövesről ismerünk egy fej nélkül előkerült „baltás” idoltorzót is, melynek emlői és férfi nemi szerve is van (TROGMAYER 1992, 57–62). Elképzelhető, hogy az alak hermafrodita, bár a mellék meglehetősen apró dudorok, akár férfié is lehetnek. Attribútuma – balta – inkább férfit sejtet.

Ezek az agyagból készült kisplasztikák többféle szerepkörben jelenhetnek meg, különböző személyeket megjelenítve. Általános értelemben egy képzeletbeli szellemi lény képmásai (ide sorolhatók pl. istenek, félistenek, mitikus, csodatévő erővel felruházott ősök), akit-akiket természetfölötti erővel ruháznak fel. Álarcot viselő idolkok előkerültek már sírokból (pl. Černavoda temetőjében, késői

neolitikum, Hamangia kultúra, Románia; BERCIU 1966), de legtöbbjüket telepről ismerjük. Magyarországon területén a késő neolitikum időszakának több rétegsorú településeiről több olyan, régészeti jelenségekkel összefüggésben előkerült idoltartak fel, amelyek lakóházak szentélysarkából, házi oltár részeként, vagy talán kifejezetten kultikus célokra épített szentélyekben, azok szertartási tartozékaiként határozhatók meg (pl. Szegvár-Tűzköves, Hódmezővásárhely-Gorzsa, Vésztő-Mágó).

A maszkok alkalmazása két nagyobb szerepkörben csoportosul. Az egyik célja az, hogy eltakarja viselője arcát, úgy, hogy ne ismerjék fel (a túlvilágon a halottak, a természetfeletti hatalmak, stb.). Ebbe a csoportba tartoznak a neolitikus, maszkot viselő idolkok. E más-más szerepet játszó, mindazonáltal egységes célt szolgáló leletek nem jó analógiái a balatonőszödi leletnek, mivel ezek, mint fent említettük, az emberi arc eltakarására szolgáló, nagyon erősen sematikus álarctípusok, amelyek teljesen kizárják az emberi arcot a természetfeletti való közvetlen kapcsolattartásból (nem beszél, nem néz, nem hall). A késő neolitikus bánáti Vinča kultúra idolkai közt akadnak olyan maszkot viselő darabok, amelyeken az álarc

kialakítása realisztikus. Ezek általános jellegzetessége a hangsúlyozott, szögletes áll, a markáns orr, nagy szem, néhány esetben szempillákkal, arcvonásokkal bekarcolva. Minden leletre jellemző azonban, hogy a maszk nincs átlukasztva, mögötte az emberi arc nem él, nem látható egyetlen részlete sem (GIMBUTAS 1974, 28, 36, 37, 38. képek). A badeni kultúra új leletében a szem „beszél”, a maszk mögött megbúvó emberi szem az álarc viselete közben valamilyen szerephez jut.

Vizsgáljuk meg most konkrétan a Baden-pécéli kultúra ismert idolplasztikáit, antropomorf ábrázolásait. A legtöbb idol (számuk hetven fölötti) lapos testű, a test két lekerekített háromszögből van kialakítva; többségük nőt ábrázol, a másodlagos nemi jegyek plasztikus megjelenítésével. Általában bekarcolással díszítettek, amely a ruhát jeleníti meg; jellegzetesek a mellkason viselt, keresztzalaggal rendelkező példányok – ez déli párhuzamok alapján feltehetően egyfajta termékenység-istennői attribútum lehet. (Ankara mellett, feltehetően Hasanoğlan lelőhelyről került elő egy ezüsből készült női termékenység-istennő szobor, melynek nyaka és feje aranyozott, maszk-szerűen kialakított, mellén – a badeni idolkhoz és ginekomorf edényekhez hasonlóan! – keresztben átlós övet visel. A lelet az ottani korai bronzkorba sorolható (MAKKAY 1963, 3–17.) A badeni hegedű alakú idolkok feje minden esetben hiányzik, és önállóan sem került még elő idolkhoz tartozható fej. Úgy tartjuk, hogy ez az idoltípus szerves anyagból készített fejjel rendelkezett, amelyet talán több alkalommal cseréltek is. Miután ezek az idolkok egyértelműen nőt ábrázolnak, nem vonhatók a férfit ábrázoló álarcokkal közvetlen párhuzamba.⁵

A badeni kultúra idolkjai közt három férfiábrázolás található. A gombosi /Bogojevo, YU/ telepről ismerünk egy férfitorzót, amely deréktól lefelé maradt ránk (CZIRÁKY 1898, T. II. 9a, b). A Nemcinany-i lelet egy férfi mellkasának töredéke (BÁTORA 1983, 43–45), míg az egyetlen arcot is mutató ábrázolás a Velká Lomnicá-i lelet (NOVOTNÝ 1981, 131–138.) – mindkettő Szlovákiából. Ez az idol téglatestű, testével egybeépített fejjel rendelkezik, apró lábacskaí oldalirányban kiszélesednek, talpat alkotva. A fejrész magas, a szemek, az orr vonala és hátul a haj van megjelenítve rajta. Rendkívül sematikus, ezért sem kialakítási mód-

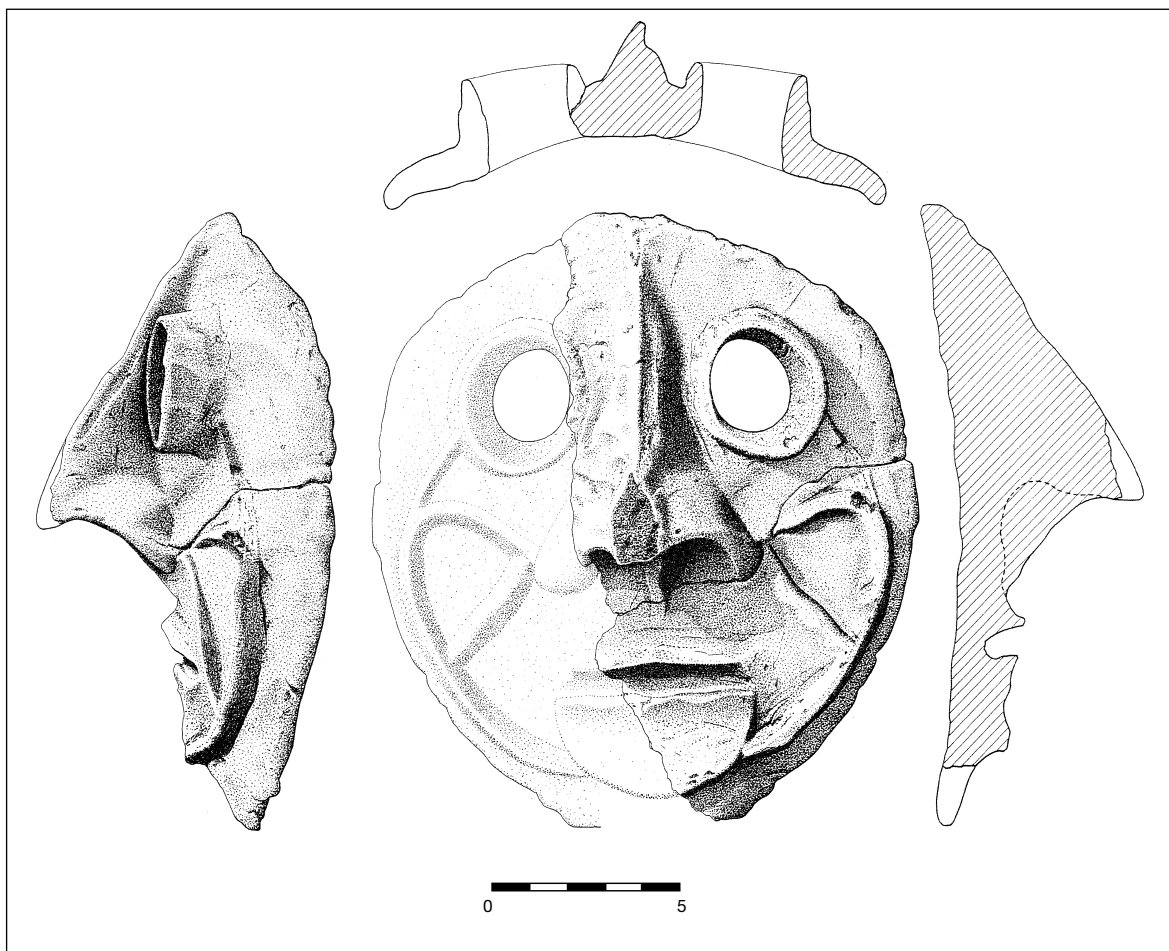
jában, sem pedig formájában nem emlékeztet a vele azonos idejű és kultúrába tartozó balatonőszödi álarchoz.

Férfiakat sejtethetünk a plasztikusan ábrázolt melludorok hiányában két ember alakú, égett embercsontok és hamvak befogadására szolgáló urnában. Mindkét lelet Ózd-Center Kőfej alja lelőhelyről került elő. Az egyik urna kis méretű, két nagyobb női alakot formázó edény társaságában volt a hármas számú sírban (KALICZ 1963, T. 4. 1a–c.). A három edény talán egy családhoz tartozó egyének elhamvasztott csontjait fogadta be. A két kezét feltartó (adoráló, áldó póz) urna fejrésze felül sima, peremszerűen kiképzett, hátul, a tarkórészen nyitott. Itt szórták bele a hamvakat. Az arc rész két szem és az orr plasztikus megjelenítésével rendkívül egyszerű, elnagyolt. Hasonló, csak nagyobb méretű (felnőtt férfi, míg az előbbi fiúgyermeké lehetett) urna a nyolcas sír lelete (KEMENCZEI 1964, 10–14). Férfi sematikus kialakított feje a Salgótarján-Pécskő badeni telepről szórványként előkerült kőből faragott férfifej (KOREK 1968, T. X. 5a–c.). Vizsgálódásainkból kitetszik, hogy a badeni kultúra ismert, férfit ábrázoló plasztikái sem kialakításukban, sem formájukban nem emlékeztetnek a balatonőszödi leletre.

Létezhet egy járható mellékösvény még a párhuzamkeresés számára. Előfordulhat, hogy az őskori régészeti leletanyagban akad a miénkhez hasonló álarc. Esetleg annyira töredékes állapotban, hogy rendeltetését nem ismertük eddig fel, vagy másnak határoztuk meg. Ígéretesnek tűnnek pl. a Csóka-Kremenyákon /Čoka, YU/ feltárt, a késői neolitikus Vinča-kultúrába tartozó emberi arcot formáló plasztikák, melyek közül az egyiket fedőként közölték (BANNER 1960, T. XXXII. 3). Sajnos, a közlés nem részletes, a fotótáblán a tárgyaknak sem a nagysága, sem a törése, sem az íve nem kivehető. Megnehezíti a vizsgálatot, hogy a leletek a világháború során megsemmisültek, csak az eredeti leltárkönyvi bejegyzés vagy rajz adhat további felvilágosítást. Ezzel végére is érünk a térség és a korszak álarcunkhoz közel álló régészeti leletkörének ismertetésének.

Meg kell még említenünk egy időben és térben is jóval fiatalabb párhuzamsort, melyek viszont a mi leletünk legjobb formai hasonmásainak bizonyulnak. Azokra a nemesfémekből, de agyagból is készült maszkokra gondolunk, melyek a halotti kultusz részeként az elhunyt arcát takarták. Ilyen leletek pl. az aranyból készült ún. Agamemnon-maszk a mükenéi

⁵ A badeni kultúra idolkjainak új összefoglalását adja BONDÁR 1999, 39–59; KALICZ 2002.

3. kép. Balatonőszöd – agyagmaszk
Fig. 3. Balatonőszöd – Clay mask

A-sírkörből (Kr. e. 1600 évek vége, késő bronzkor, Görögország) Tutankhamon fáraó berakásos arany halotti maszkja (Kr. e. 1340 körül, Újbírodalom, Egyiptom); agyagból pedig Karthago város pun köztemetőjéből több darab (Kr. e. VII–VI. század; HURST–STAGER 1978, 334–346). Ezek a leletek kizárólag a halott arcának épségét óvták, feljogosítva és biztosítva számukra az örök életet. Haláluk után ugyanis – a hiedelem szerint – szellemük csak az ép testbe költözik vissza, ezt a célt szolgálták a tartós anyagból kialakított, az elhunyt realisztikus ábrázolására törekvő, annak anyagi helyzetének megfelelő anyagból készített maszkok.

Hasonló szellemiséget idéz Várna rézkori (ám a badeni kultúránál valamivel idősebb) temetőjében előkerült három jelképes sír, amelyekben az elhunyt személyhez tartozó részek (hamvak, csontok) hiányoznak, személyüket agyagból formált fej, és az azt díszítő, főleg testrészeket és ékszereket (szemet, szájat, diadémot) megjelenítő aranylemezek jelölik (GIMBUTAS 1977, 44–47).

Ezek a leletek kialakítási módjukban (részletességükkel, és a valóságra való törekvésükkel) a balatonőszödi álarc legjobb formai párhuzamai. Egyetlen hibájuk, hogy temetkezés kellékeként, a halotti kultusz részeként kerültek elő, míg a mi leletünk telepről, hulladékgödörből, valamiféle rituális kontextusból származik. Pusztán a régészeti leleteket tekintve a balatonőszödi új badeni lelet értelmezése egyelőre lehetetlennek tűnik.

A jelenlegi kutatási stádiumban ezzel zárjuk a régészeti „nyomozást”. Összegzésként elmondhatjuk, hogy egyelőre nem sikerült olyan jó nyomot találni, mely találgatásoknál sokkal közelebb vitt volna a lelet egykori rendeltetésének megfejtéséhez, pontosabb értelmezéséhez. Szkepticizmusunknak adunk hangot akkor, mikor azt mondjuk, hogy bármilyen szerencsés lelőkörmény esetén is egy ilyen egyedi jellegű tárgy esetében pontos válaszadásra a régészet soha nem lesz képes, csupán a valószínűsíthető legjobb lehetőséget-lehetőségeket tudja felkínál-

ni, más tudományágak segítségével bevonásával.

Egy másik kutatási irányt ajánl, és a csak a tárgyi kultúrát, hagyatékot látó, azt értékelő régész számára remek kiegészítést ad az antropológus, etnográfus munkája. A törzsi társadalmakban, az őskor kultúráihoz hasonló fokon és körülmények közt élő népek között, valamint elzárt fejlődésű területeken végzett terepmunkák során feljegyzett tárgytipusok, események, cselekménysorok, és a hozzájuk adott, első kézből származó magyarázatok megkönnyítik az őskori társadalmak értelmezését is. Felsorolunk itt néhány feljegyzett példát a világ különböző pontjairól, eltérő korszakokból, melyek segítséget nyújthatnak számunkra is a balatonöszödi lelet értékelésénél.

Az ókori Rómában az év utolsó napjaiban tartott Saturnalia ünnepén az álarcos felvonulásban a maszkok visszatérő halottakat jelenítettek meg, akiknek erejét segítségül hívták az új évben is, hogy az szerencsés, bőven termő, áldásos legyen (FRAZER 1998, 380–385).

Maszkot, álarcot használnak többféle szertartásnál mágikus-vallási célból Afrika és Óceánia népei. Ezek a törzsi társadalmak a maszkot vagy az azt viselő szobrot nem csak a természetfölötti jelképének, ábrázolásának vagy portréjának tekintik, hanem úgy vélik, hogy a természetfölötti ténylegesen jelen van a látható és tapintható külső formában. Így a tárgy maga kiegészül egy rendkívül bonyolult, szimbolikus jelentéstartalommal is. Ezek a maszkok legtöbbször az őseket jelenítik meg. Bizonyos társadalmakban rendkívül nagy szerephez jut a halottkultusz, ahol az elhunyt őst az álarc formájában ténylegesen a halott szellemének vélik. A szertartáshoz hozzátartozik, hogy bizonyos időközönként a maszkokat összetörik (pl. 40 évenként, stb.). Úgy vélik, ha már előregedett, nem szolgálja megfelelően a halott szellemét. Ugyan így új darabot készítenek akkor is, ha az éppen aktuális példány megsérül, sérült álarcba ugyanis nem költözik be a szellem. Ezek a maszkok mindenkor egyben szimbolikus művészeti alkotások is, hiszen az ábrázolások (lehet az maszk, figura, szobor, idol), jöllehet ténylegesen szent lények, mégsem a nem létező másai, hanem azok helyett állnak. Nem konkrét valóságként, hanem az arról alkotott képzeteket objektívalva a képzelt alakok (démon, szellem, isten, ős) helyett tűnnek fel. A maszkban tehát nem az jelenik meg, akit az alkotó és a közösség lát, hanem amit tud róla.

Szorosan kapcsolódik a mágikus-vallási funkcióhoz a társadalmi-politikai szerep. A törzsi társadalmakban a titkos társasági álarcok látják el gyakran a társadalmi ellenőrzés feladatait. A maszk természetfeletti erejével gondoskodnak a vezető személyek, az ún. „big man” csoport hatalmának fenntartásáról. A nigériai igalák fő maszkja pl. spirituális tekintélye révén emberölési ügyekben járt el, adóssági ügyekben pedig egy kisebb hatalmú maszkot bízott meg, hogy a visszatörlesztést felügyelje. Az Elefántcsontparton élő népeknél a maszk ellenőrző funkciót lát el: a poro társaság legfelsőbb szintjén álló férfi a jó szellem elnevezésű maszkkal hozza meg a döntést a közösség fontos ügyeiben, mint mondják: a maszk ítél! Ezt a maszkot kisebb rangú, bírói, törvényhozói, rendőri, küldönci maszkok segítik, de vannak háborús, gyógyító, élelmet szerző, a társaság rendezvényein fellépő, tanító maszkok is. A főnökök saját bevallásuk szerint nem tudnák kormányozni az országot maszkok nélkül, mivel sosem állt rendelkezésükre megfelelő fegyveres erő.

Míg a társadalmi funkciót ellátó maszkok erejüket a hiedelem szerint bennük lakozó szellemnek vagy egyéb természetfölötti tényezőnek köszönhetik, vannak olyan álarcok is, amelyek még profánabb szerepkört látnak el. Részt vesznek a férfivá avatási szertartáson, táncokon, esetleg közösségi házakban függenek esztétikai díszként.

Bizonyos maszkok bohócot, epileptikust, vagy más groteszk figurát ábrázolnak, és kifejezetten szórakoztató vagy félelemkeltő szerepük van (BODROGI 1981, 32–34). Ezt a sort zárhatnánk a Mohács környékén a középkorban kialakult, eredetileg a török ijesztgetésére szolgáló busóálarcok említésével. Az itt felsorolt etnográfiai, antropológiai példákban a maszk azt jelképezi, hogy viselőjébe más ereje költözik, és az erősíti cselekedeteiben, életében.

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a több száz évig létező, békés késő rézkori badeni művelődést egy már jól szervezett, differenciálódó főnöki-törzsi társadalomhoz hasonlítjuk. A mai Balatonöszöd helyén egykor létezett és eddig feltárt badeni telepen több olyan jelenséget találtunk, melyek egyértelműen rituális ceremóniákhoz köthetők (pl. állati és emberi tetemetek tartalmazó áldozati gödrök, idol és oltártöredékek), a fent részletebben ismertetett kisebb szentély-áldozókörcseten kívül is.

A balatonöszödi álarc szája nincs átfúrva, ez a maszk tehát – feltehetően – nem beszélt, így nem

is ítélt. Nem groteszk, nem is ijesztő vagy nevetető, összességében azonban az emberi arc mégis ragadozó-madár benyomást kelt. Eltörött használat közben, vagy el kellett törni, mielőtt végső helyére jutott? – az előkerülési körülményekből ezt már nem lehet megállapítani. Finom patina utal arra, hogy ha nem is sokáig, de hordták. Hogy karakteres arcú elhunyt őst, madáristent, félig madár–félig ember keveréklényt jelenített-e meg? (Hasonló elképzelést tükröz az aszódi településén egy kislány sírjából mellékletként előkerült madár felsőtestű, ember lábú edényke a késő neolitikus lengyeli kultúrából; KALICZ 1981, 74, 75. kép).

Esetleg az egykori falu valamely rituális szertartásán, ünnepségén vett részt, vagy díszített egy ajtót, netalán falat?

Egy valamikor különleges jelentéstartalommal bíró agyagmaszk fél töredékét egyéb hulladékokkal, törött edényekkel, állatcsontokkal együtt egy szemetesgödör fogadta be, majd évezredekkel később a véletlen újból napvilágra hozta. Egykori jelentősége, feladata azonban talán végleg feledésbe merült...

Horváth Tünde

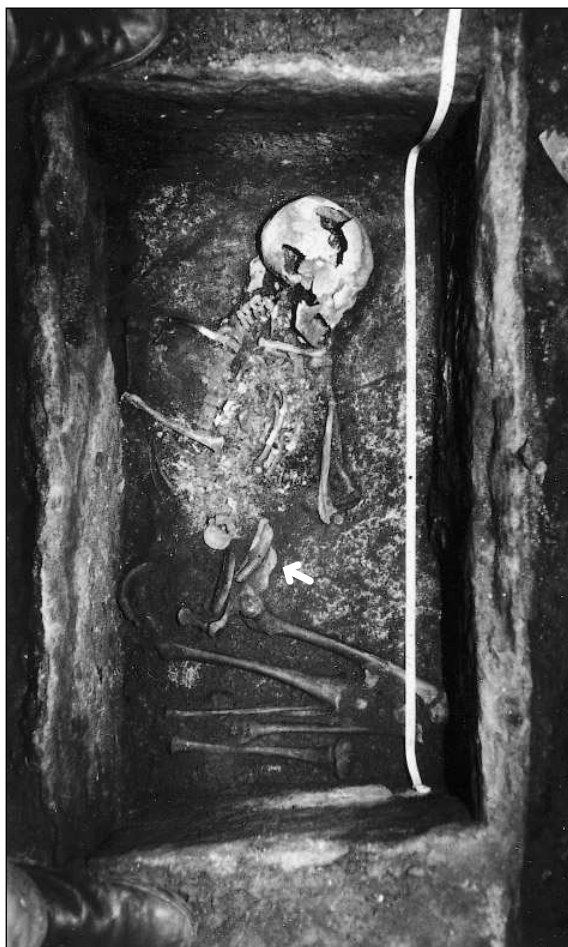
MTA Régészeti Intézete
1014 Budapest, Úri utca 49.

Irodalom:

- BANNER, J. 1956: *Die Pécelér Kultur*. ArchHung 35, Budapest.
- BANNER, J. 1960: The Neolithic Settlement on the Kremenýák Hill at Csóka. *ActaArchHung* 12 (1960) 1–83.
- BÁTORA, J. 1983: Vysledky sledovania Zemnych Prac na stavenisku atómovej elektrárne v Mochovciach. – Ergebnisse der Verfolgung der Erdarbeiten auf dem Bauplatz des Atomkraftwerkes in Mochovce. *AVANS* v roku 1982, 43–45.
- BERCIU, D. 1966: *Cultura Hamangia. Noi contributii*. Bukarest.
- BODROGI, T. 1981: *A törzsi művészet*. 1. kötet: Ausztrália, Óceánia, Afrika. Budapest.
- BONDÁR, M. 1999: A badeni kultúra újabb és „elfelejtett” idolkai – The latest and the „forgotten” idols of the Baden culture. *WMMÉ* 21 (1999) 39–59.
- CHAPMAN, J. 2001: Object Fragmentation in the Neolithic and Copper Age of Southeast Europe. In: Biehl, P. F.–Bertemes, E. (eds.): *The Archaeology of Cult and Religion*. Archaeolingua. Budapest 2001, 89–107.
- CLARK, J. G. D. 1954: *Excavation at Star Carr*. Cambridge.
- CZIRÁKY, GY. 1898: A bogojevai őstelepről. *ArchÉrt* 18 (1898) 19–24.
- ELIADE, M. 1994: *Vallási hiedelmek és eszmék története*. Budapest.
- ELIADE, M. 1999: *Misztikus születések*. Budapest.
- FRAZER, J. G. 1998: *Az aranyág*. Budapest.
- GIMBUTAS, M. 1974: *The Gods and Goddesses of Old Europe 7000-3500 B. C.* London.
- GIMBUTAS, M. 1977: Gold Tresaure at Varna. *Archaeology* 30 (1977) 44–47.
- HORVÁTH T. 2002a: Rézkori álarc az M-7-esen. *ÉÉ* 57 (2002) 711–714.
- HORVÁTH, T. 2002b: A unique anthropomorphic representation of the Baden culture. In: Bánffy, E. (ed.): *Prehistoric Studies in memoriam Ida Bognár-Kutzián*. (= *Antaeus* 25) Budapest 2002, 423–426.
- HURST, H.–STAGER, L. C. 1978: A metropolitan landscape: the Late Punic port of Carthago. *WA* 9 (1978) 334–346.
- KALICZ, N. 1963: *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien*. StudArch 2, Budapest.
- KALICZ, N. 1981: *Kőkori falu Aszódon – Neolithischer Dorf in Aszód*. Múzeumi Füzetek (Aszód) 32, Aszód.
- KALICZ, N. 2002: Eigenartige anthropomorphe Plastik der kupferzeitlichen Badener Kultur im Karpatenbecken. *BudRég* 36 (2002) 11–53.
- KEMENCZEL, T. 1964: A péceli kultúra újabb ember alakú urnája Centerben – Neue menschenförmige Urnen der Pécelér Kultur in Center. *HOMK* 4 (1964) 10–14.
- KOREK, J. 1968: Eine Siedlung der Spätbadener Kultur in Salgótarján-Pécskő. *ActaArchHung* 20 (1968) 37–58.
- L'ART DES CAVERNES 1984: *Atlas des Grottes Ornées Paléolithiques Françaises*. Paris.
- MAKKAY, J. 1963: Adatok a péceli (badeni) kultúra népe vallásos elképzeléseihez – Data to the religious beliefs of the Pécel (Baden) culture. *ArchÉrt* 90 (1963) 3–17.
- MAKKAY, J. 1978: A Szegvár-tűzkövesi újkőkori férfiszobor és a „föld és ég elválasztásának” ősi mítosza – The Neolithic male figurine from Szegvár-Tűzköves and the ancient myth of the separation of Heaven and Earth. *ArchÉrt* 105 (1978) 164–184.
- NOVOTNÝ, B. 1981: Zur Idolatrie der Badener Kultur in der Slowakei. *SIA* 29 (1981) 131–138.
- TROGMAYER, O. 1992: Újkőkori istenszobrok attribútumokkal – Neolithic idols with special attributes. *ArchÉrt* 119 (1992) 57–61.
- VÍZDAL, J. 1980: *Potiská kultúra na Vychodnom Slovenska*. Košice.

A gömbamforás műveltség emléke Délkelet-Erdélyben

Az eddigi régészeti kutatások eredményei arra utalnak, hogy Délkelet-Erdély őskori fejlődése sokkal szorosabban összefügg a vele délen és keleten szomszédos Havasalföld és Moldva történetével, mint Erdély központi és nyugati részével. Kétségtelen, hogy a késő rézkorban, valamint a kora bronzkorban a Kárpátoktól keletre és délre hasonló, vagy ugyanazon anyagi kultúrát találunk, amely a különböző irányú kölcsönhatásokra utal. Ezen kultúrák bölcsője a Kárpátoktól keletre és délre található (SZÉKELY 1997, 20; SZÉKELY 2000). Délkelet-Erdély rézkorára egy jól körülhatárolható, helyi sajátosságokkal rendelkező alaprteg jellemző, amelyet az erődsi (B) kultúra utolsó szakasza, a tiszapolgári és bodrogheresztúri kultúrák betörése (NESTOR 1933, 76; SZÉKELY 1964, 125), valamint a

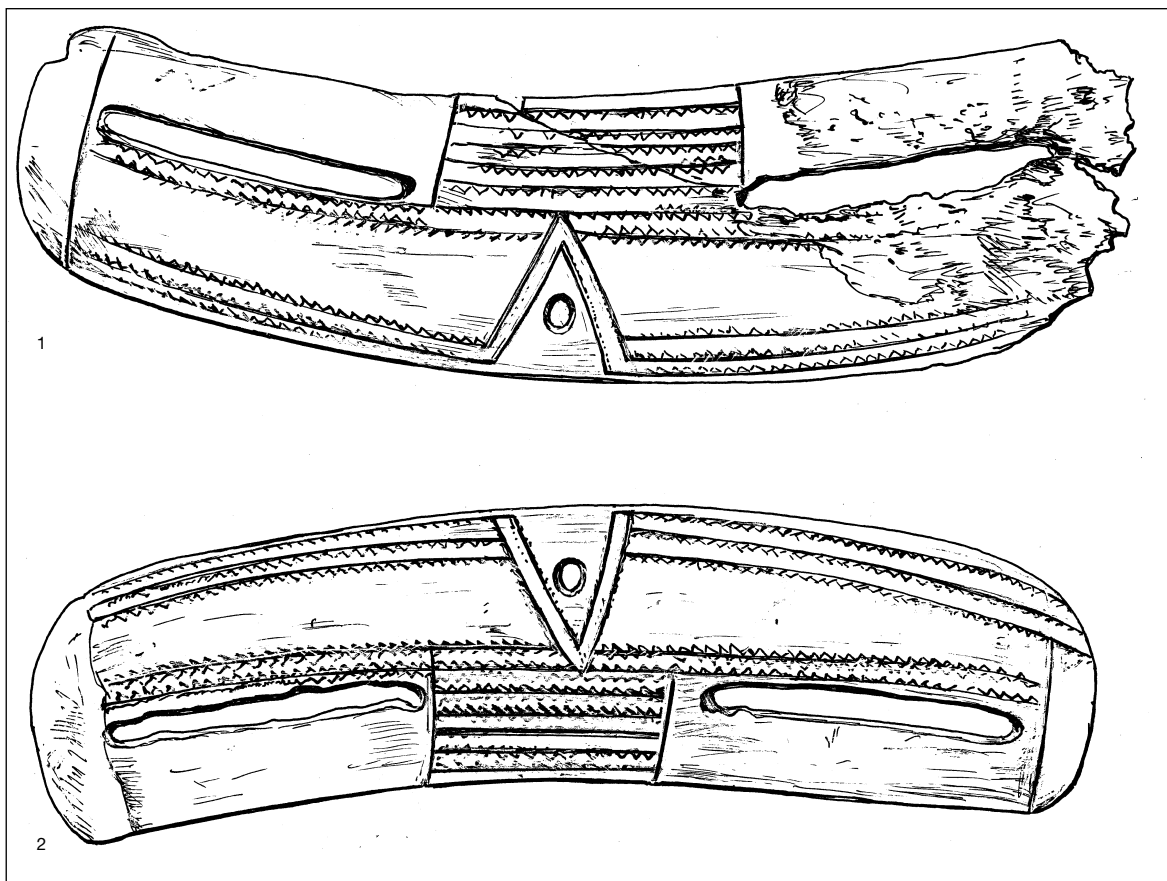
1. kép. Csíkszentmárton /Sânmartin-Ciuc, RO/ – kőládás sír
Fig. 1. Csíkszentmárton /Sânmartin-Ciuc, RO/
– stone-cist grave

2. kép. Csíkszentmárton /Sânmartin-Ciuc, RO/ – részletfotó
Fig. 2. Csíkszentmárton /Sânmartin-Ciuc, RO/
– detail photo

Cucuteni–Erőds A–B és B kerámia jelenléte képviseli a bodrogheresztúri kultúra településein (ROMAN 1986, 34). Ezek a közösségek fennmaradtak és dacoltak az észak-pontuszi hatásokkal szemben. Az átmenetet, ebben a térségben, a késő rézkorból a kora bronzkorba a Coțofeni-kultúra korai szakaszának közösségei képviselik. Délkelet-Erdélyben a kora bronzkor az átmeneti korszak végét képező Coțofeni-kultúra első szakasza és a Ciomortan-műveltség – amely a középső bronzkor pre-Wietenberg típusú, első fejlődési szakasza – közti periódust öleli fel. A Kovászna (Covasna) megyében (Háromszéken), Kézdiszentléleken /Sânzieni, RO/, (SZÉKELY 1980, 39–46.) és Torján /Turia, RO/ (SZÉKELY 1983, 63–67, SZÉKELY 1997, 40a–40b) feltárt kőládás zsugorított csontvázas temetkezések, mellékletükben Zimnicea–Mlăjet típusú askos edényekkel, világosan bizonyítják, hogy a kora Coțofeni-típusú közösségek természetes fejlődését egy déli, Zimnicea-típusú betörés szakítja félbe (ROMAN 1986, 38). Következésképp nyilvánvaló, hogy délkelet Erdélyben, mivel a Coțofeni I típusú közösségek fejlődése félbeszakad, a kora bronzkor jóval korábban kezdődik, mint közép és nyugat Erdélyben, ahol ezek a közösségek megélik a II. és III. fejlődési szakaszát is ennek a kultúrának. A Zimnicea–Mlăjet–Kézdiszentlélek /Sânzieni, RO/–Torja /Turia, RO/ típusú pásztorkodó népcsoportok vándorlásának valószínűleg gazdasági okai voltak, és pedig a Délkelet-Erdélyben található gazdag réz-lelőhelyekkel hozható kapcsolatba.

Csíkszentmártonban 1998. július 6-án /Sânmartin-Ciuc, RO/, a Fő út 51. sz. telken, Tankó

3. kép. Csíkszentmárton /Sânmartin-Ciuc, RO/ – csont övdíszek a sírból
Fig. 3. Csíkszentmárton /Sânmartin-Ciuc, RO/ – bone appliques from the grave

Magdolna udvarán, ülepítőgödör ásása közben egy kőládás sír fedelére leltek. A tulajdonos kisebbik fia a kőlapot betörte és amikor a csontvázat meglátta, értesítette a rendőrséget. A faluban elterjedt a hír, hogy Szentmártonban gyilkosság történt. Miután az illetékes szervek megállapították, hogy a sír sokkal régebbi, értesítették a Csíki Székely Múzeum munkatársait, akik a helyszínre kiszállva,¹ lerajzolták és lefényképezték a kibontott sírkamrát (SZABÓ 1999, 129–132) (1. kép).

A téglalap alakú, gondosan kifaragott és lesimított felületű kőlapokból készített, 137 × 126 cm méretű kőládába zsugorítva elhelyezett halott medencéje mellett két darab, gazdagon díszített, faragott, hasítókkal ellátott csontdísz volt, amely az elhunyt ruhájának volt a tartozéka (2–3. kép). A csontváz mellett más melléklet nem volt a sírban.

A kőláda aljköve majdnem tökéletesen szögle-

tesre formázott, ehhez méretezték és illesztették függőlegesen a már valamivel kisebb gonddal elkészített fej- és lábköveket. Ezt a hármat pedig oldalt lezárták két, még elnagyoltabb kivitelű kőlappal. Az építmény legkevésbé megmunkált eleme a fedőlap, mely minden irányban nagyobb a ládánál. A kőláda alapanyaga krétakori, földpát csillámos, kvarcos homokkő, amelyet a falutól nem messze, keletre (a Kárpátok irányában) termeltek ki.

A sír belső méretei: 93 × 50,3 cm, kereszt irányú átmérője 110 × 105 cm, nyugati végén 31 cm, déli oldalán pedig 41 cm magas. A sír tájolása kelet nyugati irányú, 15° eltéréssel déli irányba. A halott feje kelet felé volt és a jobb oldalára fektették.

A sír az udvar sarkában helyezkedik el, a Csíkbánkfalva (Bancu) felé vezető műúttól 1,20 m-re, ahol több alkalommal is feltöltötték az eredeti szintet, ezért régeltani megfigyelésekre nem nyílt lehetőség. A sír körül előkerült, pár őskori cserépdarab valószínű nem hozható kapcsolatba a temkezéssel.

¹ Ezúton is köszönetet mondunk Szabó Andrásnak, a Csíki Székely Múzeum igazgatójának, hogy rendelkezésünkre bocsátotta az előkerült anyagot.

A sír méretét valószínűleg a zsugorított tetem nagyságához igazították. A zsugorításhoz használt, feltételezhetően állati eredetű szíj nem került elő, de a felhúzott és leszorított térdel, maga alá húzott lábszárral és feszített lábfejjel fekvő tetem zsugorításának mértéke arra utal, hogy a magas termetű férfit nagyon erősen összekötözték. A csontváz fogsora ép, a bölcsességfogak jól látszanak az állkapocs megritkult csontszövetében. A csontok rossz megtartásúak voltak.

A sír mellékletét képező két csontdíszt ovális alakú, simára csiszolt felületű, egyik oldalán hosszan bekarcolt fogazott és cikk-cakkos vonalakkal, valamint fenyőág motívumokkal díszített (3. kép). Hasonló övdíszeket a Suceava megyei (Dél-Bukovina) Dolhești Mari községben előkerült 2. sz. sírban találtak (BERCIU 1960, 77–79; DINU 1961, Fig. No. 5. 6), amely a gömbamforás-műveltséghez tartozik. A szentmártoni csontdíszek kompozíciója, belső arányossága és faragott mintázata azonos az előbb említettel, csak rajzolata különbözik. Övdíszként szolgált, mivel derék tájon, a medencecsont öblében találtak rá, s hasíteka is övfűzésre teszi alkalmassá.

Tudomásunk szerint, ez idáig a Csíki medencében és az egész Kárpátokon belüli térségben, ez az első és egyetlen bizonyítéka a gömbamforás kultúra betörésének/jelenlétének.

Amint ismeretes, az Észak-Moldvai-fennsíkra észak nyugat irányból érkeznek a gömbamforás-kultúra pásztortörzsei, Délkeletről pedig az usatovoi közösségek, amelyek Közép- és Észak-Moldva felé szorítják a gorodski típusú közösségeket, amelyek önálló anyagi kultúrát hoznak létre észak Tripolje vidékén. Ezek a közösségek, Moldva területére a Cucuteni (B₂ fázis) után törnek be, és létrehozzák a Horodiștea-Erbiceni-kultúrát (DINU 1968, 129–139). Ennek első megnyilvánulási formái még rézkori jellegűek (festett kerámiával, Cucuteni tradíciójú emberábrázolású agyagszobrokkal) utolsó szakaszában viszont már eltűnik a festett és a zsinigbenyomásos kerámia (ROMAN 1981, 37–38). A Horodiștea-I-II és az Erbiceni I-II régebbi fejlődési fázisok ez idáig csak a Szerettől keletre ismertek, a későbbi

Dolhești Mari, Târpești, Izvoare (III.) szakasz már ettől nyugatra is előfordul.

A gömbamforák-kultúrájának törzsei voltak egy ideig a Horodiștea-Erbiceni típusú közösségek nyugati szomszédai. Ez a népesség az Elbától a Dnyeper középső folyásáig terjedt el. A Kárpátok és a Szeret közé eső északnyugat-moldvai területeket podóliai csoportjuk fejlődésének késői szakaszában foglalta el. Emlékeiket megtalálták a Közép-Moldvai Fennsíkon is, valamint ettől délre, a Foltești-i (Galați megye) település kerámiaanyagában előforduló jellegzetes cserépdarabok a két kultúra, a gömbamforák és a Foltești kapcsolatait bizonyítják. Románia területén a gömbamforák-műveltségének emlékeit kizárólag elszigetelt, csontvázas sírleletek alkotják. Ezek lehetnek kőládában elhelyezettek, néha csak egyszerűen egy kőlapra, vagy gödörbe temetettek.

Petre I. Roman már korábban feltételezte, hogy a gömbamforák műveltségének hordozói – akik, Moldva területére való betörésükkor még neolitikus szinten éltek, hosszas fejlődés után, a bronzkorba való átmeneti korszak szintjére emelkedtek, – genetikailag kapcsolatban állnak a DK-Erdélyben megjelenő kora bronzkori Schneckenberg-kultúrára jellemző kőládás sírokkal (ROMAN 1981, 39). Az alsíki medencében, Csíkszentmártonban /Sânmartin-Ciuc, RO/ előkerült kőládás temetkezés méginkább alátámasztja ezt a feltételezést.

Ezek a közösségek, akárcsak a déli eredetű, Zimnicea–Mlăjet–Kézdiszentlélek /Sânzieni, RO/ – Torja /Turia, RO/ típusúak, beilleszkednek az átmeneti korszakba és hozzájárulnak a Schneckenberg-kultúra kialakulásához a Barcaságban és Háromszéken; valamint a Schneckenberg B – Jigodin (Csíkszögöd)-csoport kialakulásához a Csíki-medencében (SZÉKELY 2000, 65–66).

Székely Zsolt

Institutul Român de Tracologie, București,
Filiala Sudtransilvăneană
RO-4000-Sf. Gheorghe
Str. Lăcrămioarei nr. 20/46/D/5
e-mail: szekelyzs@honoris.ro

Irodalom:

- BERCIU, D. 1960: Epoca neolitică. In: *Istoria României*. București 1960, 77–79.
- DINU, M. 1961: Contribuții la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei – Contribution à l'étude de la civilisation des amphores sphériques sur le territoire de la Moldavie. *ArchMold* 1 (1961) 43–64.
- DINU, M. 1961: Quelques considérations sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze sur le territoire de la Moldavie. *Dacia* 12 (1961) 129–139.
- NESTOR, I. 1933: Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. *BRGK* 22 (1932) 11–181.
- ROMAN, P. 1981: Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului – Formes de manifestation culturelle de l'énéolithique tardif et de la période de transition vers l'âge du bronze. *SCIVA* 32 (1981) 21–42.
- ROMAN, P. I. 1986: Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României – Période ancienne de l'âge du bronze sur le territoire de Roumanie. *SCIVA* 37 (1986) 29–55.
- SZABÓ A. 1999: Történelmi kerkérés a csíkszentmártoni lelet kapcsán. *Hargita Kalendárium*. Csíkszereda 1999, 129–132.
- SZÉKELY, Z. 1964: Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci. *SCIVA* 15 (1964) 121–136.
- SZÉKELY, Zs. 1980: Date noi privind ritul de înmormântare al culturii Schneckenberg în județul Covasna. *Aluta* 10-11 (1978-1979 [1980]) 39–46.
- SZÉKELY, Zs. 1983: Contribuții la dezvoltarea culturii Schneckenberg în județul Covasna. *Aluta* 14-15 (1983) 61–67.
- SZÉKELY, Zs. 1997: *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*. Bibliotheca Thracologica 21. București.
- SZÉKELY, Zs. 2000: Descoperiri funerare extracarpătice din bronzul timpuriu în sud-estul Transilvaniei. In: *Funeral Practices as Forms of Cultural Identity*. Tulcea 2000, 65–66.

The Globular Amphora culture in southeast Transylvania

The overall historical development of the area from southeast Transylvania was bound with many strands to neighbouring Wallachia and Moldavia and had fewer links with the central and western parts of Transylvania.

During the late Eneolithic period, the transition to the Bronze and the Early Bronze Age we find a similar material culture east and south of the Carpathians and intensive migrations from one direction to another from a culture whose core area lay south or east of the Carpathians.

The Eneolithic of southeast Transylvania was characterized by a marked local substrate represented by the late phases of the Ariușd (B) culture, the penetration of the Tisza culture in the Tiszapolgár and Bodrogkeresztúr phases and the presence of Cucuteni–Ariușd A–B and B pottery on the Bodrogkeresztúr settlements. These communities preserved their traditions in the face of northern Pontic influences. The early Coțofeni communities represented the transitional period.

The Early Bronze Age in southeast Transylvania includes an interval between the end of the transitional period, represented by the first phase of the Coțofeni culture and the Ciomortan culture, considered the first pre-Wietenberg cultural manifestation of the Middle Bronze Age.

The discovery of inhumation graves in kist burials at Sânzieni, and Turia in Covasna county, containing two askos-type vessels of the Zimnicea–Mlăjeț type indicated that the natural development of the communities during the transitional period – represented by the first phase of the Coțofeni culture – was interrupted by the penetration of a Zimnicea type from the south.

As a consequence, the Early Bronze Age – marked by the cessation of the late Coțofeni I culture – began much earlier than in the central and western parts of Transylvania where the second and third developmental phases of this culture have been documented.

The penetration of the pastoralist groups of the Zimnicea–Mlăjeț–Sânzieni–Turia type can be traced to economic reasons and can be associated with the importance of rich metal deposits in southeast Transylvania.

In the summer of 1998, on July 6, an inhumation burial in a stone kist was found in the yard of Magdolna Tankó at 51 Principală street at Sânmartin–Ciuc (Csíkszentmárton) (*Fig. 1*).

The grave contained two bone ornaments. The deceased was buried in a contracted position, laid to rest in a quadrangular stone kist measuring 137 cm by 126 cm, assembled from rectangular, carefully carved and smoothed stone slabs. The slab placed on top was less carefully worked and extended beyond the kist on all sides.

The stone slabs were carved from cretaceous feldspar, a rock that can be found a little east of the village.

The interior dimensions of the stone kist were 93 cm by 50.3 cm, with a diagonal length of 110 cm and 105 cm; its height was 31 cm at the western and 41 cm at the southern end.

The grave was east to west oriented, with a deviation of 15° to south. The head of the deceased was oriented to east and he was laid to rest in a contracted position on the left side.

The grave lay in the corner of the yard, some 1.2 m from the road leading to Bancu (Csikbáncfalva); the area had been filled up several times and it was therefore impossible to make any stratigraphic observations.

The grave goods were two oval bone ornaments with a polished surface, decorated with zig-zag lines and a herringbone pattern (*Fig. 2–3*).

Similar ornaments were found in the grave 2 at Dolheștii Mari, also assigned to the Globular Amphora culture.

According to our present knowledge, this burial is the single evidence for the penetration of Globular Amphora communities in the Ciuc's Basin.

The pastoralist of the Globular Amphora culture arrived to Moldavia from the west sometime after the Cucuteni B₂ phase, while Usatovo groups arrived from the southeast, leading to the emergence of the Horodiște–Erbiceni Culture.

The tribes of the Globular Amphora culture spread from the Elba to the Middle Dnieper region. The northwestern part of Moldavia was occupied by the Podolian group of the culture in a later phase of their evolution. The sites of the culture can be found on the Central Moldavian plateau up to Piatra Neamț and Galați, and up to Foltești in the south. Similarly to the Zimnicea–Mlăjeș–Sânzieni–Turia type of southern origin, these communities found a niche for themselves during the transitional period and it is possible that they contributed to the later emergence of the Schneckenberg culture in southeast Transylvania and to the Schneckenberg B-Jigodin culture in the Ciuc's Basin.

A Somogyvár–Vinkovci-kultúra temetkezései Kaposújlakról

A Somogyvár–Vinkovci-kultúra temetkezési szokásairól még meglehetősen keveset tudunk. Az alábbiakban eddigi ismereteinket kiegészítő újabb adatokat adunk közre Kaposújlakról, a Kaposvár-61-es elkerülő út nyomvonalaiba eső 29. lelőhelyről (Somogy megye), amelynek bemutatását egyben rövid előzetes jelentésnek is szánjuk.

A 29. számú lelőhely Kaposvártól Ny-ra 2–2,5 km-re lévő Kaposújlak határában található a falutól É-ra elterülő, beszédes nevű Várdomb-dűlőben, a Hetesi-árokknak nevezett vízfolyás Ny-i partján. Egy É–D-i irányú dombhát K-i széle itt kb. háromszög alakú nyúlványban végződik, amely É-on és K-en meredek lejtővel éri el a halastóvá duzzasztott patakot. Ny–ÉNy-on egy kisebb völgy választja el e hosszan elnyúló, É–D-i irányú dombháttól, amelyen egy földút fut.

A lelőhely már egy korábbi terepbejárásból ismert volt, az innen származó belső díszes táltöredékeket a településre utaló szórványleletek között ismertette Kulcsár Gabriella (KULCSÁR 1998–99, 118, 124). A területen húzódik a 61. sz. főút Kaposvár északról elkerülő szakaszának nyomvonala K–Ny-i irányban (1. kép). Az építkezést megelőző feltárás során 2002. május 15. és november 13. között összesen 29000 m²-t tártunk fel,¹ amelyből egy 10350 m²-es felület az említett É–D-i irányú dombháton, a földúttól Ny-ra húzódott. Itt a 207 objektum között a Somogyvár–Vinkovci-kultúrához köthető erődítésrendszer három, koncentrikus árokíve került elő, amelyből a legbelső, 1. számú árokszakasz a leg hosszabb. A kora bronzkori telepobjektumok csak az árkokon belül helyezkedtek el. A külső árokívet keresztelte egy eltérő szerkezetű árokszakasz, amely a lengyeli kultúra objektumának bizonyult. A feltárt terület teljes hosszában megfigyelhetők voltak a Pécel–Baden-kultúra elszórt gödrei. A telep széle Ny-i irányban még kb. 300 m-ig húzódhat, ugyanis a szomszédos 34. számú lelőhely szondázása során már nem találtunk őskori objektumokat.

¹ Ásatásvezetők: Gallina Zsolt, Somogyi Krisztina, munkatársak: Molnár István, Sipos Carmen, technikusok: Mészáros Szilvia, Szőke Gábor, Gyergyádes Tibor, Barta Gábor, Molnár László. Munkáját és kitartását mindenkinek köszönjük.

Ahogy a terepbejárás során is látszott, a telepnyomok a földúttól K-re lévő, a patak mellett emelkedő és két oldalról természetesen védett magaslaton sűrűsödtek. Olyannyira, hogy a platót kb. 90%-ban fedték régészeti jelenségek, itt további 1247 objektumot tártunk fel.² E terepviszonyokhoz igazodva alakították ki a lengyeli kultúra erődítésrendszerét, amelynek egyik körárához kívülről 7 „bástyaszerű”, félkör alakú árokszakasz kapcsolódott párosával. Ennek a szerkezetnek egyelőre nem ismerjük párhuzamát! Elképzelhető, hogy e többszörös körárkok nem egy periódushoz tartoztak. A Pécel–Baden-kultúra települése is erre a területre koncentrálódott. Feltártunk egy, valószínűleg a tetőtartó cölöpökkel körbevett, kemencés, földbemélyített építményt. Egy másik objektumhoz két kemence tartozott, sarkában emberi koponyát találtunk. Az 5 ép, cserépréteggel kirakott aljú kemence egyikét bemutatás céljára felszedtük és beszállítottuk. A legfontosabb jelenségek közé tartoznak még az emberi csontvázat, illetve maradványokat, koponyát tartalmazó gödrök, kultikus szarvasmarha temetkezések. A telep Ny-i szélén lévő egyik gödörben szintén Ny felé „néző” bikakoponya volt. A K-i szélén található gödörben 9 halottat földeltek el, fölējük igen nagy mennyiségű hombártöredéket és 167,5 kg paticst szórtak. Utóbbiak közül két bekarcolt díszű vakolatdarabot válogattunk ki. Az urnamezős kultúra kisebb települése, a többi korszakéval ellentétben, nem nyúlt el a magaslat Ny-i lejtőjéig. A telepobjektumokból egy kohó másodlagos helyzetű omladékát, a leletek közül díszített bronztűket érdemes megemlítenünk.

A lelőhely objektumszámban, méretében, leletanyag mennyiségében legjelentősebb településrészlete, a Somogyvár–Vinkovci-kultúra telepe a lelőhely K-i felében is folytatódott, de már más erődítéssel. Egyetlen körárok egy-egy szakasza (234. és 400. obj.) került elő, amelyek egymástól 240 m-re húzódtak. Összetartozásukat a légifelv-

² A munka szoros határideje és a Kaposvár környéki lelőhelyeket messze felülmúló objektumsűrűség túlfeszített tempót és szokatlan módszerek bevezetését követelte meg. A kaposvári Cukorgyártól ingyenesen kölcsönkapott futószalagot használtuk a nagy kiterjedésű és a sokszor 2–3 m mély objektumkomplexumok feltárásához.

telek is bizonyítják. E körárok és a Ny-i hármaskörök rendszerében nem koncentrikus egymással. Lehetséges, hogy időbeli eltérés volt közöttük. Az árkokból kikerült földből sáncot emelhettek, amelynek azonban nem találtuk nyomát. A különböző kora bronzkori gödrök, tároló vermek, agyagkitermelő helyek szintén a körárkon belül helyezkedtek el. Sajnos földbemélyedő, cölöpszerkezetes építményt, házat nem találtunk, esetleges meglétükre a patics- és vakolatdarabok utalnak. Az igen nagy mennyiségű leletanyag túlnyomórészt kerámiát, pl. több belső díszes tál kiegészíthető vagy összeállítható darabját, ép tálrészét, szépen díszített palackokat, számos ép vagy kiegészíthető egyfűlű korsót, kancsót, ún. mécseseket, valamint különböző állatcsontokat, pl. szarvastetemet, csont- és agancseszközöket, „kocsikerék alakú orsógombokat”, agyagkerék töredéket, állatfigurát, hengeres agyagnehezékeket tartalmaz. Három, agyagból formált, emberi lábat ábrázoló tárgy feltehetően egy edényhez tartozhatott. Kisgyermek készíthette, vagy gyerekeknek készült egy aprócska „tégely”, amelynek oldalára két szemet szúrtak és egy száját karcoltak be. A helyi bronzművességre három öntőforma-töredék és egy-két bronztárgy utal.

A kaposújlaki 29. sz. lelőhely kerámiatípusainak sokfélesége és díszítésmódja (pl. vonalas díszítés, csipkedett felület) Szava, Nagyárpád, Zók telepanyagához áll a legközelebb (BÁNDI 1979, 64–67; BÁNDI 1984, 127–128, Taf. 28–30; BÓNA 1965, XVI. t. 3–9; ECSÉDY 1978; ECSÉDY 1983, 71, IV. t.). E kora bronzkori telep már a fentemlített erődtérrendszer, valamint a leletanyag mennyiségi és minőségi mutatói alapján is kiemelkedik az ismertté vált lelőhelyek közül. További érdekességét az a két, telepobjektumban előkerült temetkezés adja, amelyeket az alábbiakban mutatunk be.

66. sír:

Á.: 135 x 120 cm, Mé.: 3 m (nyesett felszíntől), 1,8–2 m (az 1. árok aljától)

Tájolás: ÉNy 59°-DK 29°

A lelőhely Ny-i részén húzódó 1. árok K-i felében helyezkedett el. Az árok aljáról mélyíthették le a sírgödört, amelynek iránya az árok ívére merőlegesen húzódott. Szabályos lekerített sarkú téglalap alakú, fala függőleges, alja egyenes volt. Betöltése megegyezett az árok alján lévő sárgásszürke, erősen löszös, kevert szemcsés betöltéssel, ezért feltehetően annak korábbi periódusához tartozott.

A 17–19 éves férfi³ ép, jó megtartású, bal oldalán zsugorított csontváza. Fej felőli része a gödör É-i falához volt szorítva. A nyakcsigolyákhoz képest a koponya helyzete jól láthatóan

rendellenes helyzetű. Tarkója fölött kerek, ütésből származó lyuk látható. Karjait behajlították, a kézfejeket az arc előtt egymásra tették, lábait derékszögben felhúzták. Erőszakos halállal halt meg. De gondosan, jó mélyre temették el. Melléklete nem volt. A sír földjében csak egy jellegtelen bronzkori edény oldaltöredékét, rágcsálócsontokat és csigahéjat találtunk.

Zoffmann Zsuzsanna a csontváz agyakoptyáján három vágásnyomot mutatott ki, még pedig a homlokcsonton és a jobb oldali falcsonton. A jobb combcsonton egy negyedik vágás nyoma látszott (2. kép).

297-328-283-(329). objektumcsoport:

A tábornál K-re lévő felületrész Ny-i végében, az É-i szelvényfal alá nyúló nagy méretű (4,4 m x 4,2 m), szabálytalan folttal jelentkező objektum (297). Déli felében, sekély nyúlványban egy eltérő betöltésű, valószínűleg a péceli kultúra időszakára tehető, paticsos omladékkupacot bontottunk ki (329. obj.). É-i felét egy nagy méretű, ovális alaprajzú verem (Á.: felül 3 m, alján 2,8 m, Mé.: 2 m) foglalta el (328. obj.), körben erősen befelé lejtő, sekély padkával. Betöltése a felső, kb. 60–70 cm-en sötétszürke, erősen faszenes, paticsos szemcsés, agyagos-humuszos kevert, alatta barna, löszös-agyagos kevert. Oldala kifelé tartó, falának alsó sávja körben vörösré égett (aljától számítva 95–120 cm-es sávban). Alja egyenes és foltkban átégett.

A 328. verem Ny-i felében (azaz a 297. obj. ÉNy-i negyedében) a nyelési szinttől kb. 100 cm mélyen fiatal tehén és kutyacsontjai⁴ voltak elszórtan. 170 cm mélyen egy emberi csontváz került elő (283. obj.), felette kb. egy ásonyomnyi szinten is találtak embercsontokat, amelyek azonban nem a 283. csontvázhhoz, hanem egy 17–18 éves nő holttestéhez tartoztak.

Leletanyag:

297. obj. ÉNy-i, azaz a 328. Ny-i feléből, a 283. sz. emberi csontváz felett mindkét betöltési rétegből: jórészt péceli kerámiatöredékek, két darab vörösesbarna, durvított, elhúzott felületű fazék/tárolóedény oldaltöredék (Azonosító szám, továbbiakban: Asz.: 98/129.297.2–32), a fentebb említett állat- és embercsontok (két medencelapát, keresztcsont, két-két kulcsont, valamint combcsontvég, bordatöredékek, néhány ujjperc), kevés patics.

297. ÉK/328. K-i fele, kb. a felső 70–80 cm: viszonylag nagy mennyiségű kerámia, főleg durvított felületű fazekak, tárolóedények darabjai (Asz.: 98/129.297.52–145).

E szint alatt (kb. a verem indulásától): a fentiekkel megegyező típusú kerámiatöredékek, néhány szalagfüles fazékdarab, belső díszes tál töredéke (Asz.: 98/129.297.147–335), hét hengeres agyagnehezék (Asz.: 98/129/328.1–7), közepes mennyiségű vakolatdarab, feltehetően a 283. csontvázhhoz tartozó embercsontok (combcsont, medencelapát vége, néhány ujjperc).

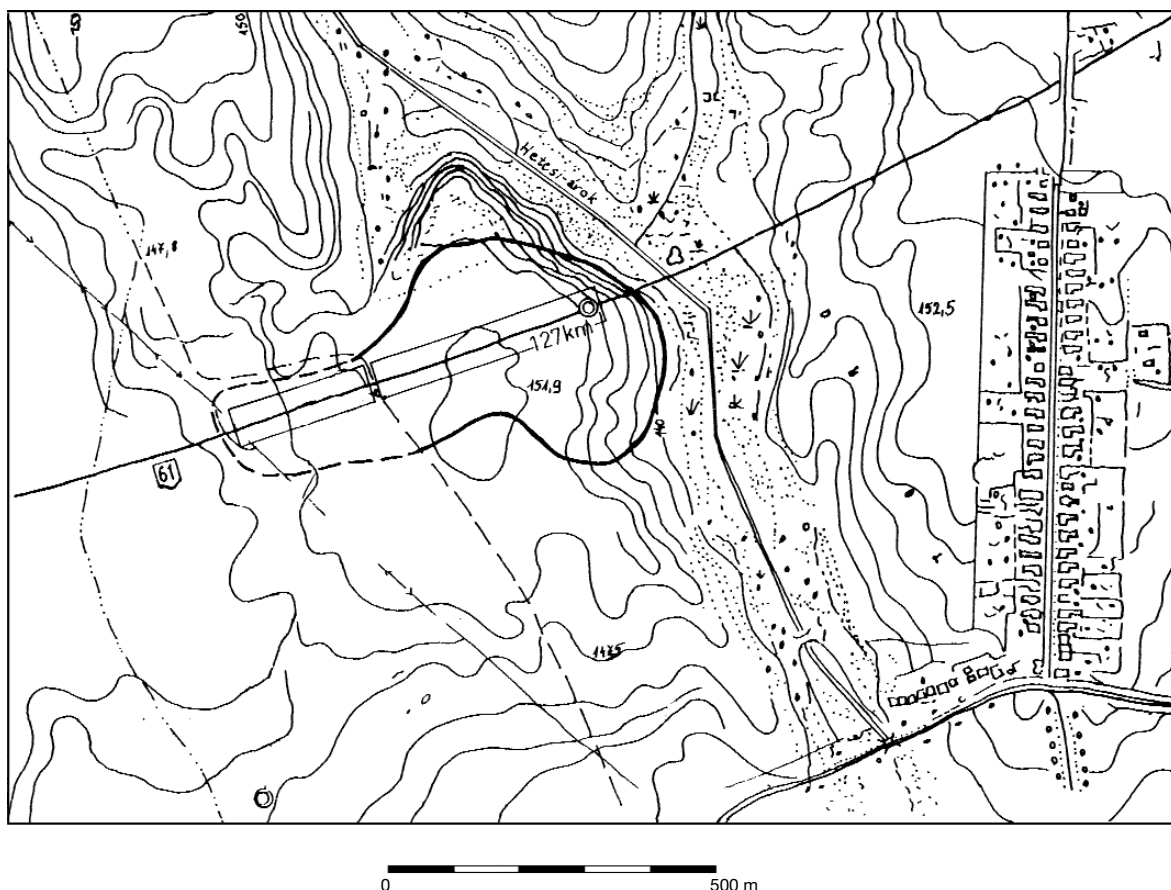
328. obj.: az emberi csontváz alatt: néhány durvított felületű oldal- és aljtöredék (Asz. 98/129/328.8–13), földminta, egy állatcsont, emberi bordák (283. obj.).

283. „gödörbe bedobott emberi váz”

A 328. veremben a nyelési szinttől 170 cm mélységben egy emberi koponya mutatkozott az objektum betöltésében. Egy 37–41 éves nő csontváza DNy-ÉK-i irányban, fejfelé DNy felé, a hasán feküdt. A koponya a bal oldalán helyezkedett el; a megtalálásakor megsérült. A bal kar behajlított, a kézfej a koponya mellett nyugodott. Jobb karjából csak a felkarcsont váll felőli vége látszott. A jobb lapockacsont, a gerincoszlop alja és a medencecsontok hiányoznak. A jobb láb erősen felhúzott, bal oldalra dőlve helyezkedett el. A megmaradt bal

³ Az antropológiai vizsgálatokat dr. Zoffmann Zsuzsannának köszönöm, eredményeinek összefoglalását lásd külön cikkben.

⁴ A meghatározásért dr. Bartosiewicz Lászlót illeti köszönet.

1. kép. Kaposújlok, 29. lelőhely – a lelőhely térképe
Fig. 1. Kaposújlok, site 29 – site map

lábszárcsontok délre kb. 20 cm-re feküdtek, de a két sípcsont egymással szemben volt.

A csontváz alatt közvetlenül kb. 2–3 cm vastag, sárga agyagos (lössös) foltot, feltehetően lekent tapasztás-réteget figyeltünk meg, amely É-on és Ny-on a verem faláig húzódott. A bal karcsontok és bordák környékén csak részben maradt meg, itt sötétszürke, faszenes betöltést figyeltünk meg. E tapasztás-réteg foltokban, gyengén volt átégve, főleg a halott medencéje alatt; 1–2 cm-es égett csík húzódott a csontvázal párhuzamosan D-i és É-i irányban is. A csontváz felszedése után kb. egy ásonyomnyi mélységben még kb. egy méter átmérőjű sárga agyagfoltot észleltünk a verem betöltésében (3. kép).

A 66. sírban nem találtunk keltező tárgyat, de az 1. árok alján előkerült jellegzetes egyfülű korsók vagy pl. a legfelső ásonyomból származó összeállítható, belső díszes tál alapján jól datálható az objektum a kora bronzkori Somogyvár–Vinkovci-kultúrába.

A 297-328. objektumcsoport kerámiaanyaga általában jól tömörített, homokkal és kerámiázúzalékkal soványított. Az alábbi típusokat lehet elkülöníteni:

1. *Durvított felületű, „S” profilú hombárok/tárolóedények.* A „Schlickwurf”-szerűen durvított

testen sokszor ujjal vagy széles lapos eszközzel elhúzott sávok figyelhetők meg (4. kép 2), amelyek néha „V” alakú mintát alkotnak (4. kép 3). Egy esetben a felület a többinél durvább kiképzésű, rücskösebb volt (4. kép 4). A perem, az alatta lévő sáv és a váll simított, fényezett (5. kép 1). Az eltérő magasságú peremek kissé kihajlóak vagy szűkülők, általában megvastagodó és vízszintesen elhúzott szélűek (6. kép 1, 4). Az egyik vízszintes perem szélét kívülről csak ráhajtották az oldalfelületre, és nem dolgozták egybe az agyagot (6. kép 3.). Más esetben a perem kívül bevagdossot (6. kép 2). Két téglavörös, szürkés színű, feltehetően másodlagosan átégett válltöredéken tagolt, ujjbenyomott borda fut (4. kép 1). A perem-, oldal- és aljtöredékek (4. kép 6-7) legalább 6–7 edényhez tartozhattak, amelyek világos-, vörös-, szürkésbarna, téglavörös, sötétszürke színűek. Belül fekete és fényezett felületű edények is vannak a leletanyagban.

Eltérő felépítésű egy rövid, tölcselesen kihajló peremű tárolóedény darabja, amelynek gömbös, fényezett felületű teste lehetett (6. kép 5).

2. A fentebb említett durvított töredékek kis része *fazekakhoz* tartozhat, például fordított csonkakúp alakú testtel (5. kép 2), szalagfüllel.

Számos hasonló felépítésű és kidolgozású fazék és hombár, illetve töredékeik ismertek a közölt leletanyagban. Az említett durvított felületképzés jellemző e két edénytípusra, amelyek ebben a formában a kora bronzkor folyamán a Somogyvár–Vinkovci-kultúrán kívül is általánosnak mondhatók (BÓNA 1965, 49; BONDÁR 1995, 201–204, Fig. 13, Fig. 15; ECSÉDY 1978, 102–103; BÁNDI 1979, 66–67; BÁNDI 1984, 127; FIGLER 1994, 22, Abb. 7. 2, 4, Abb. 8. 3–4, 15; TASIĆ 1984, 20, Taf. 5. 8, Taf. 8.).

3. *Egyfülű korsónak* bikónikus alsó része maradt meg, amely világosbarna, fényezett, belül fekete színű (7. kép 1). Nagy méretű korsóból (vagy kancsóból) származhat egy szürkésbarna, szintén fényezett oldaltöredék három körkörös behúzott vonallal (7. kép 2). Az egyfülű korsó a Somogyvár–Vinkovci-kultúra egyik vezértípusa, több variánsát különböztették meg. E két darab sajnos nem ad lehetőséget további elemzésre. Dísztésére ez a körbefutó vonalas minta a jellemző (BÓNA 1965, 47–48; BONDÁR 1995, 205–206, 211, Fig. 16; ECSÉDY 1978, 101, Abb. 5; ECSÉDY 1983, IV. t. 4; BÁNDI 1979, 65).

4. A jellegzetes *belső díszes tál* típusát három töredék képviseli. Egy tál aljának darabján csak az üreges kerek talp indulása látszik. Mintázata szabályosan kidolgozott, hármass, koncentrikus kör(ök)ből és azokhoz kapcsolódó sráfozott háromszögekből áll. Belül téglavörös-sötétszürke foltos, kívül világosbarna, eredetileg simított felületű. (7. kép 3). Két szürkésbarna, vastag falú oldaltöredéknek mindkét oldala díszített. E belső díszes táltöredékeken a mészbetétágyat vékony, ferdén bebökődött vonalak alkotják, amelyekben a mészbetét nyomokban maradt meg (7. kép 4–5). Az elsőként említett töredék valószínűleg egy olyan tálból származik, amelynek talpát, a tálrész külső oldalát és a peremet is díszítették. Ez a típus fordul elő ugyanis leggyakrabban a kaposújlaki lelőhelyen. Kulcsár Gabriella tipológiai rendszere szerint, aki a témával legutóbb részletesen foglalkozott, ez a IIa1. típusnak felel meg (KULCSÁR 1998–1999, 118, 124).

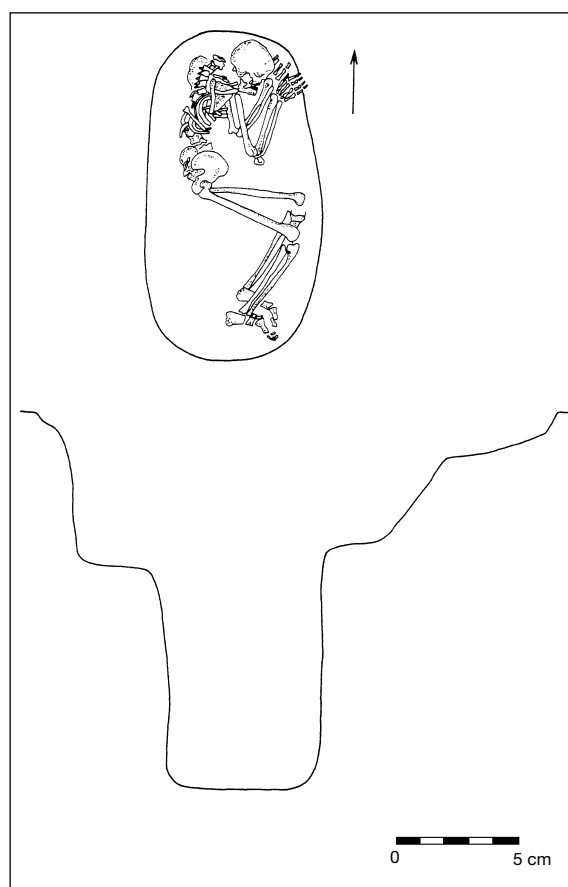
5. Valószínűleg mély *tálból* való egy szürkésbarna, fényezett, ívelt oldaltöredék, amelyet „X” alakban egymást keresztező vonalkötegek díszítenek (7. kép 6). Hasonló vonalköteges, fésűs dí-

szű táltöredéket közöltek a névadó Vinkovci (TASIĆ 1984, 20, Taf. IV. 5–6) és Győrszemere-Tóth tag lelőhelyekről (FIGLER 1994, 27, Abb. 8. 12).

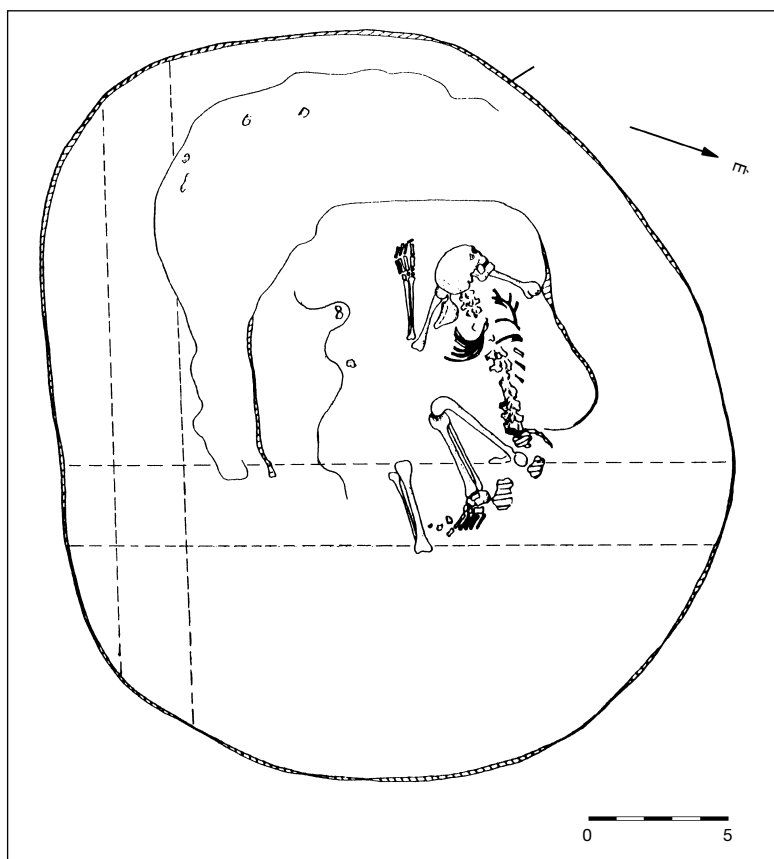
6. *Hengeres agyagnehezékek*. Két típust lehetett elkülöníteni. A nagyobb méretű és vaskosabb példányok átmérője kb. 7 cm (7. kép 7), a kisebbeké 4, ill. 5,5 cm (7. kép 8). Vörösesbarna, téglavörös színűek, jórészt homokkal soványítottak. A kultúra jellemző tárgytipusai közé tartoznak.

A Somogyvár–Vinkovci-kultúra temetkezései

A Somogyvár–Vinkovci-kultúra, illetve akkor még Somogyvári-csoport temetkezéseit elsőként Bóna István ismertette. Véleménye szerint a déli eredetű csontvázas rítus volt a jellemző (BÓNA 1965, 40–42, 44–45, 47). A Vinkovci-kultúra leleteit Nikola Tasić foglalta össze az akkori Jugoszlávia területéről (TASIĆ 1984, 22–25). Az addig közölt adatok alapján Bondár

2. kép. Kaposújlak, 29. lelőhely – 66. sír
Fig. 2. Kaposújlak, Site 29 – Grave 66

3. kép. Kaposújlak, 29. lelőhely – 328. gödör az emberi vázzal
Fig. 3. Kaposújlak, site 29 – pit No. 328 with the human skeleton

Mária 138 lelőhelyet tartalmazó kataszterében 17 lelőhelyet sorol fel a teljes elterjedési területről, ahonnan temetkezés vagy temetkezésre utaló jelenség került elő (BONDÁR 1995, 251–254).⁶ Legutóbb Kulcsár Gabriella tárgyalta részletesen a témát doktori értekezésében (KULCSÁR 2002).⁷

A Somogyvár–Vinkovci-körhöz sorolható temető még nem került napvilágra (BONDÁR 1995, 235). Az ide kapcsolható temetkezéseknek alapvetően három csoportját különböztethetjük meg.

1. *Halomsírok.* A halom földjébe ástott kőládás, kőpakolásos, jellemzően *csontvázas* (*nyújtott, ritkán zsugorított*) temetkezések, amelyekben néhány darab (1–3) edénymellékletet, ritkán fém tárgyakat (bronz tű, torques, hajkarika, spirális gyöngyökből nyaklánc) találtak. E halomsírok a fő közlekedési útvonalak mentén helyezkednek el, megfigyelhető területi elkülönülésük is (BÓNA 1965, 40–41, 44–45; TASIĆ 1984, 19; HAHNEL

1992, 86–87, Taf. 6. 4; BÓNA 1992, 13–14; FIGLER 1994, 22; KULCSÁR 2002).

Bóna István a halomsírokkal kapcsolatban utólagosan beásott halotti áldozatot (edények, állatcsont) tételezett fel. Felvetette azt a lehetőséget, hogy a Dunántúlon eddig ismert edénygyűtesek „halotti áldozat” maradványai lehettek, és nem településre utalnak (BÓNA 1972, 6). Újabban a kultúra településeinek gödreiben számos ép, vagy többnyire ép edényt figyeltek meg (TASIĆ 1984, 17–18; BONDÁR 1996, 44). Ugyanezt tapasztaltuk a kaposújlaki 29. lelőhelyen is. Kulcsár Gabriella ugyanakkor lehetségesnek tartja a dombóvári leletgyűttes szimbolikus/hamvasztásos temetkezésként való értelmezését (KULCSÁR 2002). A leletek nem azonos mélysége miatt Figler András sem zárja ki a halotti áldozat lehetőségét Rajka-Modrovich-pusztán (FIGLER 1994, 22).

Neusiedl am See újraközlése alapján viszont az edények egyértelműen sírmellékleteknek tekinthetők (HAHNEL 1992, 86–87; Taf. 6. 4).

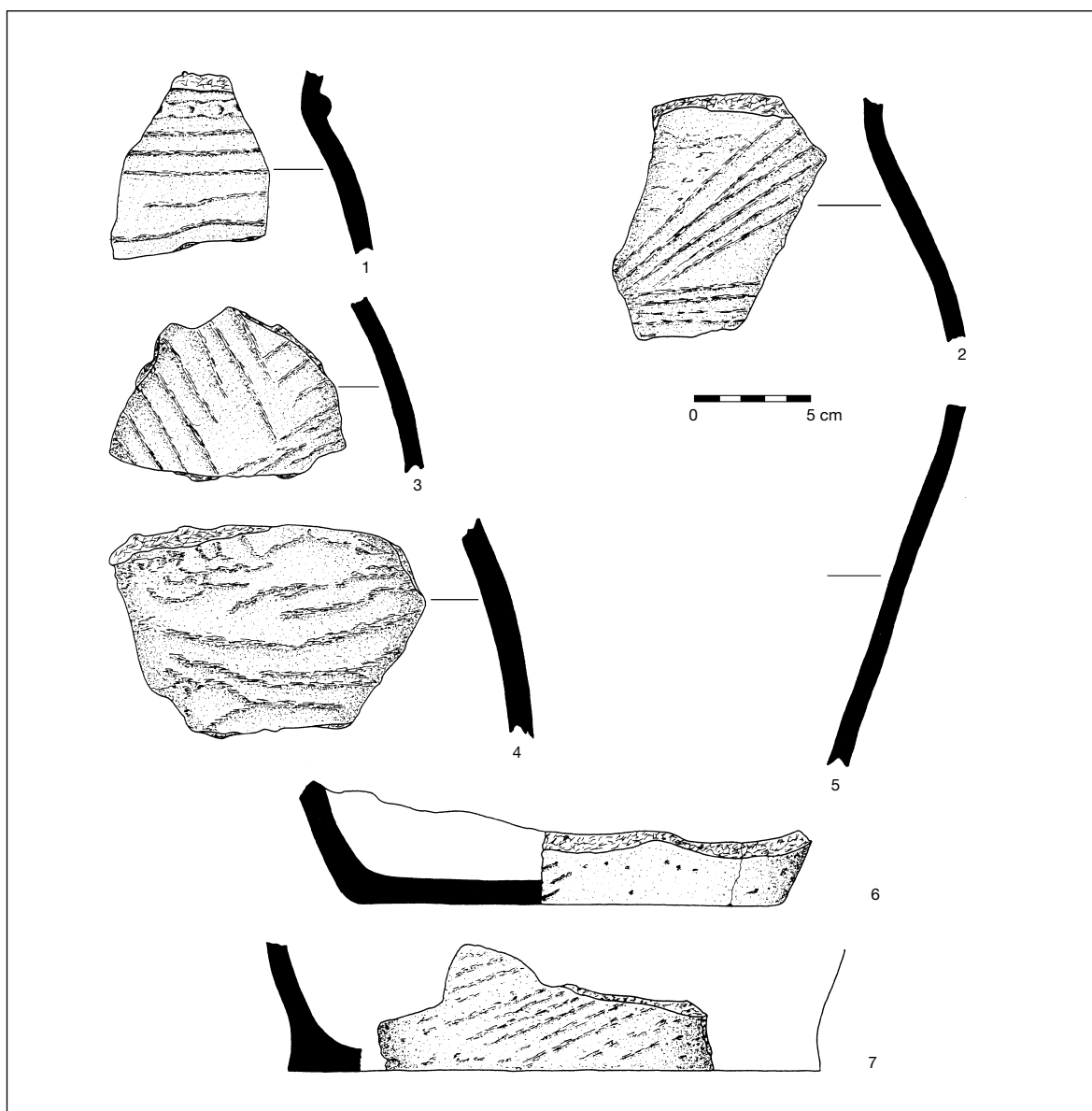
2. Különálló, *zsugorított, csontvázas rítusú temetkezésekre* bizonytalan adatokat ismerünk a Dunántúlról⁸ és Horvátország, Szerbia területéről egyaránt (TASIĆ 1968, 23, Abb. 12–13; MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1974, 25; TASIĆ 1984, 22, 24–25; VRANIĆ 1991, 25). Ez utóbbiak kulturális meghatározásának ártértelezésével legutóbb Kulcsár G. foglalkozott (KULCSÁR 2002).

3. A *hamvasztásos rítus* önálló meglétére is van példa, azon belül az *urnás és szórthamvas rítus*ra is (Drljanovac: MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1981; TASIĆ 1984, 25; Koprivniča néven, BONDÁR 1995, 251; Keszthely-Lehenrét: KIS-BALATON 1996, 53; KALICZ-SCHREIBER 1991, 5. kép 11–12; Keszthely-Fenekpuszta (18. sz. vasúti őrház): KIS-BALATON 1996, 53; KALICZ-SCHREIBER 1991, 10, 5. kép 1–6: Sármellék-Fenéki úti két

⁶ Köszönöm Bondár Mária segítségét.

⁷ Köszönettel tartozom Kulcsár Gabriellának, amiért rendelkezésemre bocsátotta a kézirat ezen fejezetét.

⁸ Erzsébet Tsz-Major lelőhelyen az adatközlő Kiss Attila szerint sírból származik az egyfűlű korsó, Bándi Gábor települetnek minősítette (BÓNA 1965, 43; BÓNA 1972, 10; BÁNDI 1979, 70).

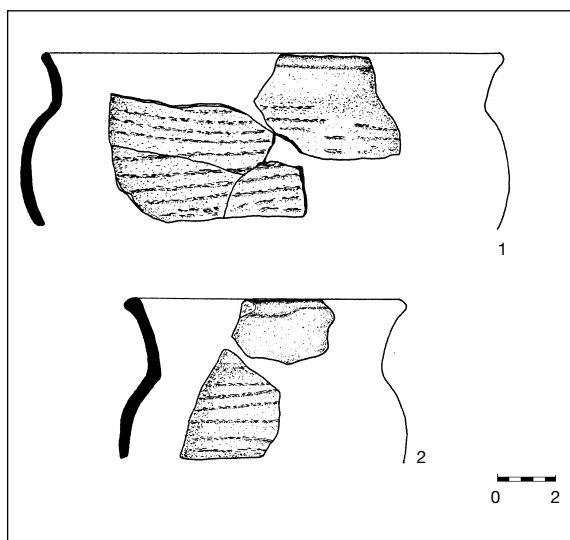
4. kép. Kaposújlak, 29. lelőhely – a 297-328 objektumcsoport leletanyaga
Fig. 4. Kaposújlak, Site 29 – finds from features 297-328

edényt is ide sorolja). Bárdos Edit Kaposvár, 61-es elkerülő út 4. sz. lelőhelyéről három kora bronzkori urnás temetkezést említ (BÁRDOS 2000, 260, VI. t. 6). Az Ada-csoport területéről egy ilyen rítusú sírt közöltek Hajdújárás-Köröspatról /Hajdukovo, HR/ (HORVÁTH 1984, 13).

A Somogyvár–Vinkovci-kultúra temetkezéseként került a szakirodalomba két, Kajárpéc-Pokoldombon feltárt szórt hamvasztásos sír (FIGLER 1994, 22–23, Abb. 10; FIGLER 1996, 10, III. 1–8), amelyekben jellegzetes hengeres palackok, egyfülű korsó is voltak. E sírokat újabban a Makó-kultúra kései szakaszához sorolják (KALICZ–SCHREIBER 1991, 10; KULCSÁR 1998–

1999, 122; KULCSÁR 2002). Schreiber Rózsa véleménye szerint a hamvasztásos temetkezési rítus inkább a Makó-kultúra sajátja, de egyre elterjedtebbé vált a kora bronzkor II. fázisában a Somogyvár–Vinkovci-kultúra területén is (KALICZ–SCHREIBER 1991, 10–11; SZABÓ–KULCSÁR 2000, 39).

A fenti összefoglalás alapján tehát a Somogyvár–Vinkovci-kultúra népessége mindkét fő temetkezési rítust alkalmazta. A csontvázas temetkezés és a hamvasztás egyaránt előfordul a halomsírokból, és azokon kívül önállóan is. Véleményem szerint azonban még túl kevés adat áll rendelkezésünkre annak megállapításához, hogy

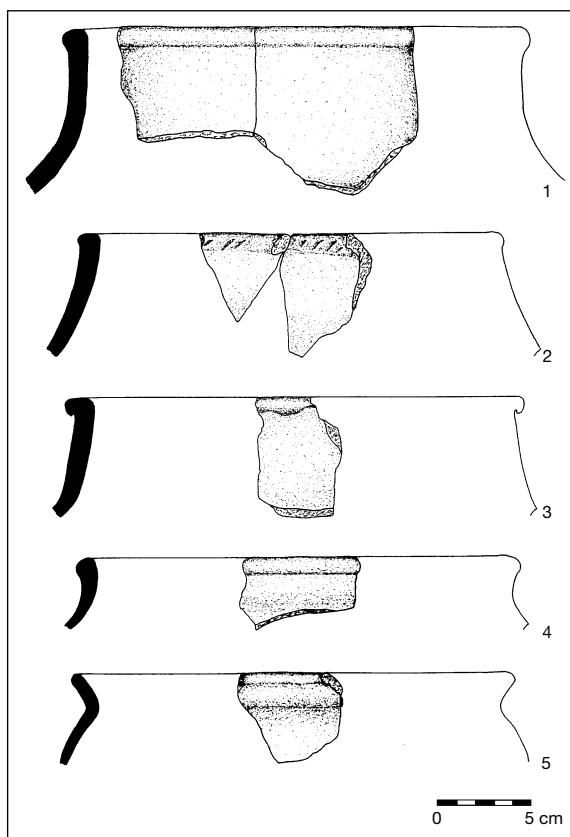

5. kép. Kaposújlak, 29. lelőhely – a 297-328 objektumcsoport leletanyaga

Fig. 5. Kaposújlak, Site 29 – finds from features 297-328

melyik rítus volt jellemző a Dunántúl vagy Szlavónia és a Szerémség területén.

A Kaposújlakon feltárt csontvázak nem korhasztásos rítusuk miatt különlegeseek, hanem mert

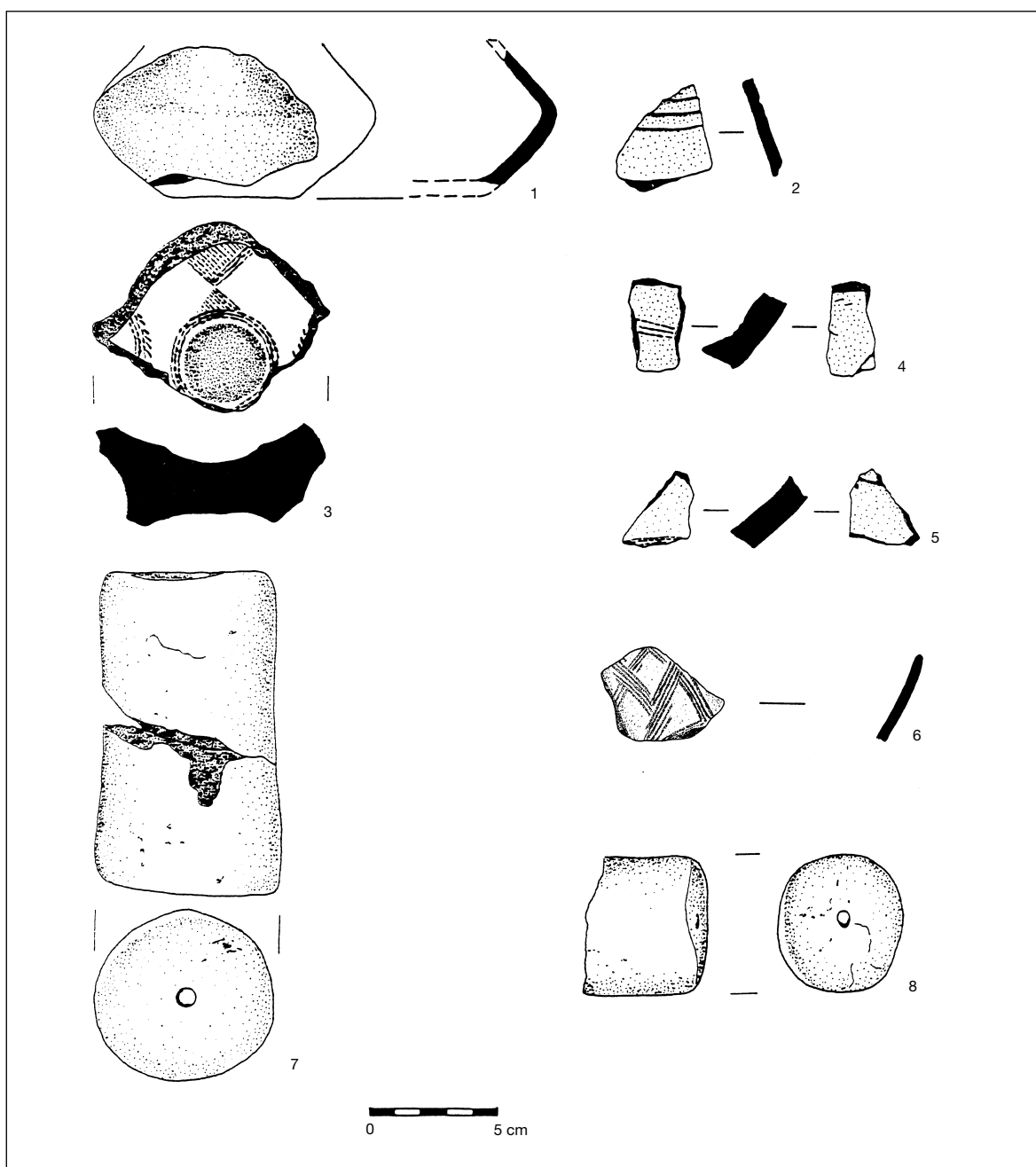

6. kép. Kaposújlak, 29. lelőhely – a 297-328 objektumcsoport leletanyaga

Fig. 6. Kaposújlak, Site 29 – finds from features 297-328

a településen belül kerültek elő. Ez a két dolog is összefüggésben lehetett egymással, de leginkább az elhunytak személyével. A 66. sír a települést övező Ny-i, hármás árokrendszer legbelső, 1. sz. árkának aljáról lelélyedő gödörben helyezkedett el, amelyet valószínűleg erre a célra ástak ki. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy volt néhány téglalap alakú beásás egymástól bizonyos távolságra az 1. árok és a K-i körárok 234. sz. szakaszának alján, amelyek az árok szerkezetéhez, rendszeréhez tartozhattak. A 17–19 éves fiatalembert feltehetően valamilyen harc során ölték meg. Lehetséges, hogy egy másik közösséghez tartozó, „ellen-ségként” kezelt egyénről volt szó, akinek azért megadták a végtisztességet, de nem a temetőben hantolták el. Az árokkal kapcsolatos, akár „építési áldozat” értelmezés ebben az esetben nem lenne helyénvaló.

A 328. verem a 234–400. körárok által határolt településrész Ny-i végében helyezkedett el. Aljának és oldalának erős kiégetése lehet annak a jele is, hogy az objektumot eredetileg talán gabonátárolásra használták. Bár a feltárt településrészlet néhány hasonló típusú gödrében csak alig átégett foltokat dokumentáltunk. Az objektum betöltésében sem figyeltünk meg eltérőt, szokatlant, a telepobjektumokra jellemző kétrétegű betöltése volt. Az előke-rült leletanyag összetétele (kerámiatöredékek, másodlagosan átégett darabok is, patics, vakolat, agyagnehezék darabjai) településhulladéokra utal. Érdemes kiemelni, hogy a kerámiaanyag gyakorlatilag egy típus (hombárok, fazekak) több példányának darabjaiból áll. Egyelőre nehéz eldönteni, vajon az állatcsontok (tehén, kutya) hulladéknak vagy esetleg „halotti áldozat” maradványának tekinthetők-e. A gödörben két női csontváz maradványai kerültek elő. Egy 17–18 éves nőhöz köthető vázrészek eredeti állapota és helyzete már nem állapítható meg. A másik, 37–41 éves asszonyt viszont bele-dobhatták, és nem helyezték a verembe. Az alatta megfigyelt lesározott és enyhén kiégett agyagréteg véleményem szerint összefüggésben lehetett az elhunyt gödörbe kerülésével, azaz egyfajta „előkészítésére” utalhat ennek a műveletnek. E művelet, esemény (rituálé?) talán feltételezhető, de nem rekonstruálható. Ahogy az sem, hogyan és mikor (a fentebb feltételezettekkel összefüggésben?) következett be az asszony halála. Az antropológiai vizsgálat egy súlyos, de már begyógyult fejsérülést tudott megállapítani, amelynek olyan nagyobb mértékű agyrázkódás, agykárosodás is a következménye lehetett, ami esetleg kihatott az egyén viselkedésé-

7. kép. Kaposújlak, 29. lelőhely – a 297-328 objektumcsoport leletanyaga
Fig. 7. Kaposújlak, Site 29 – finds from features 297-328

re, és megváltoztatta (kijelölte?) a közösségben betöltött szerepét. Ez a feltehetően negatív, normálistól eltérő szerep indokolhatta, hogy nem a temetőben jelölték ki végső nyughelyét.

A Somogyvár–Vinkovci-kultúra Kaposújlakon feltárt két csontvázas rítusú temetkezése speciális eset, hiszen a településen belül kerültek elő. Nem szabályos sírokról van szó. Ezért sem tekintendők csupán a csontvázas rítus további példáinak. Mindenesetre más elemekkel bővítik eddigi ismerete-

inket a tárgyalt témakörben. Maga a lelőhely pedig újabb adatokat szolgáltat a kultúra népessége dél-dunántúli megtelepedéséről, hiszen a legnagyobb feltárt és erősített(!) településrészlet vált ismertté az elterjedési területen belül.

Somogyi Krisztina
Rippl-Rónai Múzeum
7400 Kaposvár, Fő utca 10.
lasinja@freemail.hu

Irodalom:

- BÁNDI G. 1979: Korai bronzkor. Somogyvár-Vinkovci-kultúra. In: Bándi G. (szerk.): *Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig*. Pécs.
- BÁNDI, G. 1984: Somogyvár-Gruppe. In: Tasić, N. (Hrsg.): *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Belgrad 1984, 125–132.
- BÁRDOS E. 2000: Előzetes jelentés a 61-es főút Kaposvárt elkerülő szakaszán végzett régészeti feltárásokról (12., 13., 14., 4. sz. lelőhelyek) – Preliminary report of the archaeological excavations carried out on the encircling section of Road 61 around Kaposvár (sites number: 12, 13, 14, 4). *SMK* 14 (2000) 260–268.
- BÓNA, I. 1965: The peoples of Southern origin of the Early Bronze Age in Hungary I-II. *Alba Regia* 4–5 (1963–1964 [1965]) 17–63.
- BÓNA I. 1972: A korai bronzkori somogyvári-csoport leletei Nagyvejkéről – Funde der frühbronzezeitlichen Somogyvár-Gruppe aus Nagyvejke. *BÁMÉ* 2–3 (1971–1972 [1972]) 3–18.
- BÓNA, I. 1992: Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn. In: Maier-Arendt, W. (Hrsg.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt am Main 1992, 9–39.
- BONDÁR, M. 1995: Early Bronze Age settlement patterns in South-West Transdanubia. *Antaeus* 22 (1995) 197–268.
- BONDÁR M. 1996: Somogyvár-Vinkovci-kultúra. In: Költő L.–Vándor L. (szerk.): *Évezredek üzenete a láp világából (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992)*. Kaposvár-Zalaegerszeg 1996, 44–47.
- ECSÉDY, I. 1978: Die Siedlung der Somogyvár-Vinkovci-Kultur bei Szava und einige Fragen der Frühbronzezeit in Südpannonien. *JPMÉ* 23 (1978) 97–136.
- ECSÉDY I. 1983: Ásatások Zók-Várhegyen (1977–1982). (Előzetes jelentés.) – Excavations at Zók-Várhegy (1977–1982). (Preliminary Report.) *JPMÉ* 27 (1982 [1983]) 59–106.
- FIGLER, A. 1994: Die Fragen der Frühbronzezeit in Nordwest-Transdanubien. *Zalai Múzeum* 5 (1994) 21–38.
- FIGLER A. 1996: Adatok Győr környékének bronzkorához – Angaben zur Bronzezeit in der Umgebung von Győr. *PáMÉ* 6 (1996) 7–29.
- HAHNEL, B. 1992: Spätneolithische Gräber in Österreich. *FÖ* 31 (1992) 79–92.
- HORVÁTH, F. 1984: Ada-Type artifacts of the Early Bronze Age in the Southern Alföld. *MFME* (1980–81 [1984]) 7–30.
- KALICZ-SCHREIBER R. 1991: A Somogyvár-Vinkovci-kultúra dél-északi irányú közvetítő szerepe a korabronzkorban – Die Vermittlungsrolle in Süd-Nord Richtung der Somogyvár–Vinkovci-Kultur in der frühen Bronzezeit. *BudRég* 28 (1991) 9–43.
- KULCSÁR G. 1998–99: Kora Bronzkori belső díszes talpas tálak a Dunántúlon – The Early Bronze Age internally decorated bowls from the Transdanubia. *Savaria* 24/3 (1998–1999) 115–139.
- KULCSÁR G. 2002: *A Kárpát-medence kora bronzkori problémái a Makó-Kosihy-Čaka- és a Somogyvár-Vinkovci-kultúra időszakába*. Phd értekezés. Kézirat. Budapest.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N. 1974: Der Goldfund aus Orolik bei Vinkovci. *AI* 15 (1974) 21–26.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N. 1981: Urnengrab der Vinkovci-Kultur aus Drljanovac. *AI* 20–21 (1980–1981) 37–39.
- SZABÓ J. J.–KULCSÁR G. 2000: A kora bronzkori Makó-Kosihy-Čaka-kultúra temetkezései Kál-Legelő-III. lelőhelyen (Heves megye). *Ősrégészeti Levelek* 2 (2000) 31–43.
- TASIĆ, N. 1968: Die Vinkovci-Gruppe - eine neue Kultur der Frühbronzezeit in Syrmien und Slawonien. *AI* 9 (1968) 19–30.
- TASIĆ, N. 1984: Die Vinkovci-Kultur. In: Tasić, N. (ed.): *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Belgrad 1984, 15–32.
- VRANIĆ, S. 1991: A Grave from the Early Bronze Age found at Šljunkara near Zemun. *Starinar* 42 (1991) 19–26.

Embertani leletek a Somogyvár–Vinkovci-kultúrából

Bevezetés

A Kárpát-medence bronzkori népességeinek antropológiai jellemzésekor mindmáig csakis a térség keleti térfelén virágzó régészeti kultúrák temetőiből származó embertani leletekre lehetett hagyatkozni (ZOFFMANN 2000; ZOFFMANN 2001), s részletesebben ezek közül is csak a (Maros-) perjámosi kultúra nagy sírszámú temetői, illetve a halomsíros kultúra Tápén feltárt egyetlen nagyobb temetője került publikálásra. A füzesabonyi kultúra Polgár környékén feltárt néhány nagyobb temetőjének folyamatban lévő feldolgozása is a Kelet-Kárpát-medencére vonatkozó embertani ismereteinket bővíti majd. A terület nyugati feléről ezzel szemben csak a peremterületekről, a Chłopice-Veselé, a Hurbanovo, valamint a Gáta-Wieselburg kultúrák populációiról vannak taxonómiai adataink (ZOFFMANN 2000; ZOFFMANN 2001), a Dunántúlon élt bronzkori népcsoportok ilyen szempontú vizsgálataira eddig nem adódott alkalom (Zoffmann 1998–1999). Ennek oka elsősorban az adott népeségek körében elterjedt hamvasztásos temetkezési rítusban (pl. harangalakú edények kultúrája, mészbetétes kerámia kultúrája, nagyrévi kultúra, vatyai kultúra, urnamezős kultúra), másodsorban azonban a térség gyengébb régészeti megkutatottságában keresendő.

Az autópályák nyomvonalát követő intenzívebb feltárások során azonban egyre-másra kerülnek napvilágra más régészeti kultúrák csontvázas temetkezési rítusú sírjai, illetve embertani leletei is, amelyek egyre több népcsoport eddig ismeretlen taxonómiai arculatának megismeréséhez segíthetnek majd hozzá. A jelenleg még csak ele nyésző számú lelet egyelőre – nyilvánvalóan – csupán minimális információt nyújt, a remélhetőleg azonban lassan-lassan egyre növekvő eset-szám egy adott pillanatban majd eléri, vagy legalábbis megközelíti a többé-kevésbé reprezentatív mintavétel szintjét is. Ehhez viszont szükség van a szórványosan előkerült temetkezések embertani vizsgálati eredményeinek – az alábbiakhoz hasonló – adatközlésszerű bemutatására.

A 61-es út kaposvári elkerülő szakaszával kapcsolatos munkálatok során a 2002. évi leletmentéskor a Somogyvár–Vinkovci-kultúra lelőhelyén két olyan csontvázlelet került elő, amely Somogyi Krisztina régész szerint e kora

bronzkori népesség köréből való. A területen más kultúra temetkezései is feltárássra kerültek, a magas sírszám (66. sír) a folyamatos számozásnak tudható be. A másik csontváz (283.) a kultúra egyik, 328-as jelzésű gödörobjektumából származik.

66. sír: 17–19 éves férfi: A csontvázas temetkezési rítusú sírből származó koponyának és vázcsontoknak mind kvantitatív, mind kvalitatív megtartottsági állapota tökéletes. A fiatal férfi (ÉRY–KRALOVÁNSZKY–NEMESKÉRI 1963) halálórási életkorának meghatározása az epiphysis-fugák összezsugorodási fokozata alapján történt (JOHNSTON 1961).

A lelet leírása: A MARTIN (1924), illetve ALEKSEJEV–DEBEC (1964) szerint sphenoid, illetve ház-alakú agykoponya igen hosszú, széles, igen magas, dolicho-hypsi/orto-akrokran; a széles homlok metriometop, a tarkó curvoccipitális profilú. A lefelé keskenyedő arc középszéles, alacsony, euryprosop, az igen alacsony felsőarc hypereuryen indexű. Az igen alacsony orbita hyperchamae-chamaeakonch, az orrindex hyperchamaerhin kategóriájú. Az orrgyök széles, a csontos orrhát széles és előreugró. Az apertura piriformis alsó széle anthropin, a spina nasalis anterior 4 fokozatú, a fossa canina igen mély. Alveoláris prognátság nem fordul elő. – A számított testmagasság MANOUVRIER (1893) és PEARSON (1899) szerint közepes, BREITINGER (1938) szerint viszont nagyközepes kategóriájú (1. kép 1).

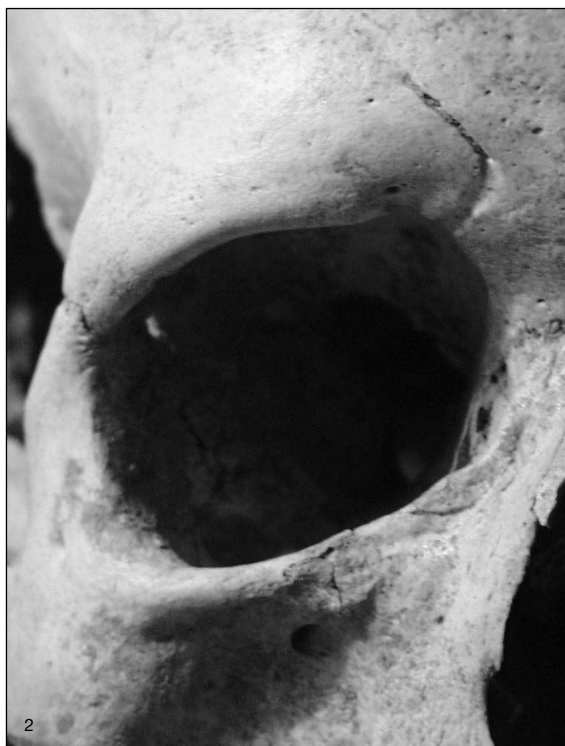
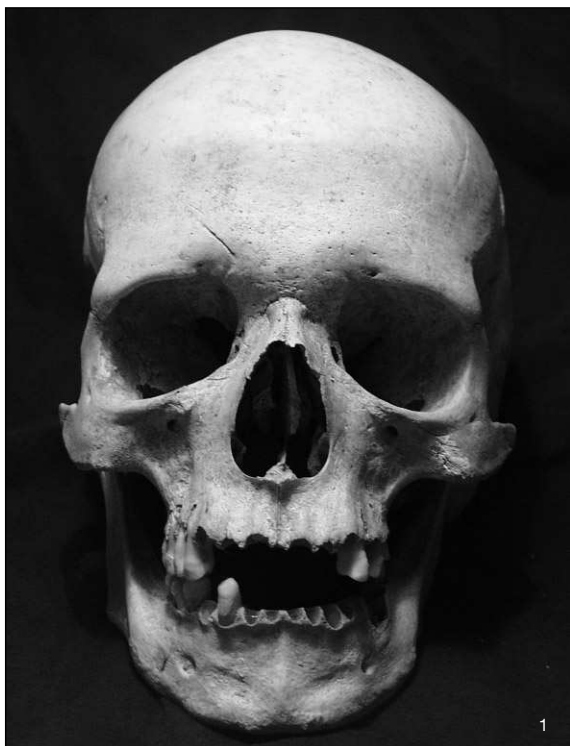
Anatómiai variáció: A férfiak esetében ritkán tapasztalhatóan mindkét humeruson a fossa olecrani perforált.

Kóros elváltozás: A bal femur mediális élén, a csont közepén és ez alatt, a csont alsó harmadának kezdetén, 6, illetve 9 mm átmérőjű, kerek, azaz ovális, éles peremmel elhatárolódó kimaródás látható, melyek közül a nagyobbik méretű sekélyebb, míg a kisebb méretű, felső kimaródás mélysége a 2 mm-t is eléri.

Traumás elváltozások: Az agykoponyán három olyan sérülés látható, amelyek mindegyikét éles vágószékkel okozták. 1. A homlokcsonton, közvetlenül a jobb oldali orbita felett, „V” alakú, csúcsával a sagittális sík irányában, 16 mm-es hosszabbik oldalával az orbita felső peremével kb. 45°-os szöget bezárva, rövidebb, ±8 mm hosszú oldalával az orbitaszélbe hasítva, éles peremű vágásnyom látszik. A sérülés csak a külső koponyafalba hasított bele, s nem sértette meg az orrcsontokat, illetve a maxillát sem. Gyógyulás nyomai nem mutatkoznak, a sérülés a férfit mindenképpen a halálát okozó támadás során érthette (1. kép 2).

2. A legnagyobb méretű ütös-vágás a koponya jobb oldali falcsontján látható. A vágás a csontot közvetlenül a tuber parietale mellett érte úgy, hogy a csontot 65–66 mm szélességben, teljes egészében átszelve, gömböszet-szerűen a szemben lévő csontrészt el is átvágta, míg kétoldalt, a sutura sagittális mentén és azzal szemben, a csontot ±30 mm hosszan, kitérte. A kitért csontdarabok, a helyükön maradva megőrződtek. A sérülés, amely kétségtelenül az agyat is érte, semmiféle gyógyulás nyomát nem mutatja (1. kép 3).

3. A tarkócsonton, a linea nuchae inferior vonalában, hosszanti tengelyével azzal párhuzamosan, a 46 mm hosszú, harmadik vágás ugyancsak teljes mértékben átszelte a csontot, abból cca 10–18 mm széles darabot lehasítva. Ez a csontrészt nem őrződött meg. A vágás, amely ebben az esetben már fontos, a koponyát a csigolyákkal összekötő nyakizmokat is átvágott, gyógyulásra utaló nyom nélküli, s feltehetően elsődleges szereppel bírt a férfi halálát illetően. – A koponya bázisán, valamint a teljes épségben megőrződött

1. kép. Kaposvár-61-es út, elkerülő szakasz –
1: a 66. sírba eltemetett 17–19 éves férfi koponyája,
2–3: a 66. sírban eltemetett férfi koponyáján látható
vágásnyomok

Fig. 1. Kaposvár-61-es út, elkerülő szakasz –
1: skull of the 17–19-year-old male buried in Grave 66,
2-3: cutt marks on the skull of the 17-19 year old male buried
in Grave 66.

gerincoszlop egyetlen csigolyáján sem látható sérülés, a fia-
talember fejét tehát nem vágták le.

4. A jobb oldali femur előlő oldalán, megközelítőleg a csont
közepén, egy kissé ferde irányú, mintegy 19 mm hosszú ne-
gyedik vágás is látható, amely 9–10 mm szélességben csu-
pán a csont felszínéből hasított ki egy kisebb darabot.
Gyógyulás nyoma ebben az esetben sem figyelhető meg.
Fogazat: Az összesen 13 megőrződött fogon caries nincs; a
felső fogsorban a két középső metsző között cca 5 mm
nagyágú tréma látható. – Az ábrázó 1. fokozatú.

283. objektum: 37–41 éves nő: A nem sírgödörben, hanem
korabeli veremben, szabálytalan helyzetben fekvő adultus-
maturus (NEMESKÉRI–HARSÁNYI–ACSÁDI 1960) korú nő (ÉRY-
KRALOVÁNSZKY– NEMESKÉRI 1963) csontváza jó megtartottsági
állapotú, csupán a koponya bázisa és arci része hiányos.

A lelet leírása: MARTIN (1924), illetve ALEKSEJEV–DEBEC (1964)
szerint az agykoponya ovo-pentagonoid, illetve ház körvona-
lú, igen hosszú, széles, magas, dolicho-orto-metriokran. A
keskeny homlok stenometop, a tarkó curvoccipitális profilú.
A töredékes arc lefelé keskenyedő, abszolút méreteit tekint-
ve keskeny, közép magas, mesoprosop, a felsőarc alacsony,
mesen. A rectanguláris orbita mesokonch, az orrindex nem
határozható meg. Az orrgyök sekély, széles, a csontos orrhát
konkávó-konvex profilú. A spina nasalis anterior 3 fokozatú,
az apertura priformis alsó szegélye anthropin, a fossa canina
nem rekonstruálható. – A számított testmagasság MANOUVRI-
ER (1893) és PEARSON (1899) szerint kisközepes, BACH (1966)
módszere szerint viszont nagyközepes kategóriájú.

Anatómiai variáció: A lambdavarat jobb oldalán nagyobb
varratcsontok figyelhetők meg. – A két humerus közül a fos-
sa olecrani csak a jobb oldali esetben perforált.

Kóros elváltozás, melyet valamilyen betegség idézett volna
elő, a csontokon nem látható; a szeméremcsont töredékén
terhességgel kapcsolatos elváltozás mutatkozik.

Traumás elváltozások: Az agykoponyán két súlyos sérülés
gyógyult nyoma látható.

1. A nagyobbik, s mindenképpen súlyosabbik sérülés egy
igen erőteljesnek tűnő olyan vágástól származik, amely az
agykoponyát a processus mastoideus, azaz durván megfog-
almazva a fül felől, ferdén, részben a bal falcsonton, rész-
ben a tarkócsont pikkelyén érte, s amely ± 6 cm hosszan tel-
jességében átvágta a koponyafalat. A vágással az érintett
csontdarab mintegy 7–8 mm-rel megemelkedett, úgy, hogy

2. kép. Kaposvár-61-es út, elkerülő szakasz – A 66. sírba eltemetett 17–19 éves férfi koponyáján látható vágásnyom.

Fig. 2. Kaposvár-61-es út, elkerülő szakasz – cutt mark on the 17–19-year-old man buried in Grave 66

3. kép. a 283. gödörben eltemetett 37–41 éves nő koponyáján látható gyógyult vágásnyom

Fig. 3. healed cutting mark on the skull of the 37–41-year old woman from pit 283

a szemközi oldalon, a vágástól cca 22 mm-re a csont végigrepedt. A csontdarabot helyén hagyva, a korabeli gyógy-módnak köszönhetően fertőzés, komolyabb gyulladás nem lépett fel, a belső oldalon és a vágás alatti részen gyulladás nyomai minimálisnak mondhatók. A csontdarab kimozdulása által a külső oldalon a callus-képződés kb. 7–8 mm-es duzzanatot alakított ki, míg belülről horpadás és a repedés nyomai láthatók. Az érintett részen a varratok teljesen elcsontosodtak (3. kép).

Fogazat: Az összesen 23 megőrződött fog közül csupán a jobb oldali felső PM2 foga fordul elő kisebb nyaki caries, a szomszédos M1 fog viszont még antemortálisan kihullott, alveolusa már felszívódott. Jellemző a fogak kicsiny mérete és mindkét fogsorívben a ritka fogazat. Mindkét felső M3 fog impaktált, a fogak abrázója 2–3 fokozatú.

328. objektum, ÉNy-i negyed, szőrvány, 17–18 éves nő: A gödörből állatcsontokkal keverten szőrvány embercsontok is előkerültek, melyek feltehetően egy azonos embertől származnak. Az ásatás során darabokra tört és hiányosan megőrzött csontokon korabeli sérülések nyoma nem látható. – A csonttöredékek alapján csak a fiatal nő gracilitására lehet következtetni; testmagassága MANOUVRIER (1893) és PEARSON (1899) szerint kisközepes, BACH (1966) szerint viszont nagy-közepesre becsülhető.

A vizsgálat eredményeinek összegzése

A Somogyvár–Vinkovci-kultúra elsőként ismertett embertani leletei alapján sem demográfiai, sem tipológiai szempontból semmiféle általános érvényű következtetést természetesen nem lehet levonni. Sőt a 61-es, kaposvári elkerülő út feltárásakor előkerült leletekkel kapcsolatban még az is kérdéses marad, hogy e leletek, valóban ezt a kora bronzkori népességet reprezentálják-e, hiszen e halottak halálának és földbekerülésének módja még azt a lehetőséget sem zárja ki, hogy ezek az egyének nem is az itt élt közösség tagjai voltak. Ugyanakkor azonban a 66. sírban eltemetett férfi és a 328. jelzésű gödörbe dobott nő (283.) koponyáján megfigyelhető vágások a kaposújlaki népcsoport életvitelének megismeréséhez mégis szolgáltatnak bizonyos adatokat arról, hogy

1.) a kultúra legalábbis e csoportjának minden napjaihoz a kisebb-nagyobb *csatározások* is hozzátartoztak;

2.) *gyógyászati ismereteik* olyan magas fokon álltak, amely lehetővé tette számukra a könnyen halált is okozható sérülések, jelen esetben a fiatal nő fejsérülésének ellátását és meggyógyítását is.

3.) A két ember különféle eltemetése rávilágít némileg a korabeli rituális szokásokra is. A fiatal férfit, aki feltehetően belehalt a *vágások* okozta sebekbe, a helyi közösség – igaz egy árok mélyén – de mégis szabályos sírgödört készítve, a szokásoknak megfelelően zsugorított helyzetben temette el, míg a nőt —, aki korábbi szintén vágás okozta sérüléseit túlélve, számunkra ismeretlen okokból halt meg – minden kegyelet nélkül, gödörbe dobva földelték el. Ha mai logikával kísérünk meg magyarázatot adni a fentiekre, elképzelhetőnek látszik, hogy a fiatal férfi megölt ellenség lehetett, akinek ugyan temetőn kívül, de mégis kellő tisztelettel kijárt a szabályos eltemetés. Ezzel szemben a valószínűleg a közösséghez tartozó nő, – akinek súlyos koponyasérülése esetleg a közösség többi tagjától őt megkülönböztető, maradandó agykárosó-

MARTIN	66.	283.
(1924)	férfi	nő
1.	191	183
5.	104	
7.	39	
8.	145?	142
9.	100	88
10.	126	116
11.	125	119
12.	109	103
13.	106	97
16.	31	
17.	145	
20.	122	114
23.	539	510
24.	331	309
25.	398	374
26.	138	121
27.	146	138
28.	114	115
29.	116	107
30.	127	123
31.	97	97
40.	96	
43.	106	99
44.	98	
45.	134	121?
46.	94	
47.	111	
48.	62	
50.	23	23?
51.d.	40	
51.s.	39	
52.d.	29	
52.s.	29	
54.	26	
55.	47	
57.	9	9,5
60.	50	
61.	60	
62.	44	
63.	37	
65.	–	
66.	97	
69.	32	
70.	56	
71.a	31	
M.8/1	75,9?	77,6
M.17/1	75,9	
M.17/8	100,0?	
M.20/1		62,3
M.20/8		80,3
M.9/8	69,0?	62,0
M.47/45	82,8	
M.48/45	46,3	
52/51 d.	72,5	
52/51 s.	74,4	
54/55	55,3	

4. kép – Koponyaméretek és koponyaindexek
Fig. 4. Cranial measurements and indices

MARTIN	66.		283.		Szór.v.
	férfi		nő		nő
	d.	s.	d.	s.	s.
CLAVICULA:					
1.				133	
6.	39	39	34	33	
HUMERUS:					
1.	325	318	286	281	
2.	319	314	283	279	
4.	64	65	55	54	
5.	21	20	21	20	
6.	19	19	16	18	
7a	67	64	59	58	
10.	45	44	42	42	
RADIUS:					
1.		244	217	213	
4.	17	16	14	14	
5.	11	12	11	11	
ULNA:					
1.			239		
11.	17	19	15	18	
12.	14	13	13	13	
FEMUR:					
1.		437	395?	398	395
2.	431	431		395	392
6.	27	27	24	24	26
7.	28	27	26	26	24
9.	34	36	32	31	29
10.	29	28	24	23	22
19.	46	46			40
TIBIA:					
1.	381	377	322	318	
1b	376	379	318	318	
8a	37	34	33	33	
9a	24	24	22	23	
FIBULA:					
1.	365			311	
TESTMAGASSÁG:					
M.	1662		1526		1503?
P.	1657		1507		1497?
B.	1690		1569		1586?

5. kép – Vázcsontméretek és testmagassági adatok
Fig. 5. Skeletal measurements and stature estimates

dást okozott – mássága miatt, életében a közönségből esetleg kirekesztve, halálában (ami lehet, hogy erőszakos halál volt, habár erre utaló nyomok a csontokon nem látszanak), temetőn kívül, kegyelet nélkül, talán valamilyen *rítus* során került a földre.

Taxonómiaiilag a leletek alapján véve a *gracilis*, *alacsony termetű*, *alacsony arcú eurydolichomorph típusvariáns* képviselői, bizonyos jellegeik azonban (például az agykoponya kifejezett szélessége) más komponenssel való keveredésre utalnak, ami a Kárpát-medence egyéb őskori népességeinek taxonómiai összképét ismerve, semmiképpen sem meglepő. Mi-

vel azonban a Somogyvár–Vinkovci-kultúra népessége sem területi és kronológiai elődjének (Vučedol-kultúra), vagy pedig kortárs szomszédainak (pl. nagyrévi kultúra) embertani jellemzőit nem ismerjük, nehéz lenne e jelenséggel kapcsolatban bármiféle következtetést levonni, még akkor sem, ha a szóban forgó népességnek antropológiailag nemcsak (az Ordacsehi-Bugaszegről ismert, egyébként más típusvariánsba tartozó lelettel kiegészítve) három-négy, hanem jóval több, már reprezentatívabb számú képviselőjét ismernénk.

K. Zoffmann Zsuzsanna
1042 Budapest, Rózsa utca 36.

Irodalom:

- ALEKSEJEV, V. P.–DEBEC, G. F. 1964: *Kraniometrija*. Moszkva.
- BACH, H. 1966: Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen weiblicher Skelette. *AnthrAnz* 29 (1966) 12–21.
- BREITINGER, E. 1938: Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen. *AnthrAnz* 14 (1938) 249–274.
- K. ÉRY K.–KRALOVÁNSZKY A.–NEMESKÉRI J. 1963: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja – A representative reconstruction of historic populations. *AnthrK* 7 (1963) 41–90.
- JOHNSTON, F. E. 1961: Sequence of epiphyseal union in a Prehistoric Kentucky population from Indian Knoll. *Human Biology* 33 (1961) 66–81.
- MANOUVRIER, L. 1893: La détermination de la taille d'après les grandes os des membres. *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris* 4 (1893) 347–402.
- MARTIN, R. 1924: *Lehrbuch der Anthropologie*. Jena, 2. ed.
- NEMESKÉRI, J.–HARSÁNYI, L.–ACSÁDI, GY. 1960: Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *AnthropAnz* 24 (1960) 70–95.
- PEARSON, K. 1899: On the reconstruction of the stature of Prehistoric races. *Philosoph. Transact. of Royal Society Ser. A*. 192 (1899) 169–244.
- K. ZOFFMANN, Zs. 1998–1999: Anthropological data of the Transdanubian Prehistoric populations in the Neolithic, the Copper, the Bronze and the Iron Ages – A Dunántúl őskori népességének embertani vizsgálata. *Savaria* 24/3 (1998–1999) 33–49.
- K. ZOFFMANN, Zs. 2000: Anthropological sketch of the Prehistoric population of the Carpathian Basin. *Acta Biologica Szegediensis* 44 (2000) 75–79.
- K. ZOFFMANN, Zs. 2001: Anthropological structure of the Prehistoric populations living in the Carpathian Basin in the Neolithic, Copper, Bronze and Iron Ages. *ActaArchHung* 52 (2001) 49–62.

At the site of the Somogyvár–Vinkovci culture named „Kaposvár 61-es út, elkerülő szakasz” (Kaposvár road 61, diversion route) two skeletons were found, one in a grave pit dug into the base of a contemporaneous ditch, the other thrown into a contemporaneous pit. The scattered bones excavated in the same pit might have belonged to a third skeleton.

The skeleton lying in a crouched position in the grave 66 was identified as a 17–19 year old male, while the other one placed in an irregular position in pit 283 as a 37–41 year old female. Both individuals belonged to the eudolichomorph type with gracile stature and low faced. The skull of both individuals shows serious contemporaneous injuries, more exactly cutting marks.

On the woman's skull, the left os parietale and partly the squama of the occipitale was cut from the direction of the ear, cutting through the wall of the skull in a length of ± 6 cm. On the opposite side, at a distance of approximately 22 mm the bone fissured. Thanks to prehistoric healing techniques, no infection or inflammation occurred, however, due to the dislocation of a piece of bone callus formation during healing caused the development of a small tumefaction of 7–8 mm. This injury occurred well before the death of the woman.

Numerous injuries can be observed on the skull of the young man. There is a small, V-shaped cut on the frontal bone at the upper edge of the right orbita, that damaged only the outer surface of the skull. A quite serious injury of the skull can be observed on the right parietale, immediately at the tuber parietale, cutting completely a piece of the bone in a width of 65–66 mm cutting through the opposite bone as well in a shape of a segment of a sphere. The broken piece remained in its position and was preserved. The injury, that no doubt damaged the brain as well, shows no sign of healing. The third cut went completely through the occipital bone slicing off a piece 46 mm long and 10–18 mm wide at the height of the inferior nuchal line. The blow – that shows no signs of healing – this time cut through important cervical muscles connecting the skull and the vertebrae and probably played a prominent role in the death of the man. There are no injuries on the base of the skull or on none of the vertebrae of the completely preserved spine, thus the young man was not beheaded. On the frontal side of the femur, at the middle of the bone a smaller cut sliced off only a smaller piece from the surface of the bone. There are no signs of healing in this case either.

On the one hand, the injuries show that smaller or larger military conflicts could be rather frequent in the life of these communities. On the other hand, the fact that the woman survived her injuries shows the high level of their medical skills. Nonetheless, neither of the bodies were interred in the cemetery of the community. Thus the possibility arises that the young man killed in close combat might have been an enemy buried outside the cemetery of the community. Also the woman, who might have been expelled from the community earlier in her life because of the brain damage she had suffered, might have been thrown into the pit during some kind of a prehistoric ritual.

Bronzkori csónakmodell Dárdáról

A pécsi Janus Pannonius Múzeum gyűjteményében őriznek egy Dárdáról /Darda, HR/ származó leletegyüttest (JPM ltsz: 304.1–10), amelyben bronz ékszerek és kisméretű, a kutatás által részben ismeretlen funkciójának leírt agyagtárgyak találhatók. A leletek a Juhász gyűjteményből kerültek a múzeumba. A tárgyakkal Mozsolics Amália rövid elemzése után részletesen Bándi Gábor és Zoffmann Zsuzsanna, illetve Kovács Tibor foglalkozott (MOZSOLICS 1938, 284; BÁNDI–ZOFFMANN 1966, 47–48, VI.t. 4–5, VII. t. 1–2; BÁNDI–KOVÁCS 1969–70, 107, XI. t. 4–7; KOVÁCS 1977, 93, 19. kép). A mészbetétes kerámia kultúrája horvátországi leletanyagát összefoglaló könyvében legutóbb J. Šimić tárgyalta a leletegyüttest és azt egy gyermeksír mellékletként értelmezte (ŠIMIĆ 2000, 56–58, 155, T. 5. 3).¹ Az ismeretlen módon előkerült tárgyak ma már csak szórványleletként értékelhetők, de újabb adatok alapján funkciójuk – és ezzel összefüggésben talán előkerülési körülményeik is – újraértelmezhetők.

A leletegyüttes első két darabja (JPM ltsz: 304.1–2) két miniatűr, ovális kosáralakú edényke.² Az ovális test egyik oldalán kis oldalfül van, a perem fölött pedig egy széles szalagfül ível át. Az egyik teljesen ép, éppen csak az oldalsó fülén és a peremén csorbult meg (Ma.: 11 cm, *1. kép 2a–b*). A másik kosárka valamivel kisebb; felső szalagfüle letörött (Ma. (fül nélkül): 6 cm, *1. kép 1a–b*). Mindkét edényke testének középső részén széles, kivésott mészbetétsáv, a perem és a talp széle mentén sraffozott háromszög- és benyomott pontkörminták vannak, a szalagfület és az edénykék lapos fenékrészét szintén pontkörök díszítik. Bándi Gáborral egyetértve szervesanyag edénykék agyag utánzatának határozhatók meg (BÁNDI–ZOFFMANN 1966, 48). Az eredeti forma bőrből vagy nyírfakéregből készülhetett, ezt az is bizonyítja, hogy a fazekas még az eredeti anyag összeillesztésére szolgáló varrást is jól értelmezhetően

utánozta az edénykék oldalfüle alatt látható mészbetétes díszítés mintasorával.³ Hasonlóan értékeli a darabokat J. Šimić is, aki e tárgyakat elsőként mutatta be fotón és rajzokon is (ŠIMIĆ 2000, 56–57, T. 5. 3/1–2). Távoli párhuzamként Szeremléről idéz egy kisméretű, oldalfüles edénykét (WOSINSKY 1904, LXIX. t. 3; BÁNDI–KOVÁCS 1969–70, VI. t. 10).

A sorban következő darab (JPM ltsz: 304.3; *2. kép 1a–d*) Bándi Gábor leírásában egy „ismeretlen rendeltetésű, lekerekített háromszög alakú tárgy. Feneke nincs, csupán két kengyel hidalja át az ellenkező oldalfalakat. Ma.: 3, 4 cm, H.: 9 cm” (BÁNDI–ZOFFMANN 1966, 48, VI. t. 4–5; BÁNDI–KOVÁCS 1969–70, 107, XI. t. 6–7; ŠIMIĆ 2000, 58, T. 5. 3/3). A Kárpát-medencében eddig párhuzam nélkül álló tárgyhoz közeli formát mutat be T. Salganova (SALGANOVA 1995, Fig. 5. 85–86): a bulgáriai Orsoján, az Alduna mentén elterjedt mészbetétes kerámia (Balej–Orsoja kultúra) temetőjében előkerült agyag csónakmodell (*2. kép 2a–c*) alapján a dárdai hasonlóképpen értelmezhető. Az üléseként vagy a csónaktest merevítéseként szolgáló középső „kengyelek” is megtalálhatók mindkét példányon; az orsojai darabnál három, a dárdainál két ilyen van (az egyik töredékesen maradt meg). A dárdai csónak felső pereme mentén elhelyezkedő lyukak valószínűleg apró, fából faragott evezők helyeként magyarázhatók. Az orsojai példánynál – a rajz alapján – csak az egyik oldalon látható két perem alatti lyuk, melyek szintén az evezők számára szolgálhattak.

Bándi Gábor, illetve Kovács Tibor „oltárként” határozta meg a négy emberi lábra támaszkodó miniatűr agyagtárgyat; a felső részen látható letört darabot az oltáron álló figurális (ember- vagy állat-) alakkal azonosították (BÁNDI–ZOFFMANN 1966, 48, VII. t. 1; BÁNDI–KOVÁCS 1969–70, 107, XI. t. 4–5; KOVÁCS 1977, 93, 19. kép). A jobb első láb hiányzik (restaurált), a bal első lábon feltehetően három lábperec (esetleg háromszoros tekercselésű spiráltekercs) ábrázolása, a bal első és hátsó lábon a cipőorr varrása látható. Az „oltár”

¹ A leletek összetartozásáról nincs konkrét adat, ennek ellenére Bándi G. is sírleletként tárgyalta őket (BÁNDI–ZOFFMANN 1966, 47; BÁNDI 1967, 6).

² A tárgyak eddig közöletlen fotóit Bóna István bocsátotta a rendelkezésemre, amelyekért köszönettel tartozom.

³ A füzesabonyi kultúra telepén, Gánócon /Gánovce/ egy kútban szerencsés módon valódi nyírfakéreg edények maradtak meg (FURMÁNEK–VELIAČIK–VLADÁR 1999, Taf. 21b).

1. kép 1-4, 7-13: Dárda /Darda, HR/, 5: Orsoja (BG), 6: Karancs/Keskend, HR/ – Karanac/Kozarac, HR/
(3a: KOVÁCS 1977, 93, 19. kép nyomán, 3b: BÁNDI-KOVÁCS 1969–70, XI. t. 4. nyomán,
5: BONEV 1999, Fig. 2. 14. nyomán, 8: BÁNDI-ZOFFMANN 1966, VII. t. 2. nyomán)

Fig. 1. 1-4, 7-13: Dárda /Darda, HR/, 5: Orsoja (BG),
6: Karancs/Keskend, HR/ – Karanac/Kozarac, HR (3a: after KOVÁCS 1977, 93, 19. kép, 3b: after BÁNDI-KOVÁCS 1969–70, XI.
t. 4., 5: after BONEV 1999, Fig. 2. 14., 8: after BÁNDI-ZOFFMANN 1966, VII. t. 2.)

lapjának peremét körben bekarcolt vonalakból és benyomott pontkörökből álló kör díszíti (JPM ltsz: 304.4; Ma.: 4,3 cm; *1. kép 3a-c*). J. Šimić a leletegyüttesben megtalálható – Bándi G. és Zoffmann Zs. által a töredékek között, leírás nélkül említett – miniatűr széktámla töredék (JPM ltsz: 304.5; *1. kép 4*) és az „oltár” összetartozását feltételezve a tárgyat inkább miniatűr székmoddellként értelmezi (ŠIMIĆ 2000, 57, 155, T. 5. 3) a jugoszláviai Kličevacon (GARAŠANIN 1983, T. LXXXII. 4) a Dubovac–Žuto Brdo kultúra lelőhelyén előkerült székmoddell alapján. Hasonló darabot ismerünk a bulgáriai Orsoja (*1. kép 5*) említett temetőjéből is (BONEV 1988, Obr. 28; BONEV 1999, Fig. 2. 14). A dárdai töredékek összetartozását támasztja alá, hogy a széktámlán és a (fentebb az oltár lapjaként leírt) ülőfelületen hasonló benyomott pontkörös és vonalas díszítés van.

Az agyagtárgyak között megtalálható még egy kihajló peremű, nyomott gömbös testű, miniatűr dél-dunántúli bögre is; füle letörött (*1. kép 7*). Leírását Bándi Gábor és Zoffmann Zsuzsanna közölte (BÁNDI–ZOFFMANN 1966, 48), de a fotók között nem szerepelt (JPM ltsz: 304.6; Ma.: 4, 1 cm).

A publikálók csak említették a bronz ékszereket (BÁNDI–ZOFFMANN 1966, 48), melyek szintén a leletegyüttes részét képezik (*1. kép 9-13*): egy ép és egy töredékes kartekercs (JPM ltsz: 304.7, Á.: 9,5 cm; JPM ltsz: 304.9), bronzhuzalból csavart gyöngyök (JPM ltsz: 304.8) és két kúposfejű bronztű, száruk letörött (JPM ltsz: 304.10; H.: 3,8 és 5,1 cm).⁴

A bemutatott leletegyüttes összetartozása az ismeretlen lelőkörmények miatt nem egyértelmű, de a miniatűr agyagtárgyak motívumkincse és az unikális típusok olyan szoros kapcsolatot mutatnak, hogy összefüggésük megalapozottnak mondható.

Bándi G. és Zoffmann Zs. a fenti miniatűr leletekkel együtt egy más leltári szám alatt (JPM ltsz: 242) nyilvántartott dél-dunántúli mészbetétes, fogófüles csuprot is közöltek (BÁNDI–ZOFFMANN 1966, 48, VII. t. 2), amely szintén a Juhász-gyűjtemény részeként került a pécsi múzeumba (*1. kép 8*). Az eszéki múzeum további, szórványle-

teként előkerült edényeket is őriz Dárdáról, melyeket Foltiny I. és J. Šimić mutatott be. Ezek egyike szintén dél-dunántúli mészbetétes csupor két fogóbütyökkel (MSO ltsz: 480; M: 8 cm), egy másik a dél-dunántúli csoport fiatalabb anyagában gyakori lencsetestű, koncentrikus körökkel díszített (ún. proto-szeremlei vagy csóri típusú) bögre (MSO ltsz: 5690) (FOLTINY 1987, Abb. 1. 4, Abb. 2. 5; ŠIMIĆ 2000, T. 4. 1/2, T. 5. 1/1). A dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája felsorolt edényei mellett a szeremlei kultúrához köthető urnát is ismerünk Dárda lelőhellyel (MSO ltsz: 5691; FOLTINY 1987, Abb. 3. 4; ŠIMIĆ 2000, T. 6. 2/4).⁵

A tárgyalat székmoddellek közé sorolható egy további töredék (JPM ltsz. 387.2; Ma.: 2,6 cm, H.: 10,4 cm), amely Karancs-Téglagyár lelőhelyről származik és szintén oltártöredékként került közlésre (BÁNDI–ZOFFMANN 1966, 48, VIII. t. 1). A dárdai ovális „ülőkéjű” példánytól eltérően a karancsi ülőfelülete négyszögletes (*1. kép 6*), így még közelebb áll a már említett aldunai hasonló darabokhoz. A lelőhelyről, vagyis a Karancs/Karanac; HR/ és Keskend/Kozarac-Ciglana; HR/ közötti téglagyár területéről előkerült szórványleletek – köztük a székmoddell, melyet J. Šimić Kozarac lelőhelyéről említ (ŠIMIĆ 2000, 58, 155) – lelőkörményeiről kevés információ áll rendelkezésre: a vele együtt beletárolt mészbetétes edény (BÁNDI–ZOFFMANN 1966, 48, VII. t. 6; JPM ltsz. 387.1) a dél-dunántúli csoport fiatalabb leletei közé sorolható. Az ugyanerről a lelőhelyről származó szórványokat a JPM-be került további edények és bronz spirálgöngyök (JPM ltsz. 311.1–2, 385.1–2) alapján sírleletekként értékelte Bándi G. (BÁNDI–ZOFFMANN 1966, 48). Ugyanitt 1956-ban E. Spajić a fiatal dél-dunántúli mészbetétes időszak telepét tárta fel (SPAJIĆ 1956, T. I. 2, 4, 5–6, 8, T. II. 5–6, T. III. 1–6, T. IV. 1–3, 6–10, T. V. 1, 3, 5, 7–9, T. VI–IX, T. XII. 3–4; FOLTINY 1987, Abb. 1. 3, 5; ŠIMIĆ 2000, T. 4. 1/1, T. 4. 2/4, T. 4. 3/1–3, T. 4. 4/1, T. 5. 1/4). A lelőhelyről a szeremlei kultúra leleteit is ismerjük: a néhány szeremlei edénytöredék és a Spajić által említett égett embercsontok alapján utóbbi kultúra urna-sírja feltételezhető itt (SPAJIĆ 1956, 37, T. XI; MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1985, 49).

⁴ A Bóna István által készített fotókon szereplő bronztárgyaknak a JPM gyűjteményében ma már csak egy része van meg, az egyik kartekercs és a spirálgöngyök már az 1967-es leltárnál is hiányoztak – ld. Bölcskei I. közöletlen szakdolgozatát (BÖLCSKEI 1979, 45–49, 88, VIII.t.1–5). A dolgozatra Bóna I. hívta fel a figyelmemet, az adatok használatáért köszönettel tartozom.

⁵ Ezen kívül Foltiny és Bölcskei egy másik szeremlei urnát (MSO 5692) is Dárdáról közöl (FOLTINY 1987, Abb. 3.1; BÖLCSKEI 1979, 48, 88), Šimić viszont ezt Daljhoz sorolja (ŠIMIĆ 2000, 67, T.6.3/3)!

Mindezt figyelembe véve a dárdai és a karancsi/keskendi leletegyüttesek a bennük megtalálható edények – illetve a dárdai kosárcák díszítése – alapján valószínűleg a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájához, tehát a magyarországi középső bronzkorba sorolhatók (RBA2), de a szeremlei kultúrához tarozásuk sem zárható ki (RBB1).

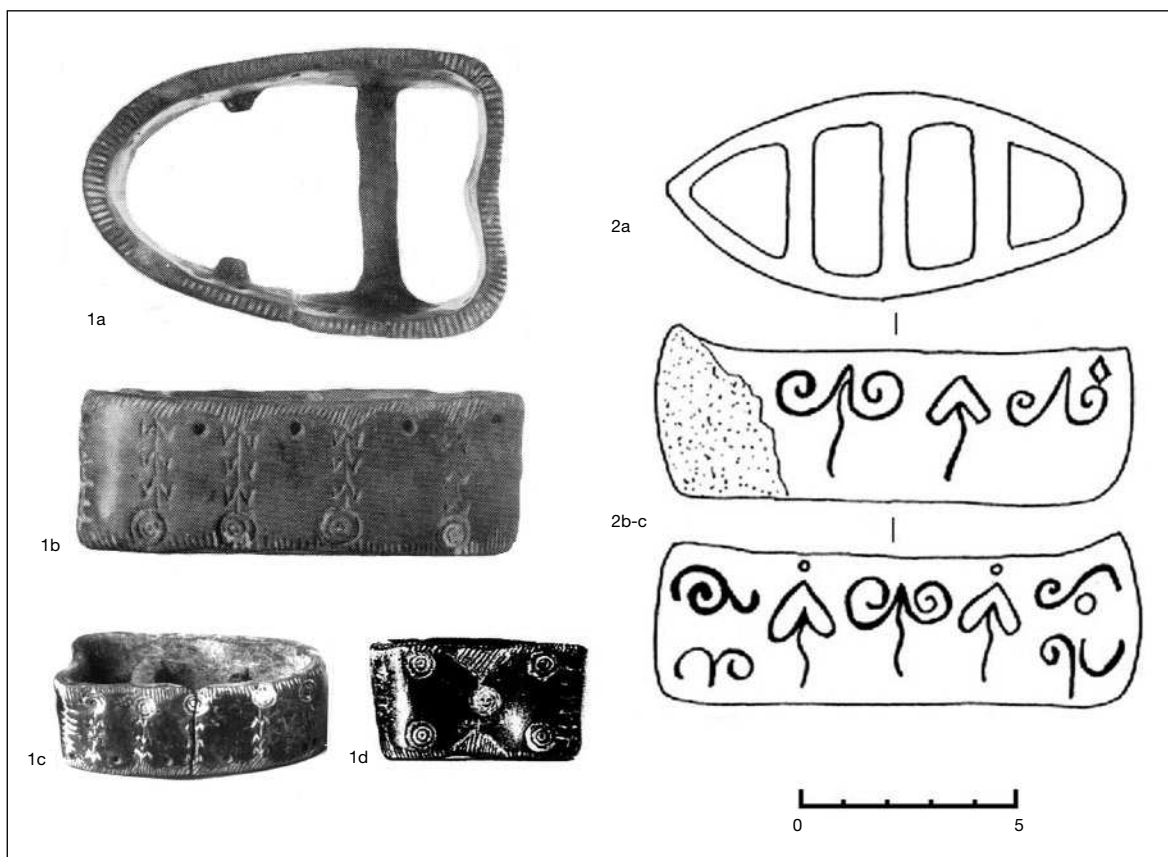
A keltezés bizonytalansága miatt is jelentős az a tény, hogy a dunántúli anyagban unikális miniatűr tárgyak párhuzamait a Duna magyarországi szakaszától délre elterjedt, mészbetétű kerámiát használó népcsoportok anyagából ismerjük. Utóbbi kultúrákat a kutatás számos néven tárgyalta (Horvátországban Dalj–Bijelo Brdo, Jugoszláviában Dubovác–Žuto Brdo, Romániában Gârla Mare–Cârna, Bulgáriában Balej–Orsoja kultúra). Összefoglaló értékelésük során legújabban T. Salganova a Moravától keletre található duna-menti elterjedési területre egységesen az „aldunai mészbetétes kerámia” elnevezést javasolta (SALGANOVA 1995: Lower-Danube Incrusted Pottery). Utóbbi kultúrák és a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája genetikai kapcsolatát régóta ismeri a régészettudomány, bár a Dunántúlról az Aldunamentén lezajló vándorlás sok részlete máig sem tisztázott (a régebbi és újabb kutatástörténethez ld. BÁNDI–KOVÁCS 1969–70; FALKENSTEIN 1998, 41–46). A dárdai leletekről a kulturális besorolásukat és keltezésüket érintő bizonytalanság (RBA2–BB1) ellenére az állapítható meg, hogy megelőzik az aldunai leletek korát (amelyeket RBB1–HaA1-ig keltez a kutatás), tehát utóbbiak előfutáiraiként értékelhetők.

A kutatás általában a praktikus funkción (gyerekjáték) túlmutató, kultikus összefüggést tulajdonít a tárgyalt miniatűr tárgyaknak és az aldunai mészbetétes kerámiát használó népek jellegzetes harangszoknyás nőszobrocskáinak.⁶ Kultuszjeleltként értelmezi az említett orsojai temető 310. sírjában az urnából a hamvakkal együtt előkerült tárgyak helyzetét (az ásató, Filipov leírása alapján) A. Bonev is: az idol a trónuson (vagyis a székmoddellen) feküdt, mögötte két hajómódell is volt (BONEV 1988, Obr. 27; BONEV 1999, 28, Fig.

⁶ Az idolokról részletesen: LETICA 1973; SCHUMACHER–MATTHÄUS 1985, 71; KOVÁCS 1986; KOVÁCS 1988, 156–158; MEDOVIĆ 1996, 335–340. Az idolokon látható viselet és a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája jellegzetes ékszerművességének összefüggéséről ld. KOVÁCS 1986; HONTI–KISS 2000, 84–87, Abb. 5. Az idolok keltezéséhez vö. a Mošorin–Stubarlija 28. sírjában késő Vattina edényből előkerült harangszoknyás szobrocskákat (MEDOVIĆ 1997, Abb. 4–7).

2. 14–15). A aldunai idolkok értékelése és relatív kronológiája szempontjából is fontos M. Chicideanu-Sandor és I. Chicideanu megállapítása, amely szerint a harangszoknyás idolkok nemcsak tipológiai rokonságban vannak a mükénéi kultúra sírjaiból ismert T és Φ idolkokkal, de a sírba helyezésük célja is hasonló lehetett. A mükénéi idolkok az antropológiai elemzések szerint csak kislányok sírjából kerültek elő, ez alapján Mylonas a gyermeket a túlvilágon gondozó dadaként értelmezi a nőszobrocskákat (MYLONAS 1966, 114–116; FRENCH 1972, 108). M. Chicideanu-Sandor és I. Chicideanu elemzése szerint az Aldunánál a serdületlen gyermekek (lányok?) egy bizonyos szociális státusú csoportja kaphatta sírmellékletként a harangszoknyás idolkokat (CHICIDEANU–SANDOR–CHICIDEANU 1990, 73–74). Tehát míg korábban az aldunai idolkokat a protogeometrikus idószakkal párhuzamosították (BOUZEK 1985, 200), a fentiek alapján jelenleg a mükénéi idószakkal egyidejű keltezés tűnik valószínűbbnek (vö. még MAJNARIĆ–PANDŽIĆ 1982). Ezt erősíti meg a bulgáriai késő bronzkori aldunai mészbetétes (Balej–Orsoja) kultúrára vonatkozó radiokarbon dátumok is (BOJADZIEV 1995, 174, 187). A kultuszok feltételezett kapcsolatához további adalék, hogy Argoszról egy késő helladikus (LH IIIA–B1) korú leletegyüttesben együtt kerültek elő antropomorf szobrocskák töredékei, egy szék vagy trónus modelljének darabja, állatfigurák töredékei, egy kecskeábrázolásos üvegpasztas pecsétlő és egy csónakmodell – ez alapján H. Palaiologou a tárgyak vallásban játszott szerepét emelte ki (PALAIOLOGOU 1985, 222, 224).

A Dunántúlon egyedinek számító csónakmodell és a hasonló, orsojai (BG) példány kapcsolatainak illetve a vízi közlekedésben használt korabeli eszközöknek a vizsgálatához az Égeikumból ismert csónakmodelleket illetve ezek ábrázolásait is át kell tekintenünk – elsősorban az egyszerűbb szerkezetű, inkább folyami hajózásra alkalmas csónaktípusokat és nem a tengeri közlekedéshez épített hajókat. A kora minósi idószakból (égei kora bronzkor) Palaiokasztróbból agyagból, Naxoszból ólomból készült csónak- vagy hajómoddelt ismerünk. A késő minósi és késő helladikus (égei késő bronzkori) modellek és az edényeken, sírládákon, pecsétlőkön látható ábrázolások a korábbiaktól eltérő, szögletesebb csónaktestet mutatnak. A kisméretű modellek és ábrázolások kevéssé részletgazdag megformálásai számos problémával szembesítik a hajózás technikátörténeté-

2. kép 1a-d: Dárda /Darda, HR/, 2a-c: Orsoja (BG) (1a-b: BÁNDI-ZOFFMANN 1966, VI. t. 6–7 nyomán, 2a-c: SALGANOVA 1995, Fig. 5. 85–86. nyomán)

Fig. 2. 1a-d: Dárda /Darda, HR/, 2a-c: Orsoja (BG) (1a-b: after BÁNDI-ZOFFMANN 1966, VI. t. 6–7, 2a-c: after SALGANOVA 1995, Fig. 5. 85–86.)

nek kutatóit és a klasszika archeológusokat egyaránt. Néhány részlet alapján és a századunkban is élő természeti népek által használt kenek, csónakok szerkezetének megfigyeléséből a kutatás arra következtet, hogy a korai égei csónakok – sőt, az itáliai bronzkorban használt hasonlóak is – a fatörzsből kivájt „bödönhajók” típusába sorolhatók, amelyeket evezők mellett gyakran vitorlákkal is felszereltek. A korábbi ábrázolásokon jellemző ívelt csónaktest szögletesebbé válása talán azzal az újítással magyarázható, hogy már nem az egész

csónakot alkotja a fatörzs, hanem csupán a gerincet, a törzs további részeit pedig már deszkából készítették (WEGENER SLEESWYK 1995, 395–396).⁷

Lapos aljú, fatörzsből kivájt típus lehetett a dárдай csónakmodell által ábrázolni kívánt jármű is, igaz, a megformálás erősen stilizált. A csónak hiányzó alja és a hátsó oldalon látható, a leletegyüttes miniatűr agyagkosárákainál is alkalmazott, összevarrást utánozó minta alapján (2. kép 1d) az sem kizárt, hogy az agyagmodell egy nyírfakéreg csónakmodell agyagba áttett megformálása. A középen lefelé hajló ülések vagy merevítő és az evezők helye azonban mégis olyan, valódi vízijárműre utal, melyet a Duna-Dráva hajózásánál használhattak. A szorosabb keltezés bizonytalansága ellenére a dárдай leletegyüttes nagyjából a magyarországi középső bronzkor második felére vagy a középső bronzkor végére–késő bronzkor kezdetére tehető. Mivel a Kárpát-medencei középső bronzkort a radiokarbon dátumok alapján ma már nem a műkénéi korzakkal párhuzamosítja a kutatás, hanem azt meg-

⁷ A néhány korai ábrázoláson és csónakmodellen látható kinyúló rész feltehetően nem az égei késő bronzkorban (valószínűleg a LM IIIB fázisban) megjelent hajóorrrellel azonosítható, hanem a taton helyezkedett el és a hajótest szilárdítását szolgáltatta, illetve a sérülésmentes partot érést és kikötést segítette (PALAIIOLOGOU 1985, 219, 221–222). A törzsből kinyúló rész kialakításának technikai megoldásáról: WEGENER SLEESWYK 1995, Fig. 11). Ilyen, magasabb tattal rendelkező bödönhajó lehetett az aldunai mészbetétes népeknél Novo Seloból (BG) előkerült agyagmodellje is (MIKOV 1970, Obr. 7).

előzően keltezi (RACZKY–HERTELENDI–HORVÁTH 1992, 42, Tab. 2), a dárdai lelet kora az égei késő bronzkor kezdetével lehet egyidős (SZALAI 1999, 68; SZALAI 2000, 163–164). Csónakmodellünk előképei talán az égei korai és középső bronzkori darabok lehettek, bár a fatörzsből kivájt bődönhajók használata Európa különböző területein egymástól függetlenül is kialakulhatott.⁸

A miniatűr tárgyak léte és a fentiekben áttekintett értelmezése tehát megerősíti J. Šimić értelmezését (ŠIMIĆ 2000, 58): a bronzékszereket és miniatűr tárgyakat tartalmazó dárdai leletgyűjtés (és valószínűleg a karancsi/keskendi is) gyermek sírjaként ér-

telmezhető. A mészbetétes kerámia kultúrája déli csoportja területéről előkerült sírleletekből és a szeremlei kultúra anyagából eddig nem áll rendelkezésre antropológiai elemzés, de az észak-dunántúli mészbetétes csoport temetkezéseiből megvizsgált hamvagnál néhány esetben bizonyítható volt, hogy kisgyermekeket miniatűr edényekkel, megkülönböztetett mellékletadással temettek el (Mosonszentmiklós, Kicsind /Malá nad Hronom, SK/).⁹

Kiss Viktória

MTA Régészeti Intézete
1014 Budapest, Úri utca 49.
kissv@archeo.mta.hu

Irodalom:

- BÁNDI G. 1967: A dél-dunántúli mészbetétes edények népe kultúrájának elterjedése és eredete – The extension and origin of the Incrusted Pottery Culture in Southern Transdanubia. *DuDolg.* 4 (1967)
- BÁNDI G.–KOVÁCS T. 1969–70: Adatok Délmagyarország bronzkorának történetéhez. (A Szeremle csoport) – Beiträge zur Geschichte der Bronzezeit in Südungarn. (Szeremle Gruppe) *JPMÉ* 14-15 (1969–70) 97–111.
- BÁNDI G.–ZOFFMANN Zs. 1966: Középső bronzkori hamvasztásos temetők Baranyában – Brandgräberfelder der Mittelbronzezeit im Komitat Baranya. *JPMÉ* 11 (1966) 3–56.
- BOJADZIEV, J. 1995: Chronology of prehistoric cultures in Bulgaria. In: Bailey, D. W.–Panayotov, I. (ed.): *Prehistoric Bulgaria*. Madison 1995, 149–191.
- BÓNA, I. 1975: *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*. ArchHung 49, Budapest.
- BONEV, A. 1988: Trakija i Egejskijat Svjat prez vtorata polovina na II khiljadoletie pr n. e. *Razkopki i prouchvanija* 20. Sofia.
- BONEV, A. 1999: The LBA cremation graveyard of Orsoya. (A typology of the ceramic finds and problems of interpretations.) In: Lestakov, K. (ed.): *Reports on Prehistoric Projects* 2–3. Sofia 1999, 2–32.
- BOUZEK, J. 1985: *The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millenium B. C.* Praha.
- BÖLCSKEI J. 1979: *A Duna-Dráva szöge a bronzkorban*. Szakdolgozat. Kézirat. Budapest.
- CHICIDEANU-SANDOR, M. – CHICIDEANU, I. 1990: Contribution to the study of the Gîrla Mare anthropomorphic statuettes. *Dacia* 34 (1990) 53–75.
- FOLTINY, S. 1987: Ein Beitrag zur Frage der transdanubischen inkrustierten Keramik in Nordost-Jugoslawien. *PZ* 62 (1987) 78–86.
- FALKENSTEIN, F. 1998: *Feudvar II. Ausgrabungen und Forschungen in einer Mikroregion am Zusammenfluss von Donau und Theiss*. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 14. Kiel.
- FRENCH, E. 1972: The development of Mycenaean Terracotta Figurines. *Annual of BSA* 66 (1972) 101–187.
- FURMÁNEK, V.–VELIAČIK, L.–VLADÁR, J. 1999: *Die Bronzezeit im slowakischen Raum*. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 15. Rahden/Westf.
- GARAŠANIN, M. 1983: Dubovacko-Žutobrdská grupa. In: Čović, B. (Hrsg.): *Praistorija jugoslovenskih zemalja IV*. Sarajevo 1983, 520–535.
- HONTI, Sz.–KISS, V. 2000: Neuere Angaben zur Bewertung der Hortfunde vom Typ Tolnanémedi. *ActaArchHung* 51 (2000) 71–96.

⁸ Az első ismert, fenyőfa törzsből kivájt hajólelet a hollandiai Pessénél került elő (Kr. e. 6300; WEGENER SLEESWYK 1995, Fig. 2). Mezopotámiában a hajózás legkorábbi bizonyítékaként egy Kr. e. 4000-re keltezett eridui (Irak) sírleletből származó, árbóccal felszerelt – tehát vitorlás- – hajó agyag modelljét tartják számon (ROAF 1998, 122. o. kép). Itt szeretnék köszönetet mondani Tóth János Attilának a hajózással kapcsolatos szövegrészt érintő észrevételeiért, tanácsaiért.

⁹ Mosonszentmiklóson 12 esetben voltak miniatűr edények embertanilag vizsgálható síregyüttesben (ÚZSOKI 1963; ZOFFMANN 1971. alapján), a többes temetkezéseket figyelembe véve négy alkalommal volt dokumentálható miniatűr edény felnőtt sírban, hat alkalommal gyerekek sírjában és egy gyerek-felnőtt többes temetkezésben (vö. még KISS in press, 15. jegyzet). Kicsind /Malá nad Hronom, SK/ egyik sírjában 26 miniatűr edényt tettek az urnába két gyerek (Infans I. és II.) hamvai mellé (JAKAB 1993; OŽDÁNI 1993; OŽDÁNI 1994).

- JAKAB, J. 1993: Antropologická analýza žarového hrobu z doby bronzovej z Malej nad Hronom – Anthropologische Analyse eines bronzezeitlichen Brandgrabes aus Malá nad Hronom. *AVANS* 1993, 72.
- KISS V. in press: Megfigyelések a mészbetétes kerámia kultúrája temetkezési szokásairól. In: ΜΩΜΟΣ 3. „Fiatal Őskoros Kutatók” III. Összejövetelének konferenciakötete. In press.
- KOVÁCS T. 1977: *A bronzkor Magyarországon*. Budapest.
- KOVÁCS, T. 1986: Ein Beitrag zur Untersuchung der bronzezeitlichen Verbindungen zwischen Südtransdanubien und der unteren Donaugegend – Egy sajátos adat a Dél-Dunántúl és az Al-Duna-vidék bronzkori kapcsolatainak vizsgálatához. *FolArch* 37 (1986) 99–115.
- KOVÁCS, T. 1988: Die topographische und chronologische Stelle der Szeremle-Kultur in der Bronzezeit des südlichen Karpatenbeckens. In: Petrović, J.–Tasić, N. (red.): *Gomolava Bd. 1*. Novi Sad 1988, 155–167.
- LETICA, Z. 1973: *Antropomorfne figurine bronzanog doba u Jugoslaviji*. Beograd.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N. 1982: O porijeklu srednjobrončanodobne antropomorfne plastike u jugoslavenskom Podunavlju – Über die Genesis der mittelbronzezeitlichen anthropomorphen Plastik im jugoslawischen Donauraum. *OpArch* 7 (1982) 47–60.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N. 1985: Srednjobrončanodobni grobovi u Vršcu – Gräber der mittleren Bronzezeit in At bei Vršac. *OpArch* 10 (1985) 41–61.
- MEDOVIĆ, P. 1996: Die Inkrustierte Keramik der Mittelbronzezeit in der Vojvodina. In: Tasić, N. (ed.): *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C.* Belgrade 1996, 163–172.
- MEDOVIĆ, P. 1997: Ein neuer Idoltyp aus der Nekropole Stubarlija bei der Siedlung Feudvar/Vojvodina. In: Becker, C. et al. (Hrsg.): *Chronos. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernard Hänsel*. Espelkamp 1997, 335–340.
- MIKOV, V. 1970: Materiali ot poslednja period na bronzovata epoha ot Severozapadna Blgarija – Matériaux archéologiques de la dernière période de l'âge du bronze en Bulgarie du Nord-Ouest. *ArchSofia* 12 (1970) 48–63.
- MOZSOLICS A. 1938: Ein Tongegenstand mit Blumendarstellung aus Darda. *Pannonia* 1938, 284.
- MYLONAS, G. 1966: *Mycenean and the Mycenaean Age*. Princeton.
- OŽBANI, O. 1993: Další hrob severopanónskej kultúry z Malej nad Hronom – Weiteres Grab der Nordpannonischen Kultur aus Malá nad Hronom. *AVANS* 1993, 103–105.
- OŽBANI, O. 1994: Detský dvojhrob z doby bronzovej z Malej nad Hronom – Kinderdoppelgrab aus der Bronzezeit aus Malá nad Hronom. *Pamiatky a múzeá* 1994/4. 32–34
- PALAIIOLOGOU, H. 1985: Aegean ships from the 2nd Millennium B.C. In: *Tropis 1. 1st International Symposium on Ship Construction in Antiquity*. Piraeus 1985, 217–228.
- RACZKY, P.–HERTELENDI, E.–HORVÁTH, F. 1992: Zur absoluten Datierung der bronzezeitlichen Tell-Kulturen in Ungarn. In: Maier-Arendt, W. (Hrsg.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt am Main 1992, 42–47.
- ROAF, M. 1998: *A mezopotámiai világ atlasza*. Budapest.
- SCHUMACHER-MATTHÄUS, G. 1985: *Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken*. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte Bd. 6, Mainz am Rhein.
- SALGANOVA, T. 1995: The Lower Danube Incrusted Pottery Culture. In: Bailey, D. W.–Panayotov, I. (ed.): *Prehistoric Bulgaria*. Madison 1995, 291–308.
- ŠIMIĆ, J. 2000: *Kulturne skupine s inkrustiranom keramikom u brončanom dobu sjeveroistočne Hrvatske* – Cultural groups with encrusted ceramics in the Bronze Age in North-East Croatia. Osijek.
- SPAJIĆ, E. 1956: Izvještaj o nalazima keramike u brončanog doba iz Kozarca – An account of the Bronze Age finds from Kozarac. *OpArch* 5 (1956) 37–46.
- SZALAI T. 1999: Néhány észrevétel a halomsíros korszak időtartamáról. *Ősrégészeti Levelek* 1 (1999) 67–69.
- SZALAI T. 2000: Mit tudunk mondani a halomsíros kultúra abszolút dátumairól? – Was können wir über die genaue Datierung der Hügelgräberkultur sagen? *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 7 (2000) 149–172.
- UZSOKI A. 1963: Bronzkori temető Mosonszentmiklós-Jánosházapusztán – Bronzezeitliche Gräberfeld in Mosonszentmiklós-Jánosházapuszta. *Arrabona* 5 (1963) 5–89.
- ZOFFMANN, Zs. 1971: Anthropologische Untersuchungen der mittelbronzezeitlichen Bevölkerung der Gräberfelder von Mosonszentmiklós-Jánosházapuszta und Siófok-Balatonszéplak (Ungarn). *JPMÉ* 16 (1971) 43–58.
- WEGENER SLEESWYK, A. 1995: A technical problem of the dugout. In: Tzalis, H. (ed.): *Tropis 3. 3rd International Symposium on Ship Construction in Antiquity*. Athens 1989 [1995], 391–400.
- WOSINSKY M. 1904: *Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművessége*. Budapest.

Középső bronzkori temetkezések Alcsutdoboz környékén

Alcsutdoboz Fejér megye északi részén, a Váli-völgy felső szakaszán helyezkedik el. A völgy napjainkban is vizenyős, lápos terület, pereme viszont magas löszhát, amely megtelepedésre és növénytermesztésre egyaránt alkalmassá tette a térséget.¹

1875-ben bronzkori leletek kerültek elő Alcsutdoboz környékéről, a Csaplári-erdő területéről. A Csaplári-erdő a településtől délnyugatra emelkedő Cser-hegy területét és délnyugati lejtőjét fedi le (1. kép 2–3). A „barbar edény-maradványok” 30–40 cm mélységben feküdtek; az urnákat a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozták (ORTVAY 1875, 58).

1950-ben az erdőt újraterelítették, a fúrásokkal számos urnasírt megbolygattak. Leletmentő ásatás keretében egy 4 × 4 m-es területet nyitottak ki, és 14 középső bronzkori urnás temetkezést sikerült elkülöníteni. A temetkezések a Vátya-kultúrához tartoznak.²

1954-ben Alcsutdoboz északi végén, a Szalánkának nevezett magas platón (1. kép 1) urnás temetkezések kerültek elő. A helyszínen számos urnasírt lehetett megfigyelni; a temetkezések megfeleltek a Vátya-kultúra általános rítusának, vagyis a hamvakat urnába helyezték, majd az urnát lefedték egy tállal, mellékletként pedig egy kisméretű bögrét helyeztek az urnába vagy az urna mellé.³

Az ásatás a terület fedettsége miatt elmaradt, csupán az edénymellékletekből került be néhány darab a székesfehérvári múzeumba, melyekkel a későbbiekben még foglalkozni fogunk. 1962-ben és 1967-ben további kisméretű bögréket hoztak be a Szent István Király Múzeumba (SZIKM) az urnatemető területéről. A temető nagyságát ásatás hiányában nem lehet pontosan meghatározni, csupán az előkerült leletek és a földrajzi tényezők alapján lehet behatárolni.

¹ Ezúton szeretném megköszönni F. Petres Évának, hogy az anyagok közlési jogát átengedte, valamint Prander Péternek és Szalai Tamásnak a múzeumi segítséget, továbbá V. Szabó Gábornak a hasznos javaslatokat és Kovács Katalinnak a számítógépes háttérmunkát.

² Székesfehérvár; Szent István Király Múzeum, adattári jelentés (1950/503), F. Petres Éva leletmentése és szóbeli közlése.

³ Székesfehérvár; Szent István Király Múzeum, adattári jelentés (1954/863).

1970-ben a Néphadsereg építkezései során a Csaplári-erdő területén újabb urnákat találtak (a térképen 3. számmal jelölve). Az erősen bolygott temetkezések Csaplári-erdő - Laktanya; szórványként kerültek be a Szent István Király Múzeumba, mert síregyütteseket már a helyszínen sem lehetett megállapítani (M. Soós 1971, 282). A temető elhelyezkedése megegyezik a már tárgyalt, 1875-ben és 1950-ben előkerült urnák lelőhelyével.

2002. tavaszán újabb urnákkal bővült a Csaplári-erdő anyaga. A középső bronzkori sírok az erdő északi pereméről származnak (1. kép 2). Sajnos a temetkezéseket fémkeresős „kutatók” ásták ki, így csak az urnák nyaka és néhány oldaltöredéke került be a székesfehérvári múzeumba. A helyszínen több rablógödör nyomát lehetett felfedezni, de további edénytöredékeket nem találtunk. A térképen jelölt 2. és 3. számú urnacsoportok közötti kapcsolódás a terület fedettsége és a kutatás hiánya miatt nem megállapítható.

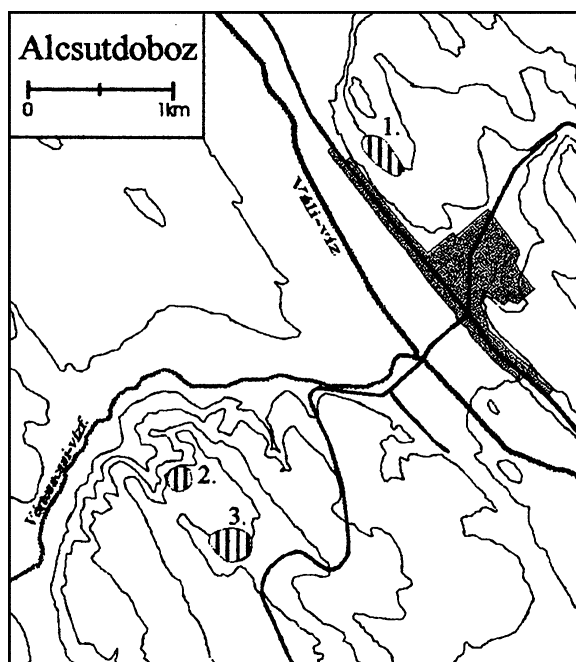
A felsorolt lelőhelyekről a Szent István Király Múzeumba került leleteket az alábbiakban mutatjuk be.

Alcsutdoboz-Szalánka: (1. sz. lelőhely)

1. Szürkésbarna színű, homokkal soványított, (tölcséres nyakú), bikónikus testű, egyfülű bögre. Ltsz.: SZIKM 54.6.1. (2. kép 2).⁴
2. Szürkésbarna színű, homokkal soványított, hengeres testű, enyhén kihajló peremű, szalagfüles bögre. Ltsz.: SZIKM 54.5.1. (2. kép 3).
3. Barna színű, homokkal soványított, enyhén kihajló peremű, nyomott gömbtestű, benyomott aljú, szalagfüles bögre. Ltsz.: SZIKM 62.82.1. (2. kép 1).

Alcsutdoboz-Csaplári-erdő: (2. sz. lelőhely)

1. Vöröses színű, homokkal soványított, kihajló, tagolt peremű, tölcséres nyakú urna nyaktöredéke (2. kép 7).
2. Barna színű, homokkal soványított, kihajló, tagolatlan peremű, tölcséres nyakú urna nyaktöredéke (2. kép 6).
3. Sárgásbarna színű, homokkal soványított, kihajló, profilált peremű, tölcséres nyakú urna töredéke, perem alól indított, vállon ülő füllel (2. kép 8).
4. Sárgásbarna színű, homokkal soványított, kihajló, profilált peremű, tölcséres nyakú urna töredéke, perem alól indított, vállon ülő füllel (2. kép 5).
5. Világos barna színű, homokkal soványított, enyhén kihajló peremű, peremén négy lekerekített bütyökkel díszített fazék (2. kép 4).
6. Sárgásbarna színű, kavicsos soványítású, kör alakú, lapos, egyfülű fedő (2. kép 9).

1. kép. 1. Alcsutdoboz-Szalánka;
2-3. Alcsutdoboz-Csaplári-erdő
Fig. 1. 1. Alcsutdoboz-Szalánka
2-3. Alcsutdoboz-Csaplári-erdő

(3. sz. lelőhely)

1. Szürke színű, homokkal soványított, kihajló peremű, bikónikus, benyomott aljú, egyfűlű bögre (3. kép 1).
2. Sötétbarna színű, homokkal soványított, kihajló peremű, bikónikus, benyomott aljú, egyfűlű bögre (3. kép 2).
3. Sötétbarna színű, homokkal soványított, S-profilú, füles bögre. Ltsz.: SzIKM 62.82.1. (3. kép 3).
4. Barnászörös színű, homokkal soványított, S-profilú, füles bögre, hasán vízszintes, karcolt vonallal tagolt (3. kép 4).
5. Sárgásbarna színű, homokkal soványított, (tölcséres nyakú), bikónikus testű füles bögre, a fül alsó záródásától indítva három vízszintes, karcolt vonal fut körbe; az alsó vonal alatt négyes szimmetriában három-három rövid vonal fut a has töréséig. Ltsz.: SzIKM 86.6.2. (3. kép 6).
6. Szürke színű, homokkal soványított, lekerekített peremű, fordított csonkakúp alakú tál, peremre illesztett, függőlegesen átfúrt bütyökfüllel (4. kép 4).
7. Világos barna színű, homokkal soványított, lekerekített, enyhén behúzott peremű, gömbös testű tál, peremhez illeszkedő, kisméretű füllel (4. kép 2).
8. Sárgásbarna színű, kavicsos soványítású, enyhén behúzott peremű, fordított csonkakúp alakú tál, pereme négy darab, kisméretű bütyökkel tagolt (4. kép 6).
9. Világos barna színű, homokkal soványított, enyhén behúzott peremű, csonkakúp alakú tál, pereme négy darab, kisméretű bütyökkel tagolt (4. kép 3).
10. Sárgásbarna színű, homokkal soványított, kihajló peremű, gömbös testű, benyomott aljú csésze, pereme négy darab, kisméretű bütyökkel tagolt (3. kép 5).
11. Sárga színű, homokkal soványított, erősen kihajló peremű, éles hastörésű, gömbös aljú, benyomott tál. Ltsz.: SzIKM 86.6.1. (4. kép 5).
12. Szürke színű, homokkal soványított, erősen kihajló peremű, éles hastörésű, gömbös aljú, benyomott tál; peremből indított, a vállra támaszkodó szalagfüllel (4. kép 7).
13. Szürke színű, homokkal soványított, erősen kihajló peremű, éles hastörésű, fordított csonkakúpos aljú tál; peremből indított, a vállra támaszkodó szalagfüllel. Vállán és aljának

peremén vonalas és tűzdelt díszítés fut körbe, melyet négyes osztásban, függőleges, mindkét oldalukon tűzdelt vonalak kötnék össze (3. kép 8).

14. Szürke színű, homokkal soványított, erősen kihajló peremű, éles hastörésű, gömbös testű, benyomott aljú, peremből indított fűlű tál. Vállán és aljának peremén tűzdelt díszítés fut körbe, melyet négyes osztásban, dupla, függőleges tűzdelés köt össze (3. kép 7).

15. Sárgásbarna színű, homokkal soványított, kihajló peremű, éles hastörésű tál, szalagfülének szélei a peremből enyhén kicsúcsosodva kiugranak (4. kép 1).

16. Szürke színű, kavicsos soványítású, tölcséres nyakú, nyomott gömbtestű urna; a nyak és a test találkozása vízszintes vonallal hangsúlyozott, vállán hármass gírland fut körbe, hasa vízszintes vonallal tagolt, melyből dupla Y-mintásor fut lefelé (5. kép 2).

17. Sárgászörös színű, homokkal soványított, kihajló peremű, profiláltan hangsúlyozott vállú, hasas, erősen szűkülő aljú, kettő bordázott szalagfüllel készített mélytál-tálfazék; vállán benyomkodott körök futnak, melyeket hat darab hármass osztású bütyök tagol, a has kereszt irányú karcolt vonalkötegekkel díszített (5. kép 3).

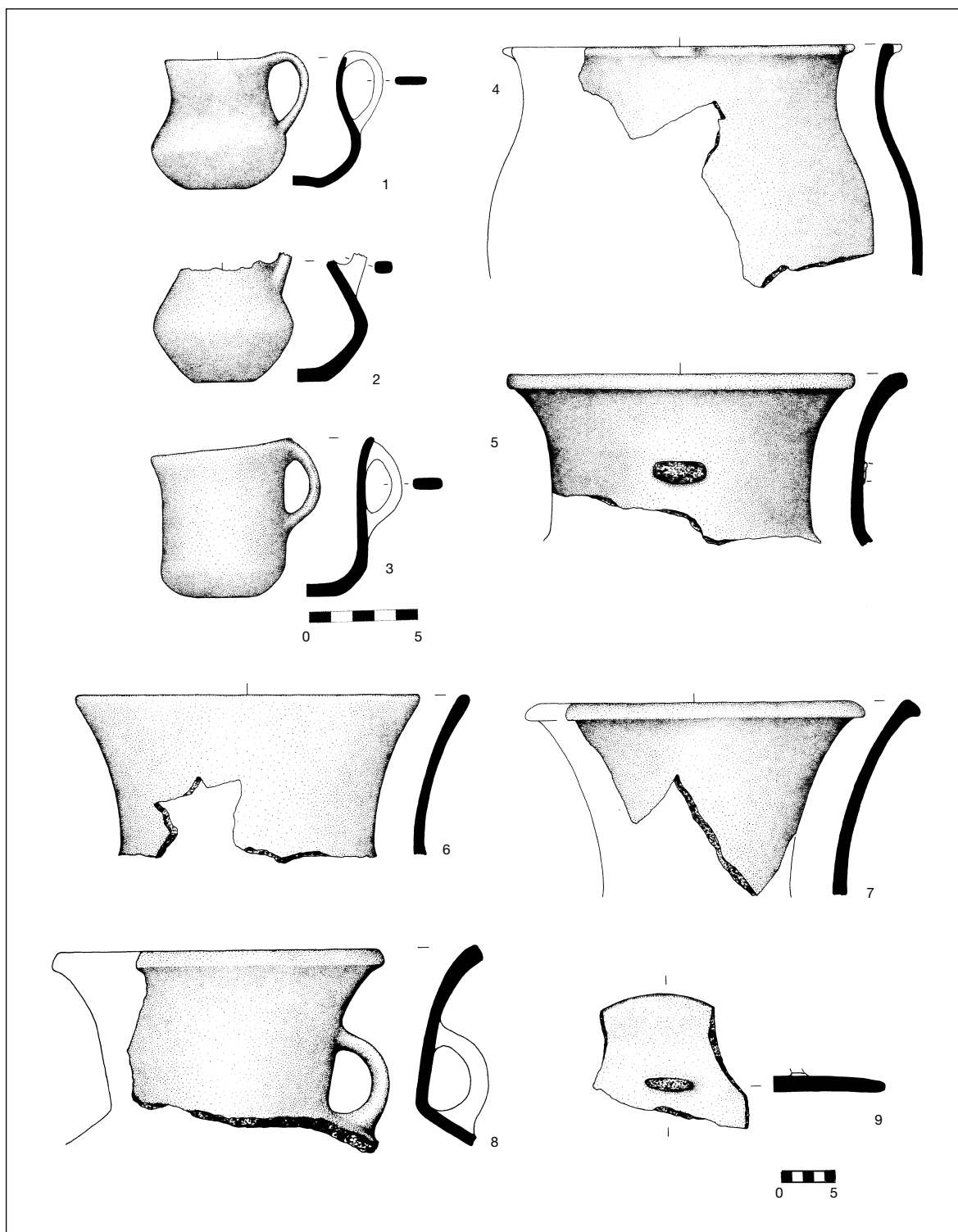
18. Sárgásbarna színű, homokkal soványított, tölcséres nyakú urna töredéke, a nyak és a váll találkozása profiláltan hangsúlyozott, kettő darab lencse nagyságú, benyomott körrel díszített (5. kép 1).

A bemutatott leletanyag kisebbik részét alkotja az Alcsutdoboz-Szalánkáról származó néhány bögre (2. kép 1–3), sajnos az egykori temetkezésekhez tartozó urnákat és tálakat nem áll módunkban ismertetni.⁴

A területen előkerült bögrék a Vátya-kultúra általános formakincséhez tartoznak, a leggyakoribb edénymellékletnek tekinthetők. A sírokban az urnában és az urna mellett egyaránt megtalálhatók. A leírt darabok párhuzamai szinte valamennyi késői Vátya (Vátya III) anyagban előfordulnak (KOVÁCS 1974; KOVÁCS 1989, 46, 48, 50; POROSZLAI 1990; REMÉNYI 2002). A hengeres testű, viszonylag nyújtottabb formájú bögre (2. kép 3) ritkábban előforduló típus. Legközelebbi formai párhuzamai Dunakeszi-Kopolyáról (KOVÁCS 1989, 50. Abb. 3. 3) és Cegléd-Öreghegyről (BÓNA 1975, Taf. 44. 13) ismertek, amely alapján a szalánkai leleteket a Vátya-kultúra Vátya-Koszider szakaszába sorolhatjuk.

A Csaplári-erdőn belül 2. számmal jelzett lelőhely anyaga a fémkeresős bolygatás miatt elég töredékes, csupán az urnák felső harmada vizsgálható (2. kép 4–8). Esetükben a váll és a has formájának és díszítésének ismerete nélkül jelentős információvesztéssel számolhatunk. A kihajló peremű, tölcséres nyakú urnák a temetőkben és a telepeken egyaránt megtalálhatók, az utóbbi esetben

⁴ A 3. lábjegyzetben említett adattári jelentésen kívül egyéb dokumentációt vagy leltározott leletanyagot nem találtunk a leletmentésről.

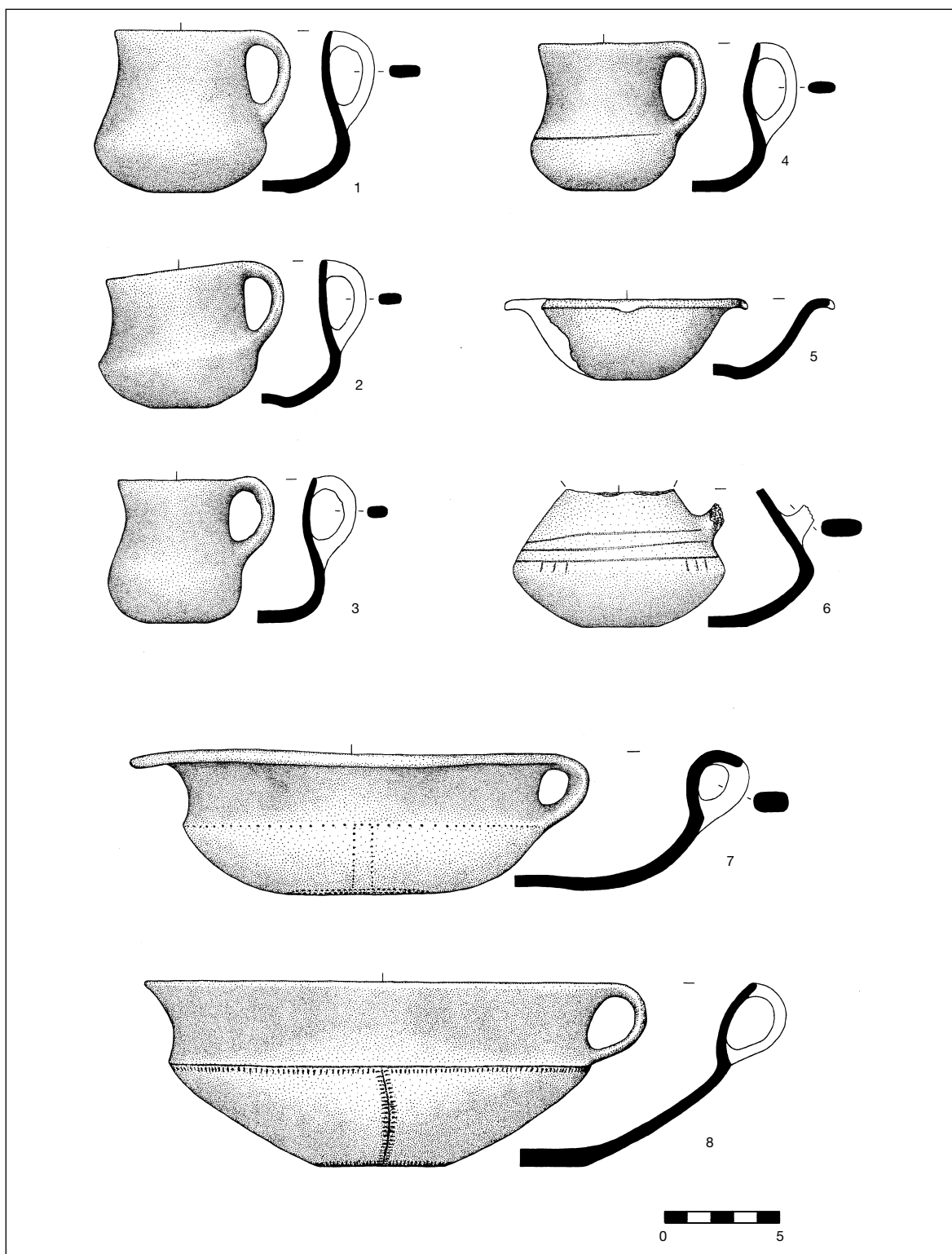

2. kép. 1-3: Alcsutdoboz-Szalánka; 4-9: Alcsutdoboz-Csaplári-erdő
 Fig. 2. 1-3: Alcsutdoboz-Szalánka; 4-9: Alcsutdoboz-Csaplári-erdő

tárolóedényként (BÓNA–NOVÁKI 1982, 67). A nagyobb méretű, ívelt fül a kultúra harmadik fázisában válik meghatározóvá a térségben. Egyaránt előfordulnak Dunaújvárosban (BÓNA 1975, Taf. 38. 1) és Lovasberény-Jánoshegyen (BÓNA 1975,

Taf. 49. 4, Taf. 51. 4, Taf. 52. 6–7). Távolabbi párhuzamai a keletibeli temetőben jelennek meg (BÓNA 1975, 58. 2, Taf. 59. 5).

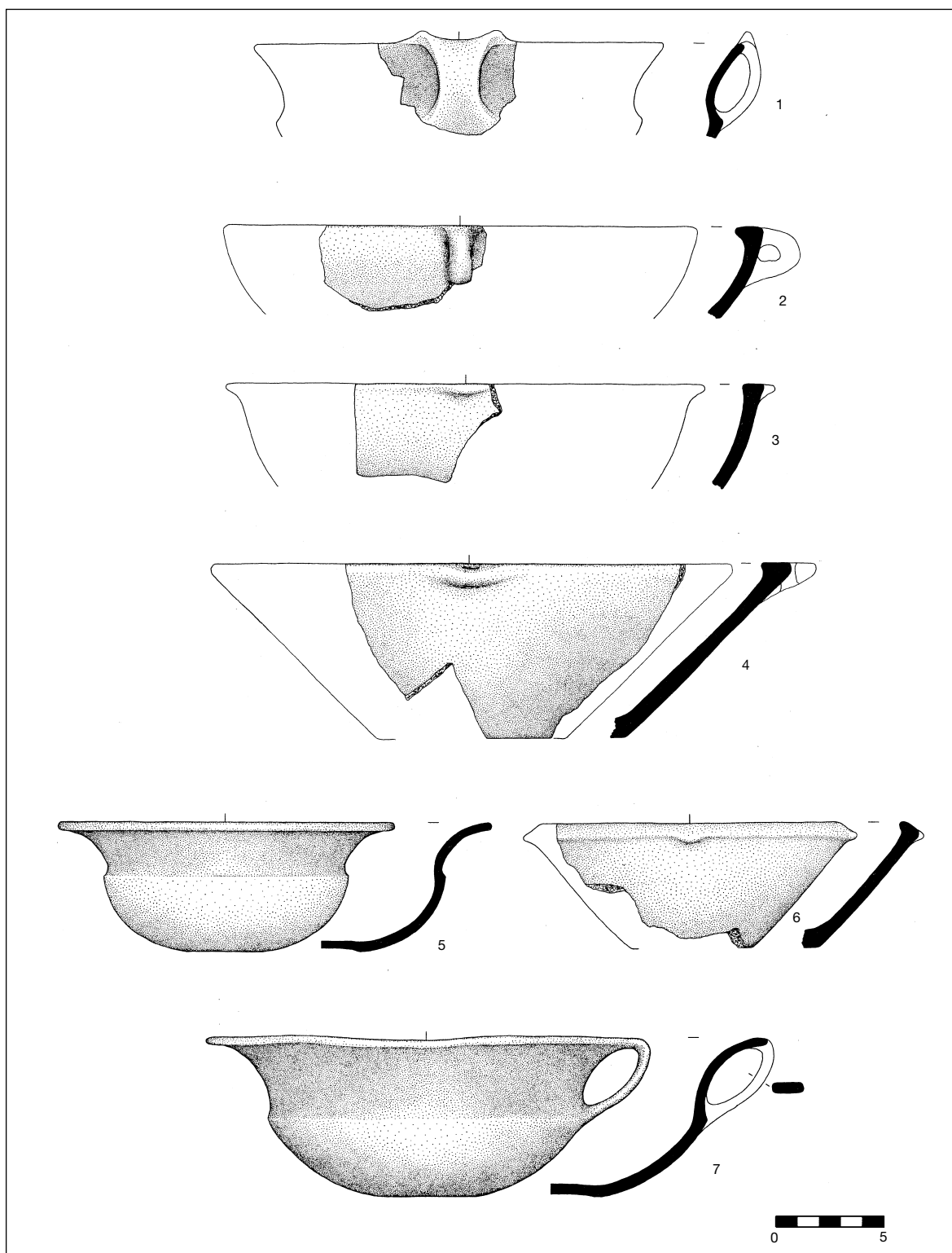
A 2. számú lelőhely urnacsoportjának egyik tagja egy enyhén kihajló, négy bütyökkel tagolt

3. kép. 1-8: Alcsutdoboz-Csaplári-erdő
Fig. 3. 1-8: Alcsutdoboz-Csaplári-erdő

peremű fazék (2. kép 4). Az urnaként használt fazék gyakori edényforma a Vátya-kultúra korai és a késői időszakának temetkezéseiben (BÓNA 1975, 67; P. FISCHL-KISS-KULCSÁR 1999, 105),

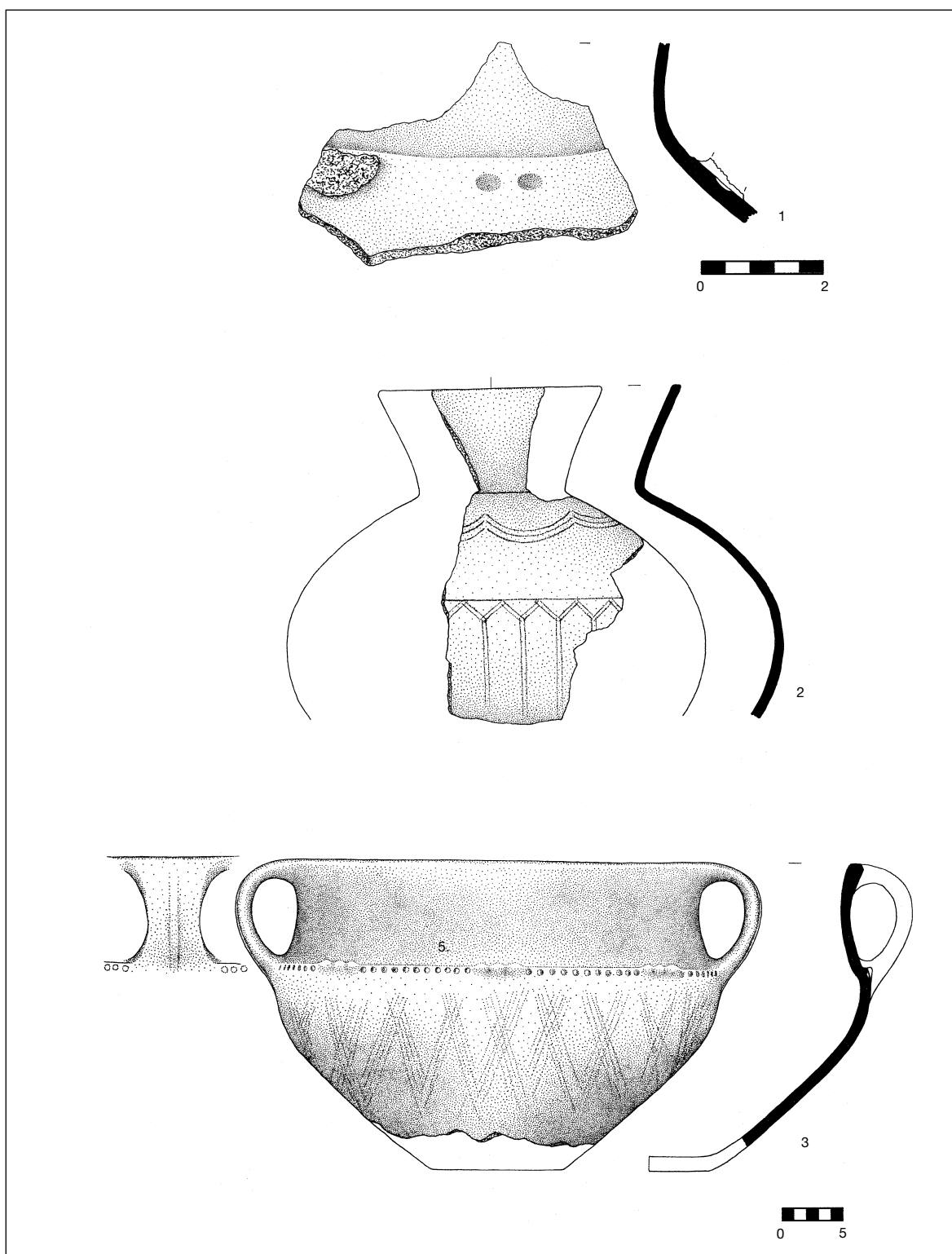
de az előbb ismertetett, tagolt peremű változat már ritkábbnak tekinthető és a késői szakasz korjelzője. Szerepelhetnek telepanyagokban: Alpár (BÓNA-NOVÁKI 1982, XVII. t. 7, 9), Százhalom-

4. kép. 1-7: Alcsutdoboz-Csaplári-erdő
Fig. 4. 1-7: Alcsutdoboz-Csaplári-erdő

batta (POROSZLAI 2000, 48, Pl. VIII. 6), de a Vátya-kultúra záró szakaszában a koszideri típusú kincsek gyakran ilyen edényben kerülnek elő: Ócsa (TOPÁL 1973, 4. 1–2), Dunaújváros-

Kosziderpadlás II. kincs (MOZSOLICS 1958, 124, Abb. 1; MOZSOLICS 1966, Taf. 48. 21). A temetkezések a fazék datáló értékét figyelembe véve a Vátya III – Vátya-Koszider időszakra keltezhetők.

5. kép. 1-3: Alcsutdoboz-Csaplári-erdő
Fig. 5. 1-3: Alcsutdoboz-Csaplári-erdő

Az urnacsoporthoz edénymelléklet sajnos nem köthető, csupán egy lapos fedő töredéke tartozik az urnákhoz (2. kép 9). Mérete alapján az erősen tölcséres nyakú daraboknál használhatták. Párhu-

zamait inkább telepanyagokban találjuk meg: Alpár (BÓNA–NOVÁKI 1982, I. t. 12, V. t. 9), Pákozdvár (MAROSI 1930, 68, 70. kép), Százhalombatta (POROSZLAI 2000, 61, Pl. XXI. 5).

A 3. számú leletcsoport alkotja az Alcsutdoboz környéki középső bronzkori leletanyag legjelentősebb részét. Noha ezt az anyagot a lelőköri körülmények miatt csupán szórványként kezelhetjük, és az egykori rítussal kapcsolatos megfigyelések sem állnak rendelkezésünkre, az urnacsoport megmaradt kerámiája egyértelműen alkalmas a pontos keltezésre.

A temetkezésekhez tartozó bögrék (3. kép 1–3, 4, 6) a kultúrára jellemző, és már tárgyalt képet mutatják, egyedüli kivételnek a vonalas díszítésű, bikónikus, tölcséres nyakú darab számít (3. kép 6). A forma a kultúra I. fázisától kezdve létezik (BÓNA 1975, Taf. 21. 14), de ennek az egyszerű, vonalas, inkrusztáció nélküli változatnak a Vátya III – Vátya-Koszider időszakban találjuk meg a párhuzamait: Cegléd-Öreghegy (BÓNA 1975, Taf. 44. 10), lekerekítettebb formában Alpáron (BÓNA–NOVÁKI 1982, I. t. 6).

A bögrék mellett a temetkezések általános mellékletének számítanak az urnákat fedő tálak. A Vátya III időszaknak megfelelően a tálak változatos formái képet mutatnak.

Az Alcsutdoboz-Csaplári-erdő (3. számú) lelőhelyről előkerült temetőanyagban négy darab kihajló peremű, éles hastörésű, gömbszelet aljú, benyomott aljú tál ismert. A legkisebb méretű, fül nélküli példány (4. kép 5) általános típusnak tekinthető, telepen és temetőben egyaránt előkerülhet: Százhalombatta (POROSZLAI 2000, 57, Pl. XVII. 5), Budatétény (REMÉNYI 2002, 101, 11. kép 2). Ennek a formának a füllel ellátott változata (4. kép 7) szintén széles körben megjelent a Vátya-kultúrában: Adony (JUNGBERT 1985, 86, Abb. 11. 1), Dunakeszi-Kopolya (KOVÁCS 1989, 58, Abb. 8. 1), Lovasberény-Jánoshegy (BÓNA 1975, Taf. 49. 3). A díszesebb változatok hasát keresztirányú vonalas és tűzdelt minta tagolja (3. kép 7–8), számos analógiájuk ismert: Dunakeszi-Kopolya (KOVÁCS 1989, 57, Abb. 7. 3), Dunaújváros (BÓNA 1975, Taf. 38. 3), Soroksár (BÓNA 1975, Taf. 56. 7).

Az általános formák mellett ritkább típusok is megjelennek a temetkezésekben. Ilyenek például az enyhén behúzott peremű tálak kerekített aljú, egyfülű (4. kép 2) és csonkakúpos testű, átfúrt peremű változatai (4. kép 4). A lekerekített forma a kultúra korai szakaszától megtalálható (REMÉNYI 2002, 80), temetőkben és telepeken egyaránt: Százhalombatta-Alsó Szőlők (POROSZLAI 1990, 209, 6. kép 1), Alpár (BÓNA–NOVÁKI 1982, XI. t. 3), Dunaújváros (BÓNA 1975, Taf. 38. 8). A csonkakúpos forma a Vátya III. időszakban terjed

el: Alpár (BÓNA–NOVÁKI 1982, XVII. t. 1), Dunakeszi-Kopolya (BÓNA 1975, Taf. 54. 13), Lovasberény-Jánoshegy (BÓNA 1975, Taf. 51. 6).

A tálak között szerepel két behúzott peremű, csonkakúpos testű példány, amelyek a Vátya III – Vátya-Koszider időszakra jellemző, bütykökkel tagolt peremmel készültek (4. kép 3, 6). Füles változatuk Dunakeszi-Kopolyáról ismert (KOVÁCS 1989, Abb. 13. 3), legközelebbi párhuzamai pedig Alpárról (BÓNA–NOVÁKI 1982, VIII. t. 15; X. t. 3; XXII. t. 4).

Különleges típust képvisel egy kihajló peremű, peremén négy bütyökkel tagolt, félgömbös testű, benyomott aljú, kisméretű tál (3. kép 5), amely peremkiképzését tekintve szoros kapcsolatot mutat a már tárgyalt Vátya III – Vátya-Koszideri fazekakkal. Publikált párhuzammal nem tudtuk összevetni.

A Vátya-kultúra fiatalabb szakaszában jelenik meg az „ansa lunata”-szerű, a fül indításánál a peremből enyhén kiugró szélű és íveltén árkolt szalagfűl (4. kép 1), amely „pseudo ansa lunata” néven ismert (P. FISCHL 1998, 85, 131, 17. kép 12). Ez a fülkiképzés előfordul a kultúra temetőiben is, de markánsan inkább a telepek középső bronzkor végi záródásánál szerepelnek. Az alcsutdobozai edényfültöredéket valószínűleg egy mély tálhoz lehet kapcsolni, de ilyen fülek számos edényformán megtalálhatóak. Az adonyi temetőben egy bögrén alkalmazták (JUNGBERT 1985, 85, Abb. 10. 3), Kelebiában pedig egy mély tálon (BÓNA 1975, Taf. 73. 5). Telepeken több párhuzamával találkozunk, főként a fiatalabb rétegekben. Alpáron egyaránt megtalálható bögrék és mélytálak füleként (BÓNA–NOVÁKI 1982, III. t. 13; X. t. 7; XI. t. 10; XV. t. 5; XIX. t. 3), Százhalombattán bögrén szerepel (POROSZLAI 2000, 44, Pl. IV. 5).

Az „ansa lunata” fülek telepeken előkerült példányai a Koszideri időszakra keltezhetők; Százhalombattán az I. szint koszideri gödreiből került elő (POROSZLAI 2000, 16), Alpáron is a telep „Vátya-Koszider” korszakához köthetők az említett darabok (BÓNA–NOVÁKI 1982, 69–70).

A 3. számú leletcsoportban csupán három darab urna illetve urna-töredék szerepel. A töredékes, kiegészítésre alkalmatlan nyaktöredék a megtört profillal és a két lencsés díszítéssel (5. kép 1) párhuzamba állítható Dunakeszi-Kopolya egyik urnájával (KOVÁCS 1989, 46, Abb. 1. 12).

A tölcséres nyakú, girlandokkal és a vízszintes vonalból indított Y-okkal díszített urnák (5. kép 2) a késői Vátya temetőkben és kis számban a telepe-

ken is megtalálhatók. Legnagyobb darabszámban a közeli Lovasberény-Jánoshegy temetőjében került elő (BÓNA 1975, Taf. 49. 4; Taf. 50. 1; Taf. 51. 4, 5), de ismerünk párhuzamokat Százhalombatta-Alsó Szőlőkből (POROSZLAI 1990, 4. kép 4), Cegléd-Öreghegyről (BÓNA 1975, Taf. 40. 1), Kelebiából (BÓNA 1975, Taf. 61. 2). A többi urnához hasonlóan telepanyagokban is megjelennek, mint tárolóedények: Százhalombattán (POROSZLAI 2000, 53, Pl. VI. 1; XIII. 5), Alpáron (BÓNA-NOVÁKI 1982, VIII. t. 12). Az urnák felső harmadának karcolt girlandos, vonalas díszítése a Vatya II-időszak végétől megfigyelhető jelenség (P. FISCHL-KISS-KULCSÁR 1999, 106), de a felsorolt példák közül látható, hogy a hagyomány a késői, Vatya-Koszideri időszakban is létezett.

Az urnaként használt nagyméretű tálfazék-mélytál formailag már a Vatya-kultúra II. időszakaszában is feltűnik a pesterzsébeti temetőben (BÓNA 1975, Taf. 24. 3, 6) és a III. fázisban sem ritka (BÓNA 1975, Taf. 38. 11; Taf. 50. 6). A csaplári példány (5. kép 3) vállán és hasán megfigyelhető díszítés lehetőséget ad a típus finomabb kronológiai besorolására, ugyanis a Vatya III-időszakban készített darabok még a házikéramia motívumait hordozzák, a Vatya-Koszider időszakban viszont megjelenik a díszített váll (P. FISCHL-KISS-KULCSÁR 1999, 108). A tárgyalt darab vállának bütykökkel tagolt díszítéséhez a törteli urna-temetőben találunk párhuzamot (KOVÁCS 1974, 41, 3. ábra 2).

A bemutatott példák és párhuzamok alapján az

Alcsutdobo környéki középső bronzkori temetkezéseket a Vatya III végére és a Vatya-Koszider időszakra⁵ lehet keltezni. Időrendileg összekapcsolható Lovasberény-Jánoshegy, Törtel, Cegléd-Öreghegy és Kelebia egyes sírjaival. Számos párhuzam kapcsolja a temetkezéseket az adonyi és a százhalombatta-alsó szőlői temetőkhöz, de Adony esetében a temetőt már a Vatya-II-időszakban is használták (JUNGBERT 1985, 80-81), a százhalombattai temető pedig a III. időszak végén lezárul, nem fut át a koszideri fázisba (Poroszlai 1990, 213). A telepanyagokban szereplő analógiák alapján a temetkezések egykorúak Százhalombatta I–III. szintjeivel (POROSZLAI 2000, 16–17) és Alpár Vatya III – Vatya-Koszider átmeneti időszakával (BÓNA-NOVÁKI 1982, 67–70).

A temetők topográfiai helyzetét tekintve a szálankai területet kezelhetjük önálló urnacsoportként, de a Csaplári-erdőben jelölt 2. és 3. leletcsoport esetében terepbejárás vagy hitelesítő ásatás segítségével lehetne eldönteni, hogy a két lelőhelyet tekinthetjük-e egy temetőnek.

A temetőhöz tartozó telep helyzetének meghatározásához a Váli-völgy ezen szakaszának részletes terepbejárására és topográfiai feldolgozására lenne szükség, mivel az Alcsutdobo-Göböljárás-Pogányvár erődített telep (NOVÁKI 1952, 5) a jelentős távolság miatt nem tartozhat e temetőkhöz.⁶

Váczi Gábor

egyetemi hallgató

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

Irodalom:

- BÓNA, I. 1975: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. *ArchHung* 49, Budapest.
BÓNA I.–NOVÁKI GY. 1982: Alpár bronzkori és Árpád-kori vára – Alpár – Eine bronzezeitliche und mittelalterliche Burg. *Cumania* 7 (1982) 17–117.
P. FISCHL K. 1998: Klárafalva-Hajdova bronzkori telltelepülése II – Die bronzezeitliche Tell-Siedlung in Klárafalva-Hajdova II. *MFME-Studia Archaeologica* 4 (1998) 81–175.
P. FISCHL K.–KISS V.–KULCSÁR G. 1999: Kora és középső bronzkori település Baks-Homokbánya (Csongrád megye) lelőhelyen – Früh- und mittelbronzezeitliche Siedlungen auf dem Fundort Baks-Homokbánya (Komitat Csongrád). *MFME-Studia Archaeologica* 5 (1999) 77–190.
JUNGBERT, B. 1985: Urnengräberfeld aus der Vatya-Kultur im Pfarrgarten von Adony. *AlbaRegia* 22 (1985) 71–86.
KOVÁCS T. 1974: Bronzkori urna-temető Törtelen – The Bronze Age Urn Cemetery at Törtel. *FolArch* 25 (1974) 33–47.

⁵ A Vatya-Koszider időszak elnevezés Bóna István terminológiájában a Vatya-kultúra utolsó fázisát jelenti, amelyben a vatyai formák és az első koszideri jegyek keverednek (BÓNA-NOVÁKI 1982, 69-71).

⁶ Alcsutdobo-Göböljárás-Pogányvár erődített telep Alcsutdobótól 6 km-re keletre található. A rajzokat a szerző készítette.

- KOVÁCS, T. 1989: Die verbliebenen Funde des bronzezeitlichen Gräberfeldes von Dunakeszi im Ungarischen Nationalmuseum. *CommArchHung* 1989, 45–72.
- MAROSI A. 1930: A pákozdvári őstelep. *ArchÉrt* 44 (1930) 53–73.
- MOZSOLICS, A. 1958: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Grossen Wanderung. *ActaArchHung* 8 (1958) 119–156.
- MOZSOLICS, A. 1966: *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*. Budapest.
- NOVÁKI GY. 1952: Fejér megye őskori földvárjai. *ArchÉrt* 79 (1952) 3–18.
- ORTVAY T. 1875: Hazai leletek. *ArchÉrt* 9 (1875) 58–59.
- POROSZLAI I. 1990: Vatyai urnatemető Százhalombattán – Urnengräberfeld aus der Vatia-Kultur in Százhalombatta. *ArchÉrt* 117 (1990) 203–214.
- POROSZLAI, I. 2000: Excavation campaigns at the Bronze Age tell site at Százhalombatta-Földvár I. 1989–1991; II. 1991–1993. In: Poroszlai, I.–Vicze, M. (ed.): *Százhalombatta Archeological Expedition Annual Report I – Field Season 1998*. Százhalombatta 2000, 13–74.
- REMÉNYI L. 2002: A Vatia-kultúra Budatétény-Növény utcai temetője – Das Gräberfeld der Vatia Kultur in Budatétény-Növény Straße. *BudRég* 25/1 (2002) 77–102.
- M. SOÓS Á. 1971: Évi jelentés 1970–71. Régészeti kutatások. *Alba Regia* 12 (1971) 282.

A putnoki kard

Putnok és Bánréve között, a Sajó medrének kotrásakor 1983-ban találtak egy bronz kardot (1–2. kép), melyet 1998-ban adtak át Miskolcon a megyei Herman Ottó Múzeumnak.

A kard bronzból készült. Markolatának felső vége kétfelé hajlik, a markolat maga lapos, mindkét széle kifelé ível, és oldalt sűrűn rovátkolt. A markolaton közepén három durván áttört szegecslyuk van, a felső oldalt kitört. Bizonyára a szerves anyagból készült markolatvédőt rögzítették a kardhoz szeggekkel, s a penge felé kiszélesedő részen is megfogták még egy-egy szeggel. A kard pengéje kétélű, és fűzfalevél alakú. A penge a markolat alatti szakaszon díszített, a mintát mindkét szélhez közel függőlegesen alakították ki. Mindkét mintasor poncolt technikával készült, két párhuzamosan futó pontsor között tizenegy befelé domborodó ív tölti ki a mezőt, melyek közepébe kis kört vésett az egykori ötvös. A díszítés alatt a penge kissé kiszélesedik, és innen indul a két vércsatorna. A kard ép, rövid, H.: 58,6 cm.¹

A markolatnyújtványos kardok fiatalabb formáihoz tartozik (KEMENCZEI 1984, 49), a Hemigkofen típusú kardokhoz, melyeket J. D. Cowen Közép-Európában a Hallstatt A periódusra datált (J. D. COWEN 1955, 35). Hasonló a finkei bronzlelet kardja (KEMENCZEI 1965, 122, Taf. XVIII. 10; KEMENCZEI 1984, Taf. CXIb. 17). A putnoki kardon alkalmazott díszítéshez hasonlókat figyelhetünk meg a Gáva- és a Kyjatice-kultúra késein. Példaként említhetjük Buj, Rohod (KEMENCZEI 1984, Taf. CCXIVa. 12–13, Taf. CCVIII. 30) és Bódvarákó-Szentandrási barlang (HELLEBRANDT 1985, 6. kép) kespengéit, a rajtuk látható könnyed rajzolat és annak technikai kivitelezése kardunk díszítésének analógiája.

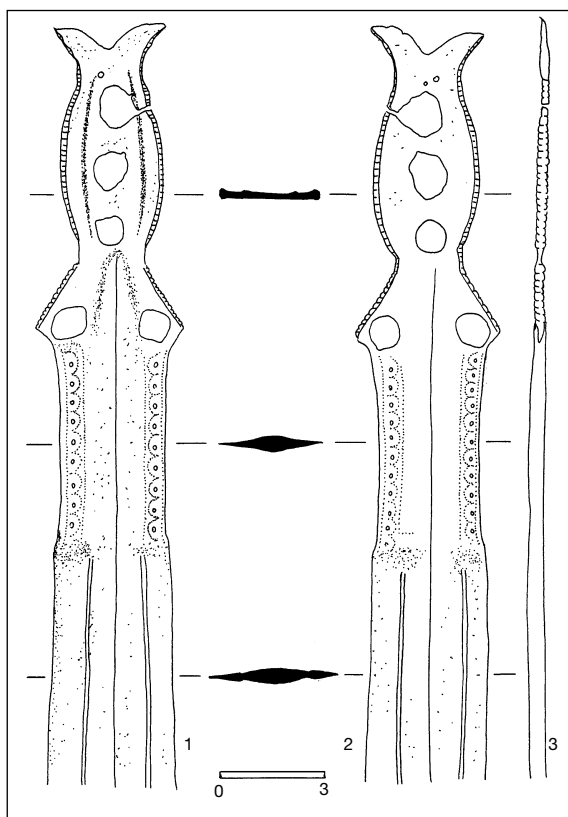
A kard nyomában terepbejárást végeztem a Sajó partján Bánréve és Putnok között. A folyóhoz közel, a Mocsár-dűlő délnyugati részén egy enyhe kis emelkedőn körülbelül 120 méter hosszan, 40 méter szélességben régészeti leletek hevertek a szántásban. A leletanyag között (3. kép) vastag szürke oldaltöredékek (HELLEBRANDT 2001a, 135–137), világosbarna edények különböző oldalrészei és őrlőkötőredék volt, valamint szürke kerámiadarabok, belül világosbarna, kívül szürkés vastagabb cserepek bütyökfogóval és fülindítással ellátott

edénydarabok, téglavörös, szemcsés anyagú töredékek, egyenes peremű fekete edény része, behúzott peremű tál töredéke, és gömbölyített aljú tűzikutya töredéke említésre méltó. Az anyag a HOM gyűjteményében 2000.9.1-41. számon került nyilvántartásba. Analógiáját megtalálhatjuk például Bükkszentlászló-Nagysáncon (HOM Ltsz. 2000.13.5.7), a Kyjatice-kultúra telepén. A putnoki kard és a Mocsár-dűlő kerámiái szintén a Kyjatice-kultúra népének hagyatéka. Meg kell említenünk, hogy a Mocsár-dűlőtől északra egy patkó vagy omega alakú föld- és vízivár nyomaira bukkantunk Bánréve keleti határa és Putnok-Pogonyi-pusztá között (HELLEBRANDT 2001a, 127). Az 1952-es légifelvétel² jól látszik a patkó fekete íve (HELLEBRANDT 2001a, 3. kép), gyakorlatilag a vizesárok vonala. Ezt a vizesárkot követhetjük nyomon az 1856–1860 között készült, úgynevezett második katonai felmérésen³ látható két oldalt a sánc is (4. kép). A föld- és vízivártól délre mocsaras terület nyúlik a Sajóig, és azon túl is. Gömör megye katonai leírásában –, amelyet az 1780-as években rögzítettek – olvashatjuk (CSORBA 1993, 74), hogy a Sajó három és fél láb mély, heves esőzések után rendszeresen kiönt, a mezők víz alá kerülnek, de aztán egészen kiszáradnak. A mocsarokról Balogh Béla, Putnok történetírója megemlítette, hogy a Malom csatorna ásásával, valamint a Málé patak, mai nevén Keleméri patak szabályozásával sikerült a területet kiszáritani és művelés alá vonni (BALOGH 1894, 16–17). A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár U 516. számon őriz egy kéziratos térképet 1880-ból, mely a Tilalmas-pásttól nyugatra „Két sáncz közi” megnevezéssel jelöli Putnok legnyugatibb földterületét (HELLEBRANDT 2001a, 135, 6. kép). Megállapíthatjuk tehát, hogy a többi föld- és vízivárhoz hasonlóan Putnokon, a pogonyi-pusztai is stratégiai fontos helyen, átkelőhelynél épült. Itt a Sajón a közép-

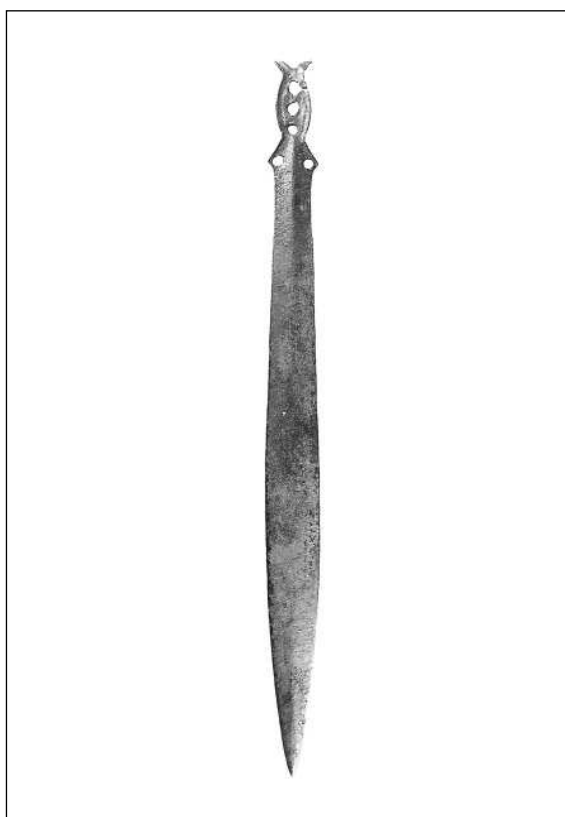
² Hadtörténeti Múzeum Térképtára Filmkép sz.113/384., Nyt. szám 3592.

³ Hadtörténeti Múzeum Térképtára ide vonatkozó térképlap száma XXXVII-43.

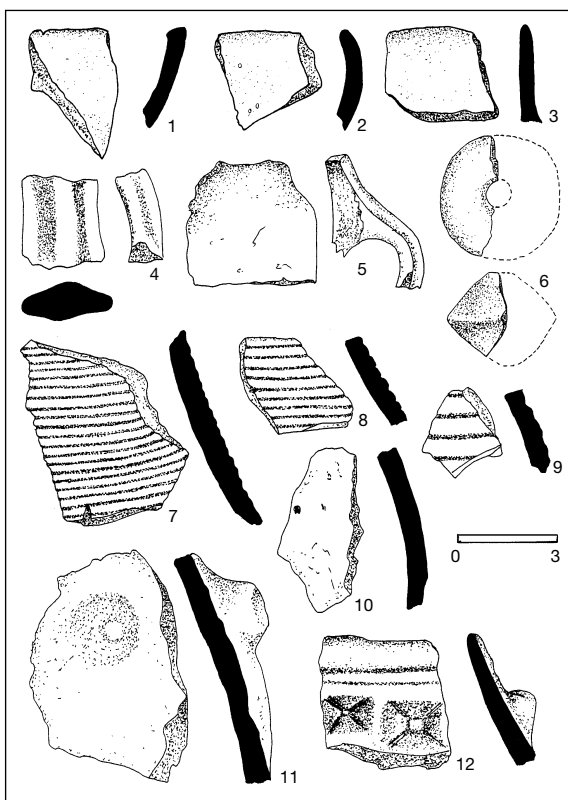
¹ A fényképet Kulcsár Géza, a rajzokat a szerző készítette.

1. kép. A putnoki kard
Fig. 1. The sword from Putnok

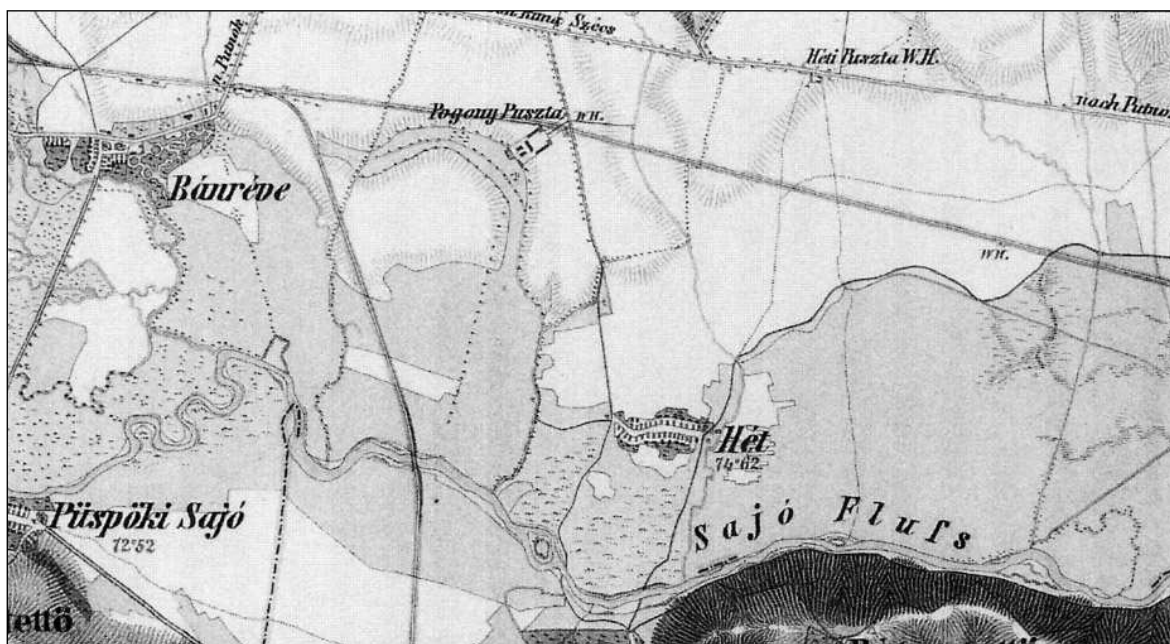
2. kép. A putnoki kard
Fig. 2. The sword from Putnok

3. kép A Mocsár-dűlő leletei
Fig. 3. Finds from Mocsár-dűlő

korban is működött átkelőhely, amelyet Bánréve neve megőrzött. Putnoknak a XV. században sókamarája volt és vámszedési joggal rendelkezett (HELLEBRANDT 2001b, 84). Mozsolics Amália figyelt fel arra, hogy a legtöbb folyóban talált kard rév közelében került elő (MOZSOLICS 1975, 3) és a közelben őskori lelőhely is van. Ezt az észrevételt erősíti a putnok-pogonyi-pusztai Hemigkofen-típusú kard, a Kyjatice-kultúra telepe és nem utolsósorban a föld- és vízivár együttese.

B. Hellebrandt Magdolna
Herman Ottó Múzeum
3529 Miskolc, Görgey Artúr utca 28.

4. kép Putnok-Pogonyi-pusztai vár vizesárka a második katonai felmérésen
 Fig. 4. Putnok-Pogonyi-pusztai – Moat of the fortress in the 2nd Military Survey map

Irodalom:

- BALOGH B. 1894: *Putnok mezőváros múltja s újabb kora 1881-ig*. Rimaszombat.
- COWEN, J. D. 1955: Eine Einführung in die Geschichte der bronzenen Griffzungenschwerter in Süddeutschland und der angrenzenden Gebiete. *BRGK* 36 (1955) 52–155.
- CSORBA Cs. 1993: *Gömör vármegye katonai leírása. 1780-as évek*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 34.
- HELLEBRANDT M. 1985: A Bódva-völgy története az őskor utolsó évezredében. In: Bodnár M.–Rémiás T. (szerk.): *Tanulmányok a Bódva völgye múltjából*. Múzeumi Könyvtár 5 (1985) 93–120.
- HELLEBRANDT M. 2001a: Putnok-Pogonyi-pusztai vízivára — Die Wasserburgen von Putnok und Puszta Pogony. *HOMÉ* 40 (2001) 127–142.
- HELLEBRANDT M. 2001b: Putnok és vidékének régészeti adatai. In: Bodnár M. (szerk.): *Putnok monográfiája*. Putnok.
- KEMENCZEL, T. 1965: Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rimaszombat. *HOMÉ* 5 (1965) 105–175.
- KEMENCZEL, T. 1984: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. ArchHung 51, Budapest.
- MOZSOLICS A. 1975: Bronzkori kardok folyókból — Bronzezeitliche Schwertfunde aus Flüssen. *ArchÉrt* 102 (1975) 3–25.

Késő bronzkori idoltöredék Oszlárról (Északkelet-Magyarország)

Az M3-as autópálya építését megelőző régészeti kutatások során Borsod megye déli részén, Oszlár község Nyárfaszög nevű határ részében jelentős, nagy kiterjedésű település feltárására került sor, melynek túlnyomó része a késő bronzkor időszakra datálható (KALICZ–KOÓS 1997, 66–71).

A lelőhelyen számos különleges, a település-szerkezetre vonatkozó megfigyelést is tehettünk, melyek egyike a védőárkok megléte. Az egykori folyóvízbe nyúló földnyelv keskeny végét két párhuzamos V-alakú, több mint 3 m mély és 3 m széles ívben hajló árok választotta el a település többi részétől.¹ Az 1997-es ásatási szezonban az árkokat több helyütt, csaknem derékszögben, 2 m szélességben átvágtuk. Az 1. számú, belső árok bontása során minden kétséget kizáróan megállapíthattuk, hogy az összes lelet kivétel nélkül bronzkori: nagy mennyiségben felszínre került, jellegzetes formájú és díszítésű késő bronzkori edények és töredékeik (beböködött pontsorral díszített, felcsúcsosodó peremű fazekak, ferdén kiképzett peremű, félgömbös aljú kis bögrék, behúzott peremű, bütyökdiszes tálak, árkolt bütykös, kannelúras díszű töredékek, amfóra, háromágú lécbordával díszítve stb.). Ugyancsak az árok átvágásaiból került napvilágra néhány bronzlelet is, mint pl. varrótü, tűszár töredéke, spirálcsövecske, stb. Az ásatás során fellelt bronztárgyak száma csekély, ezek esetében is túlnyomórészt a településen elvesztett, törött, elkopott tárgyakról van szó (KOÓS 2001, 215–230). A fellelt párhuzamok alapján korszakba sorolásuk egyértelműen a RB B2–D időszakára tehető (KOÓS 2001, 215). A fent felsorolt és az árokhoz köthető bronzleletek azonban közelebbi kormeghatározást nem tesznek lehetővé.

Az 1. árok átvágásainak és leletanyagának részletezése nem minden cél nélkül való: a 6. átvágásban, mely viszonylag nagymennyiségű leletet eredményezett, egyértelműen késő bronzkori környezetben egy idol töredékére bukkantunk.²

¹ A település rekonstrukciós vizsgálatáról ld. KOÓS 1998, 501–506.

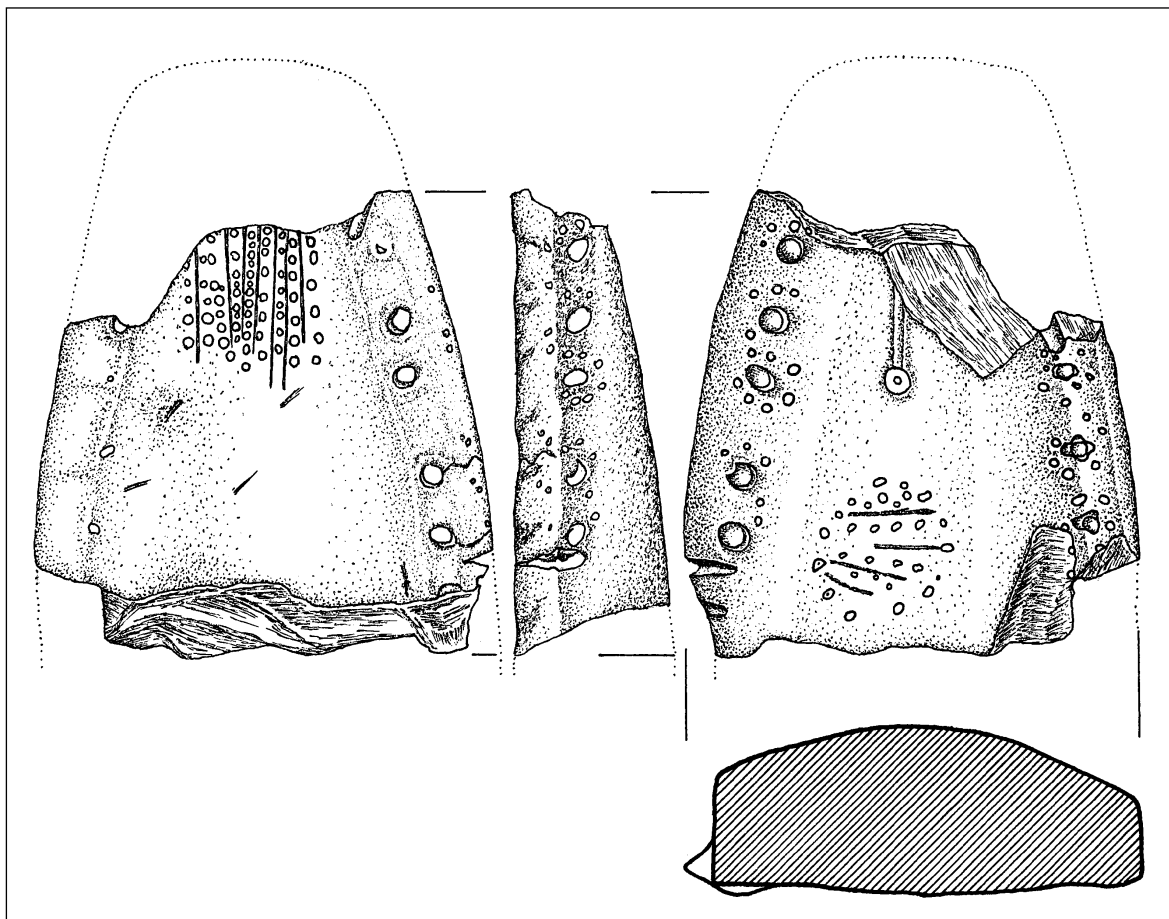
² A rajzot Homola Krisztina (Herman Ottó Múzeum, Miskolc) készítette.

Az itt bemutatásra kerülő szoborcscsa eredetileg világosbarna színű, finom agyagból, gondos megmunkálással készült. Teszt a felső része felé elvékonyodik. Törésfelületét vizsgálva megállapítható, hogy az árokba már törötten, nyilván funkcióját veszítve kerülhetett. Felülete sima, talán polírozott is lehetett, amely azonban már lekopott. Lapos felületén szürke, másikon téglavörös folt látható, talán másodlagos égés nyomai. Lapos-ovális átmetszetű, két oldala szögletesen kiképzett. Mindkét oldalán lyuksor, amely a lapos felén durvább, elnagyoltabb, a bal oldalán alig észlelhető. Ugyanakkor a másik, domború felén csaknem szabályosan követik egymást, jól láthatóan erről az oldalról szúrták át még lágy állapotában az agyagot. A függőleges lyuksor minden egyes tagját körbeveszik a beböködött pontok. Az idol lapos felületén függőleges bekarcolások közötti beszúrkált pontsor látható (talán hajfonatdísz?), míg a másikon egyetlen lyukban végződő sekély árok, valamint körkörös beböködött pontok és vízszintes bekarcolások (1. kép). A szobor készítője ezekkel a motívumokkal minden bizonnyal jelzésszerűen utalt a hosszú hajra, hajba fonható gyöngyökre, esetleg nyakban csüngő ékszerre, hímzett ruhára vagy ruhára varrt díszekre.³

Az Oszlár-Nyárfaszögben talált idolt vizsgálva formai és díszítésbeli azonosságokat fedezhetünk fel a tőlünk keletre eső területek agyagplasztikaival. A Maros menti Marostelek /Teleac, RO/ erődtett telepén talált töredékek (VASILIEV 1985–86, Fig. 12–14), az ukrainai Lisičniki és Krivče idolkai (MALEEV 1992, 5. kép a–e; LÁSZLÓ 1994, 1. kép 1–5), a moldvai Grănicești-ről közölt példány (LÁSZLÓ 1996, 2. kép 5), a Bihar megyei Rîpa-n előkerült darab (DUMITRAȘCU 1974, 131, Fig. 3) bizonyos részleteiket tekintve hasonlóak az oszlárihoz. Újabban Németi János ismertetett éppen az Ősrégészeti Levelek hasábjain egy, a Szatmár megyei Érkáváson /Căuaș, RO/ napvilágra került idoltöredéket, melyet szintén párhuzamként sorakoztathatunk fel az oszlári mellé (NÉMETI 2000, 58–60). Egyelőre még közöletlenek azok a rendkívül leegyszerűsített, jó-szerivel csak átfúrással és besimítással díszített, lekerekített sarkú téglalap átmetszetű, trapezoid formájú darabok, amelyeket a Nagybányai /Baia Mare, RO/ Múzeum őriz: egy szórvány töredék Érkávásról /Căuaș, RO/, két ép példány Lázáriból /Lazuri, RO/, valamint egy Dabolcra /Dobolț, RO/. A leletek Kacsó Károly Gáva-kultúrához köthető ásatásaiból

³ A lelet a Herman Ottó Múzeum Régészeti gyűjteményében található, leltározatlan.

⁴ A közöletlen darabokat nagybányai tanulmányutam alkalmával volt lehetőségem megtekinteni. A leletekre vonatkozó információkat az ásató, Kacsó Károly bocsátotta rendelkezésemre, szívességet ezúton is köszönöm.

1. kép Ószlár-Nyárfaszög – késő bronzkori idoltöredék
Fig. 1. Ószlár-Nyárfaszög – idol fragment from the Late Bronze Age

származnak, és az ásató közlése szerint a szörvány is biztosan gávai telepről származik.⁴

Magyarországról az utóbbi években előkerült és publikált késő bronzkori leletről alig tudunk. V. Szabó Gábor a Gáva-kultúráról írott PhD értekezésében említ egy biharkeresztesi leletmentés során a Gáva-kultúra gödréből napvilágra került töredéket, mely a fent felsorolt típus jellegzetes darabja párhuzamosan bekarcolt vonalkötegeivel és az azokat övező pontsorról (V. SZABÓ 2002, 52, 142. kép 9).⁵

Azonban oszlári leletünk legközelebbi, legpontosabb analógiáját mégis egy marosteleki /Teleac, RO/ töredékben véljük felfedezni (BOROFFKA 1994, Abb. 1. 1). A szobrocska formája, a felületét díszítő benyomott pontok bebökődött pontsorról övezve teszik kétségtelenné a hasonlóságot.⁶

⁵ Ezúton szeretném megköszönni V. Szabó Gábornak, hogy az idol rajzát még a közlés előtt megtekinthettem.

⁶ A lelet előkerülésének érdekessége, hogy 1993-ban a Hallstatt-szimpozium résztvevői meglátogatták Marosteleket (Teleac) erődített telepét és a felszínen bukkantak az idolra (BOROFFKA 1994, 75)

A Kárpát-medencéből származó idolkok, illetve töredékek csaknem mindegyike hiteles lelőköri körülmények között látott napvilágot, s a Gáva-kultúrával hozható kapcsolatba. A témával foglalkozó kutatók a Hallstatt A–B időszak jellegzetes tárgytípusának tartják e leletcsoportot, amelynek elterjedésével a Kárpát-medence keleti felétől a Dnyeszterig számolhatunk (DUMITRAȘCU 1974, 131; VASILIEV 1985–86, 79; MALEEV 1992, 20–22; BOROFFKA 1994, 75–78; LÁSZLÓ 1996, 358–359; SÎRBU 1999, 157–161; NÉMETI 2002, 58–60; V. SZABÓ 2002, 52).

Esetünkben azonban egyértelműen bizonyítottan látszik az oszlári település leletanyagának ismeretében, hogy az innen származó idoltöredék a fent említettek közül talán a legidősebb, mivel az átvágásból és a közvetlen környezetéből előkerült kísérőleletek a RB C–D időszakának jellegzetes vonásait hordozzák.

Koós Judit

Herman Ottó Múzeum
3529 Miskolc, Görgey A. utca 29.
skoosj@freemail.hu

Irodalom:

- BOROFFKA, N. 1994: Ein neues hallstattzeitliches Idol aus Teleac. *Apulum* 31 (1994) 75–78.
- DUMITRAȘCU, S. 1974: Figurine „preistorice” descoperite în Crișana. In: Daicoviciu, H. (ed.): *In memoriam Constantini Daicoviciu*. Cluj 1974, 129–136.
- KALICZ N.–KOÓS J. 1997: Oszlár-Nyárfaszög. Késő bronzkori telep a Kr. e. XIII. századból — Oszlár-Nyárfaszög. Late Bronze Age Settlement from the 13th century B.C. In: Raczky P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.): *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései — Paths into the past. Rescue excavations on the M3 Motorway*. Budapest 1997, 28–33.
- KOÓS, J. 1998: Umweltrekonstruktion einer spätbronzezeitlichen Siedlung in Nordostungarn. In: Hänsel, B. (Hrsg.): *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas*. Kiel 1998, 501–506.
- KOÓS, J. 2001: Fernbeziehungen zur Zeit einer spätbronzezeitlichen Gemeinschaft Nordostungarns. In: Kacsó, C. (Hrsg.): *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare, 7–10. Oktober 1998*. Bibliotheca Marmatia I. Baia Mare 2001, 215–230.
- LÁSZLÓ, A. 1996: Sur la plastique anthropomorphe de la civilisation Gáva-Holíhrady. In: Chochorowski, J. (ed.): *Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedłowi*. Kraków 1996, 351–362.
- MALEEV, J. 1992: Kultova halsztatska plastika ot lesostepnoto Podnestrovie — Plastique Hallstattienne de culte du Podnestrovie de la steppe boisée. *Arheologia Sofia* 2 (1992) 13–24.
- NÉMETI J. 2000: Căuaș-i (Érkávás, Szatmár megye, Románia) idoltöredék. *Ősrégészeti Levelek* 2 (2000) 58–60.
- SÎRBU, V. 1999: Les figurines anthropomorphes du premier âge du fer, trouvées dans le territoire Thrace. *Thraco-Dacica* 20, 1–2 (1999) 153–179.
- V. SZABÓ G. 2002: *Tanulmányok az Alföld késő bronzkori történetéhez. A proto-Gáva periódus és a Gáva-kultúra időszakának emlékei a Tisza-vidéken*. PhD értekezés. Kézirat. Budapest.
- VASILIEV, V. 1985–86: Descoperiri arheologice cu semnificație cultică în așezarea din prima epocă a fierului de la Teleac (jud Alba) — Les découvertes archéologiques à signification cultique dans l'établissement fortifié di premier âge du fer de Teleac (dép. Ț Alba). *ActaMN* 22–23 (1985-86) 79–90.

Szkíta edényformák egy tiszaszőlősi településről (Csalog Zsolt 1963. évi ásatásából)

A Tiszafüred és Kunszentmárton városok határolta Tisza-vidék középső vaskori (Kr. e. VI–IV. század) telepkutatásában meghatározó az a munka, amelyet az 1960-as évek első felében Csalog Zsolt ásatásai és terepbejárásai jelentettek (CSALOG 1964a; CSALOG 1964b). Az alábbiakban Csalog Zsolt Tiszaszőlős-Csontospart III. elnevezésű lelőhelyen végzett ásatásai során előkerült kora vaskori leletanyagból szeretnénk előzetesen egy reprezentatív válogatást bemutatni.

Klasszikus, hamisíthatlan szkíta kori telepletekről van szó, amelyeket – a kutatás újabb eredményei, következtetései nyomán – a Kr. e. VI. század első fele és a IV. század második fele közötti időszakra keltezhetünk. Jelen pillanatban nem adódik biztos támpont ennek leletanyagának a szűkebb, pontosabb kronológiai elhelyezésre, különösen ebben az esetben, amikor településről származó töredékes leletekkel áll

szemben az ember. A most közölt darabok sorában kétségkívül a görög kylixre emlékeztető, föltehetően helyi készítésű füles tál a legizgalmasabb – az alföldi szkíta emlékanyagban meglévő, előbukkanó, a hellén magaskultúrából levezethető, azzal valamiféle kapcsolatot mutató régészeti jelenségek egyike tehát. (Egyébként erre maga az ásató is utalást tett a szolnoki Damjanich Múzeum vonatkozó leltárkönyvében.).

A Tiszaszőlős-Csontospart III. lelőhelyen előkerült teljes leletanyag feldolgozása jelenleg folyamatban van, itt most csak néhány jellegzetes darabot mutatunk be előzetesen.

Barnás, kissé foltos, gondosan polírozott felületű, gömbölyded peremű, tölcséres nyakú, kettős kónikus testű, perem fölé húzott fülű, korongolt edény töredéke. Nyaka vízszintes bordával hangsúlyozott. Méret: 8,4 × 7,5 cm. Fv.: 0,5–0,3 cm. Pá.: 9 cm. Há.: 13 cm. Az edény kb. 11 cm magas lehetett. Ltsz.: 64.28.286. (1. kép 1).

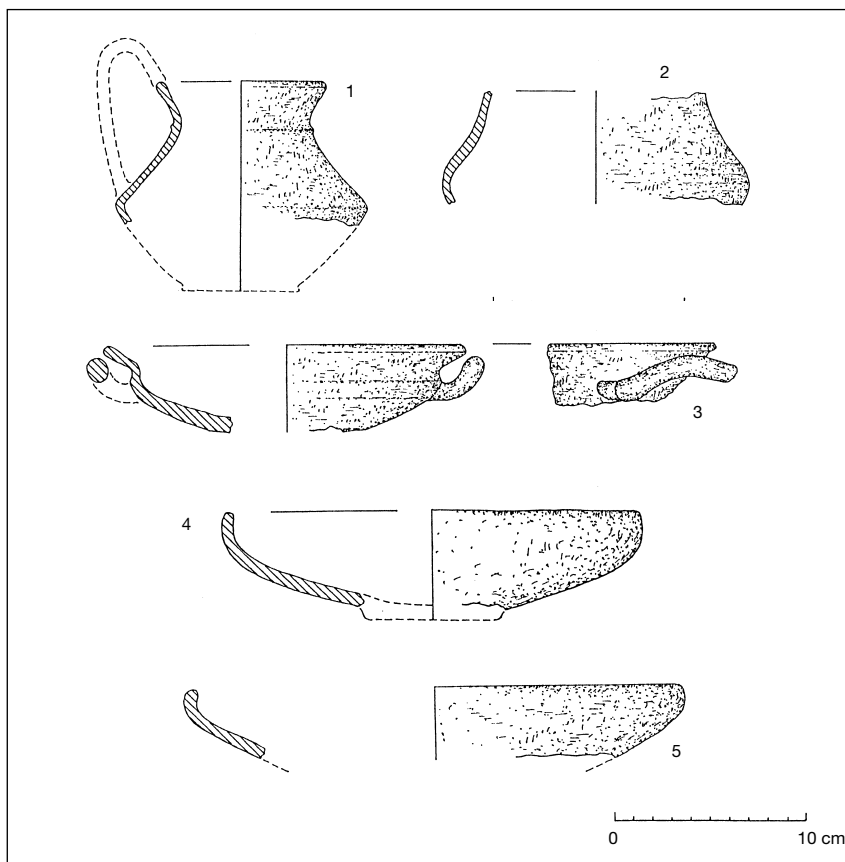
2. Barnásszürke, rendszertelenül fényezett, jól iszapolt agyagból készült, homorú vállú, ívelődő hasú, korongolt edény töredéke. Méret: 12 × 5,9 cm. V.: 0,7–0,4 cm. Há.: 16 cm körül. Ltsz.: 64.28.1084. (1. kép 2).

3. Barnásszürke, fényezett felületű, szélesen kihajló, lekerekített peremű, facettált vállú, kétfülű, korongolt tál töredéke. Méret: 16,2 × 7,2 cm. V.: 0,9–0,5 cm. Pá.: 19 cm. Á.: 1,3 cm. A törésfelülete rétegzett. A tál – amennyiben nem volt talprésze – 5 cm körüli magasságú lehetett. Ltsz.: 64.28.854, 879, 994. (1. kép 3).

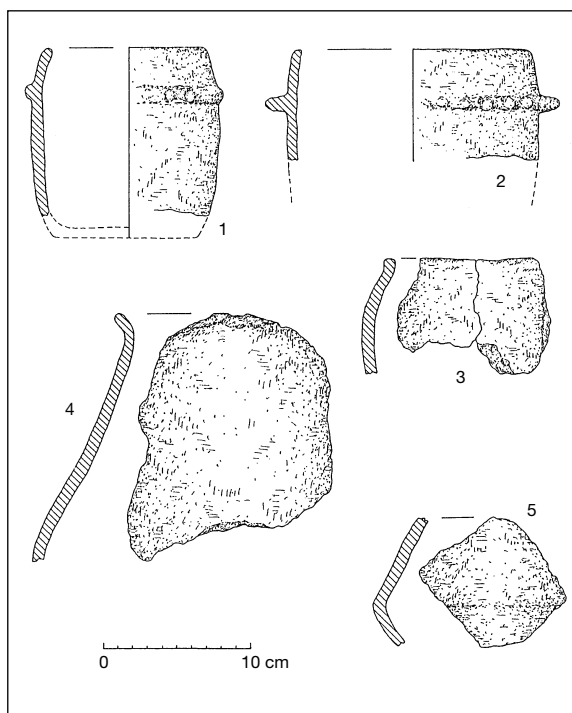
4. Hevenyészetten fényezett, világosbarna, kerámiával soványított, enyhén behúzott peremű, sekély, kézzel formált tál. Méret: 11,5 × 8,6 cm. V.: 0,7–0,5 cm. Pá.: 22–(24) cm. Ltsz.: 64.28.741. (1. kép 4).

5. Kívül foltos, belül barna, fényezett, belső oldalán durván elsimított, behúzott peremű, korongolt tál töredéke. Méret: 9,3 × 4,6 cm. V.: 0,8–0,6 cm. Rekonstruálható Pá.: kb. 26 cm. Ltsz.: 64.28.740. (1. kép 5).

6. Barnásszürke, belül füstfoltos, hevenyészetten eldolgozott felszínű, kerámiával soványított, egyenes peremű, hordószerű, kézzel formált fazék töredéke. A száj alatt ujjbenyomkodásokkal

1. kép. Tiszaszőlős-Csontospart III – 1–2: bögrék; 3: kylix; 4–5: tálak
Fig. 1. Tiszaszőlős-Csontospart III – 1–2: mugs; 3: kylix; 4–5: bowls

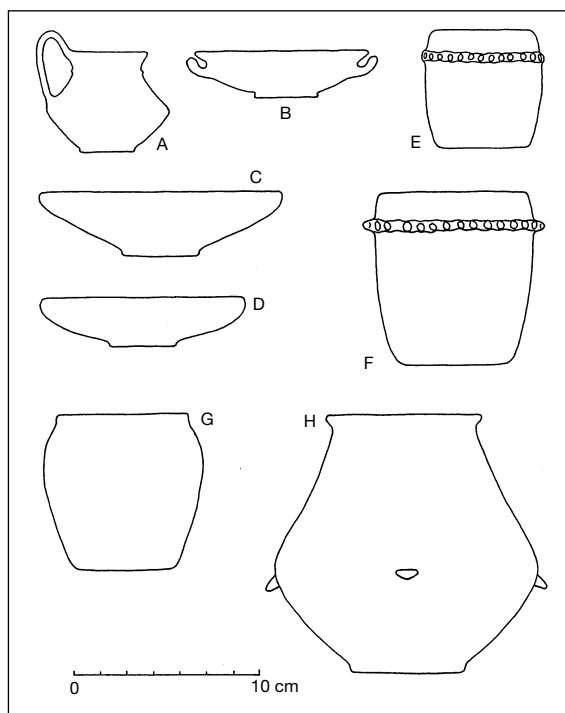
2. kép. Tiszaszőlős-Csontospart III –
1–3: plastikus díszítésű fazekak; 4–5: bikónikus edények
(Villanova típus)

Fig. 2. Tiszaszőlős-Csontospart III –
1–3: pots with plastical decoration; 4–5: biconical vessels
(Villanova-type)

tagolt borda díszíti. Méret: 11,5 × 10,3 cm. V.: 1–0,7 cm. Rekonstruálható Pá.: 11 cm. Az edény eredeti Ma.: 13–15 cm-re tehető. Ltsz.: 64.28.948. (2. kép 1).

7. Világosbarna, belül füstfoltos, egyenetlen felületű, kerámiával soványított, egyenes peremű, hordószerű, kézzel formált fazék töredéke. A perem alatt keskenyebb, ujjbenyomkodásos borda és egy lapos, kiálló bütyök. Méret: 12,8 × 7,7 cm. V.: 0,8–0,5 cm. Rekonstruálható Pá.: cca. 16 cm. Ltsz.: 64.28.875. (2. kép 2).

8. Barnás, koromlerakódásos, kerámiával soványított, profilált peremű, domború oldalfalú, hordó- vagy tojástestű, kézzel formált fazék töredéke. Méret: 10,2 × 7,9 cm. V.: 0,9–0,8 cm. Ltsz.: 64.28.572 (2. kép 3).

3. kép. Tiszaszőlős-Csontospart III. –
A középső vaskori településen előkerült edényformák

A–C: korongolt; D–H: kézzel formált
Fig. 3. Tiszaszőlős-Csontospart III. – The vessel forms of
the Middle Iron Age settlement. A–C: wheel-thrown;
D–H: hand formed

9. Eredetileg barnás, kívül-belül füsttől színeződött, tompán fényezett, kerámiával soványított, kónikus felsőtestű kihajló, gömbölyded peremű, kézzel formált, ún. Villanova urna töredéke. Méret: 17,5 × 14,3 cm. V.: 0,8–0,6 cm. Az edény a váll alsó része körül 30–35 cm átmérőjű lehetett. Mérete hozzávetőleg 40–50 cm-re tehető. Ltsz.: 64.28.884. (2. kép 4).

10. Világosbarna, polírozott, kettős kónikus formájú, kézzel formált edényalj töredéke. Méret: 10,1 × 8,6 cm. V.: 0,9–0,7 cm. Ltsz.: 64.28.743. (2. kép 5).

Cseh János

Damjanich János Múzeum
5001 Szolnok, Kossuth tér 4.

Irodalom:

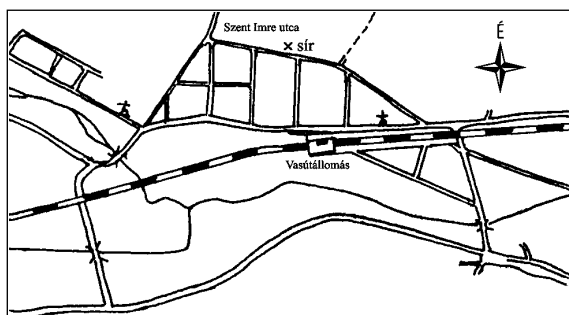
CSALOG Zs. 1964a: Tiszaszőlős-Csontospart III. (Szolnok m., tiszafüredi j.). Az 1963 év régészeti kutatásai. *RégFüz* Ser. II. 16, 48.

CSALOG, Zs. 1964b: Tiszaszőlős-Csontospart III. (Kom. Szolnok, Kr. Tiszafüred). In: Sz. Burger, A.: Archäologische Forschungen im Jahre 1963. *ArchÉrt* 91 (1964) 258.

Késő vaskori temetkezés Süllysápról (Pest-megye)

A Pest megyéhez tartozó Süllysáp belterületén, 1979 nyarán, kisebb földmunkálatok során egy késő vaskori csontvázas temetkezés maradványaira bukkantak.¹ A megtaláló értesítette a Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságát, így Dinnyés István a leletek előkerülése után néhány nappal a helyszínen kisebb leletmentő, hitelesítő ásatást végezhetett.²

A lelőhely a süllysápi vasútállomástól 350–400 m-re északra, a korábbi Tápiósüly területén, az Alsó-Tápió folyó északi partján húzódó dombvo-

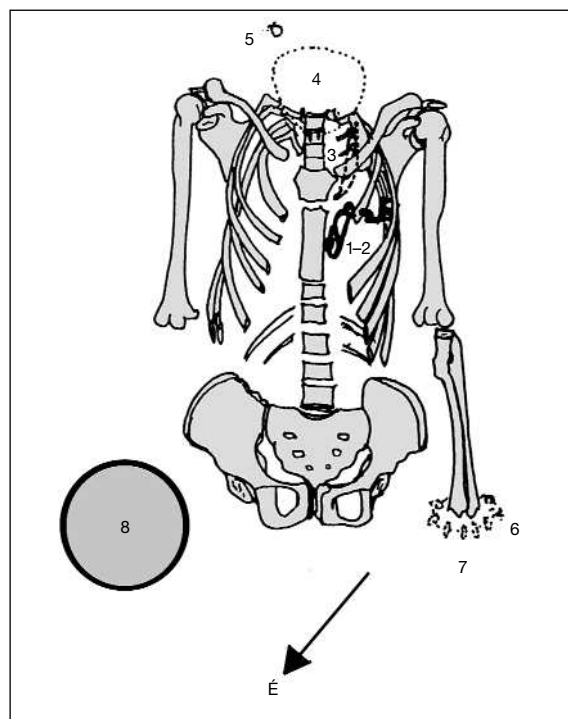
1. kép. Süllysáp – lelőhely térképe
Fig. 1. Süllysáp – site map

nulat tetején, a Szent Imre (a lelet megtalálása idején Hámán Kató) utca 59. számú telken található (1. kép).³ Kisebb méretű homokkitermelés alkalmával már 1978-ban előkerültek az emberi váz lábszárcsontjai, a teljes sír kibontására azonban csak a következő évben, a kitermelés folytatása során került sor.

A sírrészlet leletmentése során a sárga, finom homokban a sírgödör alakját és pontos méreteit nem sikerült meghatározni. A megtalálók sem észleltek a földmunka során sírfoltot. A homokkitermelés közben a temetkezési mellékletek többségét, illetve a váz lábsontjait és a koponyát kiemelték. Helyben maradt a váz felső része, így a medencecsontok, a gerinc a bordákkal,

jobb felkar, és a bal karcsontok. A sír 90 cm mélyen feküdt a jelenlegi felszíntől. Mivel korábban a területről már elhordtak egy 60–70 cm vastagságú réteget, kb. 150–160 cm-es eredeti sírmélységgel számolhatunk. A váz tájolása a gerincoszlop vonalához mérten DK-ÉNy-i (140°) irányt mutat (2. kép).

A sírban fekvő csontváz mellkasának baloldala két vasfibula, fölöttük a baloldali kulcscsont tájkán egy vaskés, a nyakon egy bronz nyakperce, míg a koponya jobboldali részén (vagy in-

2. kép. Süllysáp – késő vaskori sír
Fig. 2. Süllysáp – Late Iron Age grave

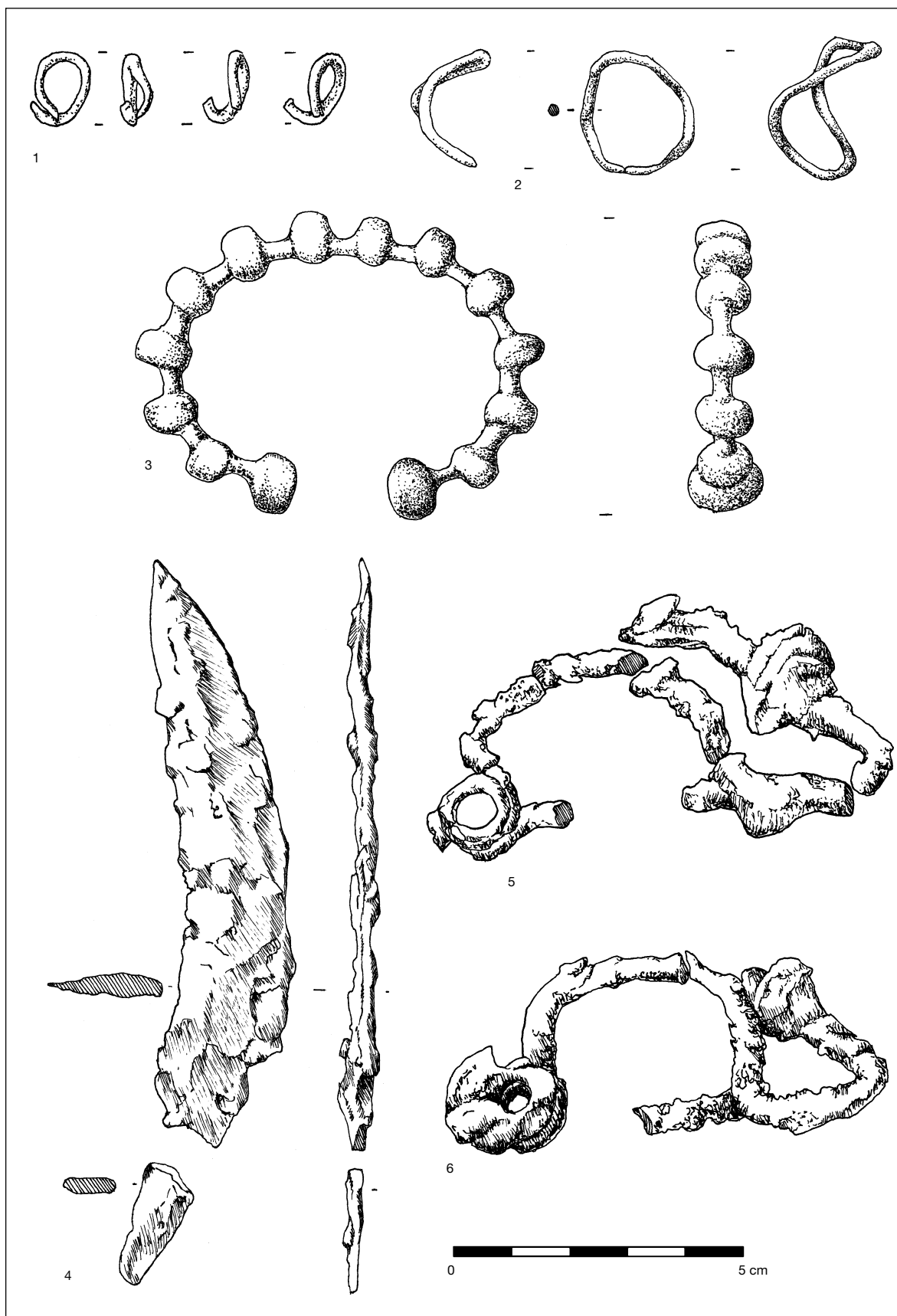
kább alatt) egy nyitott végű ezüstkarika feküdt. A bal csuklót egy bronzból készült karperec, a bal ujjcsontokat pedig egy kengyeles formába hajlított ezüst huzalgűrű díszítette. A váz jobb combcsontjának felső része mellé egy edényt helyeztek.⁴ Az utóbbi fenékelé felé, a váz irányában kissé dőlt helyzetben került elő.

¹ A leletek előkerülésének pontos időpontja 1979. július 10. Dinnyés István 1979. július 19-én végzett a helyszínen leletmentő ásatást. A leletanyag a ceglédi Kossuth Múzeumba került.

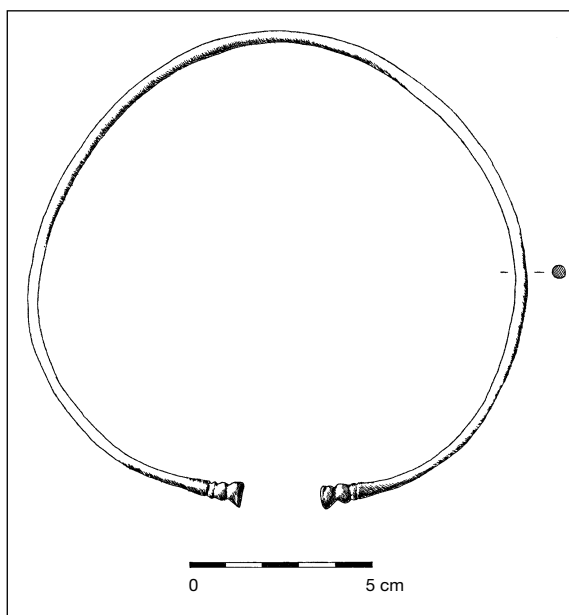
² Ezúton is köszönöm Dinnyés Istvánnak a lelet közlési jogának átengedését.

³ A sír a telken belül az utcafronttól É-ÉK irányban 81,5 méterre, a telk keleti szélétől 4,8 m-re feküdt.

⁴ A mellékletek helyét a találók bemondása alapján jeleztük, de a vastárgyak, a nyakperce, a karperec és gűrű helyét az elszíneződött csontok is jelezték.

3. kép. Sülysáp – a sír leletei
 Fig. 3. Sülysáp – finds from the grave

4. kép. Sülysáp – bronz nyakpercec
Fig. 4. Sülysáp – bronze torque

A sír leletanyaga:⁵

Vasfibula. H.: 8,1 cm. Kerek átmetszetű vashuzalból készült fibula. Visszahajló lába gombdíszes. Rugóján a tekercselések száma a tárgy állapota következtében nem meghatározható. Erősen töredékes (3. kép 5).

Vasfibula. H.: 7, 6 cm. Kerek átmetszetű vashuzalból készült fibula. Visszahajló lábán gombbal díszített, amely érinti a kengyelt. Rugóján a tekercselések száma a tárgy állapota következtében nem meghatározható. Erősen töredékes (3. kép 6).

Vaskés. H.: kb. 13, 5 cm. Íves hátú kés, pengérszén ék-, nyelénél lekerekített, négyszögletes keresztmetszettel. A nyél törött (3. kép 4).

Bronz nyakpercec. Á.: 13, 2–13, 8 cm, V.: 0, 3 cm. Nyitott, kisméretű pecsétlőkben végződő, bronzból öntött karperec. Ép (4. kép).

Ezüstkarika. Á.: 0, 7–0, 9 cm, V.: 0, 1–0, 2 cm. Kisméretű, nyitott, egymásra hajló végű, ezüst huzalkarika (3. kép 1).

Bronz karperec. Á.: 5, 3–7. 1 cm, V.: 0, 3–1 cm. Ovális alakban hajlított, nyitott végű, babos díszű bronz karperec. Ép (3. kép 3).

Ezüstgyűrű. Á.: 2–2, 1 cm, V.: 0,1 cm. Kengyelformába hajlított, kisméretű, zárt, kerek átmetszetű, ezüst huzalkarika (3. kép 2).

Edény. Pá.: 16, 2 cm, Fá.: 8, 3 cm, Ma.: 15 cm. Kihajló szájú, lekerekített kettős csonka kúpos testű, korongolt fazék. A nyak felső és középső részén két párhuzamos borda fut körbe. Alja omphaloszos. Külső felszíne világosszürke színű, fényes felületű (5. kép).

A kihajló peremű fazék a LT C korszakban általánosan elterjedt forma, de megtaláljuk már a LT B2 időszakban is (pl.: Penc-Bokorhegy 2. sír: HELLEBRANDT 1999, XIII. tábla 4). Vízsztiesen körbefu-

tó bordákkal, bekarcolásokkal, olykor bepecsételt mintákkal díszítették (pl.: Vác-Kavicsbánya 33. sír: HELLEBRANDT 1999, XXXV. tábla 4a).

A babos díszű, nyitott karperec szintén a LT C korszak gyakori emléke. Lelőhelyünkhöz legközelebb a Vác környéki szórványanyagban, Csővár-Sporttelepen (HELLEBRANDT 1999, XIX. tábla 7, XXII. tábla 4, III. tábla 5), Muhi (VÉGH 1969, VII tábla 2), Hetény /Chotin, SK/ (RATIMORSKÁ 1975, III. tábla 1) temetőiben találunk hasonlót. Elsősorban nők hordták, gyakran a bal csuklón viselték (pl.: Szomód-Kenderhegy 4. sír: HORVÁTH 1987, 242, III. tábla 1).

A kengyeles formába hajlított bronz-, és ezüstgyűrűk Hunyady Ilona szerint a LT C korszak emlékei (HUNYADY 1942–44, 101). Svájc, Ausztria, Dél-Németország, ill. a Kárpát-medence egész területén elterjedt típus (RATIMORSKÁ 1975, 90). Farnos 4. sírjában, a LT C1 időszakból, egy férfi bal kezének gyűrűsujján találunk ezüstgyűrűt (HELLEBRANDT 1999, VIII. tábla 10). Szomód-Kenderhegy LT C1 korú 4. sírjában a kengyeles, ezüstgyűrű a jobb kéz fölött helyezkedett el (HORVÁTH, 237, 242, III. tábla 8). Hetény /Chotin, SK/ fiatalabb, LT C1 időszakába sorolható sírjaiban fordul elő a típus. A temető 5. sírjában, a váz bal kezén került elő ezüst gyűrű. A DK-ÉNY-i tájolású sírban eltemetett személy valószínűleg nő volt (RATIMORSKÁ 1975, 85).

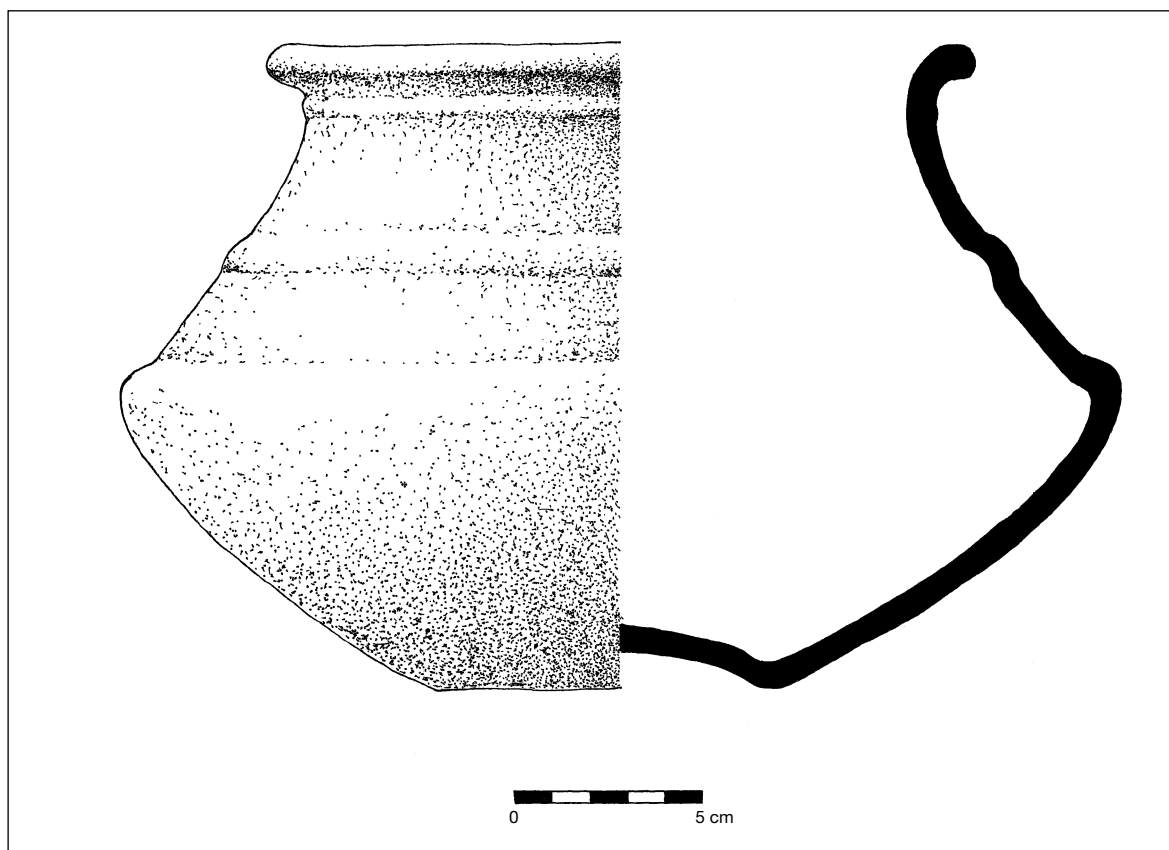
Egymásra hajló végű kis karikák nem fordulnak elő gyakran a kelta leletanyagban. Lelőhelyünkhöz viszonylag közel, Farnos LT C1, C1-2 átmeneti időszakára keltezhető 4. sírjában egy aranyból készült kis karikát ismerünk (HELLEBRANDT 1999, VIII. tábla 11).

Az ívelt hátú késeket, a pilismarót-basaharci temető alapján a LT-korszak korai és középső szakaszára helyezhetjük (BOGNÁR-KUTZIÁN 1975, 36). A típus már a korai vaskor idején is ismert (HELLEBRANDT 1999, 92). Farnos LT C1 korú 2. sírjában fanyél maradványaival együtt került elő (HELLEBRANDT 1999, VI. tábla 5).

A tápiósülyi nyakpercec területileg legközelebbi, és egyben legjobb párhuzama Muhi-Kocsmadomb LT C időszakra keltezett 25. sírjából ismert (HELLEBRANDT 1999, LXXVIII. tábla 9). A sírban egy nő É–D-i tájolású váza feküdt. Hasonló nyakpercecet még Hunyady Ilona közölt Egyházasfaluról (HUNYADY 1942–44, II. tábla 3).

A sírból előkerült két, gombos lábú vasfibula a LT B2-C1 időszak gyakori emléke. Lelőhelyünk

⁵ A leletanyag a ceglédi Kossuth Múzeumban a CKM 2002. 1. 1-8 leltári számon található.

5. kép. Sülysáp – edény
Fig. 5. Sülysáp – vessel

közelében Jászberény-Cserőhalom LT B2-C1 korú temetőjének 15. és 16. sírjából ismerünk hasonló darabokat (KAPOSVÁRI 1969, 198, 1. kép 6, 7, 15).

Az említett párhuzamok tükrében a sülysápi sírt

női sírnak gondoljuk, időben pedig a LT C1 időszak elejére helyezzük.

Péternári Tamás

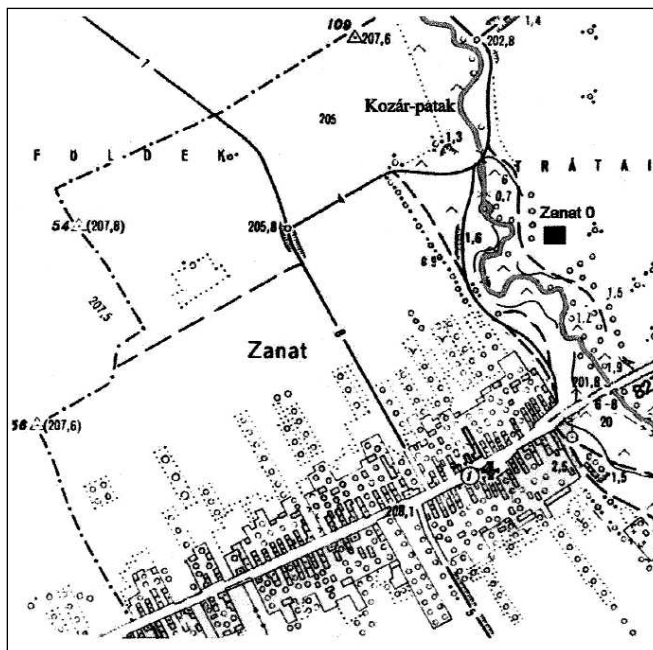
1094 Budapest, Balázs Béla utca 30.

Irodalom:

- BOGNÁR-KUTZIÁN, I. 1975: Some new early La Tène finds in the Northern Danube Basin. In: Fitz, J. (ed.): *The Celts in Central Europe*. (= *Alba Regia* 14) Székesfehérvár 1975, 35–46.
- HELLEBRANDT, M. 1999: Celtic finds from Northern Hungary. In: Kovács, T.–Petres, É.–Szabó, M. (ed.): *Corpus of Celtic Finds in Hungary III*. Budapest.
- HORVÁTH, L. 1987: The surroundings of Keszthely. In: Kovács, T.–Petres, É.–Szabó, M. (ed.): *Corpus of Celtic Finds in Hungary I. Transdanubia I*. Budapest, 63–178.
- HUNYADY I. 1942–44: *Kelták a Kárpátmedencében I–II – Die Kelten im Karpatenbecken I–II*. DissPann II, 18. Budapest.
- KAPOSVÁRI GY. 1969: A Jászberény-cserőhalmi kelta temető — Das keltische Gräberfeld von Jászberény-Cserőhalom. *ArchÉrt* 96, 178–198.
- RATIMORSKÁ, P. 1975: Das keltische Gräberfeld in Chotín (Südwestslowakei). In: Fitz, J. (ed.): *The Celts in Central Europe*. (= *Alba Regia* 14) Székesfehérvár, 85–96.
- K. VÉGH K. 1969: Kelta leletek a miskolci múzeumban — Keltenfunde im Herman Ottó Museum in Miskolc. *HOMÉ* 8 (1969) 70–114.

Kelta ház Zanaton

A Szombathelytől keletre található Zanaton 1999. májusa és júliusa között folyt megelőző feltárás, az itt épülő elkerülő út nyomvonalán.¹ A terepbejárások alkalmával több lelőhelyet sikerült előzetesen lokalizálni a nyomvonalon, ezek a Zanat 1, 2, illetve 3 nevet kapták (keletről nyugat felé haladva a nyomvonalon). A feltárás megkezdése után, június közepén derült ki, hogy Zanat 1-től keletre, a Kozár-patak túlsó-

1. kép. Zanat – a lelőhely térképe
Fig. 1. Zanat – site map

ján, újabb régészeti jelenségek kerültek elő,² így értelemszerűen ez a lelőhely a Zanat 0 nevet kapta (1. kép). Az újonnan előkerült lelőhely zömében Árpád-kori települési jelenségekből állt, azonban előkerült egy, a La Tène-korra keltezhető ház is.

Zanat 0 lelőhelyen június közepétől július közepéig folyt munka, ebben az időszakban lett feltárva a ház is. Maga a ház viszonylag nagy méretű objektum. Téglalap alakú, lekerekített sarkú, többé-kevésbé függőleges oldalfalú, kelet-nyugati tájolású objektumról van szó, hossza közel 5 méter, szélessége valamivel több, mint 3 méter (2. kép).³

A bontás során két fázisát sikerült megkülönböztetni; az eredetileg kiásott gödröt feltöltötték, és egy újabb padlót hoztak létre (a korábbi „épület” jóval nagyobb is volt⁴). Ugyanakkor a koráb-

bi fázishoz tartozott még a nyugati oldalon, illetve a ház belsejében, a déli oldalon egy-egy padka is. Az idősebb periódus mélysége – a nyelési szinttől mérve 80 cm és 1 m között változik. A 2. fázis mélysége 30–50 cm. A ház cölöplyuka nem került elő, az egyetlen jelenség, amely talán ekként értelmezhető, a fiatalabb fázis bontása során talált kis mélyedés a keleti, rövidebb oldal mellett.⁵ A betöltésből nagy men-

nyiségben került elő ugyan patics – sok esetben lenyomatos – azonban egyszer sem volt megfigyelhető összefüggő rétegben.

A ház nagyjából központi helyét egy tűzhely foglalta el. Eredetileg agyagból épített tűzlelőhely lehetett, ugyanis a megmaradt része egy 20–30 cm. széles, íves konstrukció – azonban rosszul konzerválódott, emiatt pontosabb megfigyelése nem volt lehetséges.

Leletanyag

A ház betöltéséből viszonylag nagy mennyiségű leletanyag került elő, ennek legnagyobb részét természetesen a kerámiatöredékek teszik ki, mintegy 250 ilyen töredék került elő (ennek kisebb része, körülbelül 60 töredék került elő az idősebb fázisból). Az edénytöredékek között kizárólag korongon készültek vannak. Az agyag soványításánál nagyrészt homokot használtak, a grafit aránya 11% körül van.

A formák között a legnagyobb számban a fazekak vannak jelen, két változatuk különböztethető

¹ Köszönöm Ilon Gábornak, az ásatás vezetőjének, a közlés engedélyezését, illetve munkám során tanúsított segítőkészségét.

² Az objektumok itt már az utépítéssel összefüggő munkák során kerültek elő, az út északi illetve déli oldalán.

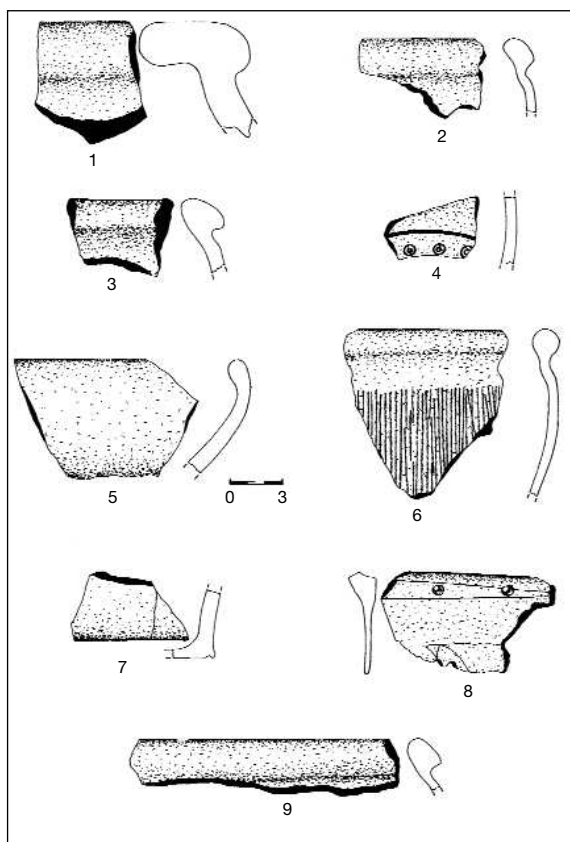
³ A térképvázlat a Magyar Honvédség Térképészeti Hivatalának 1:10000-es térképlapja nyomán készült.

⁴ A ház idősebb fázisának északi részét így az épülő út el is pusztította.

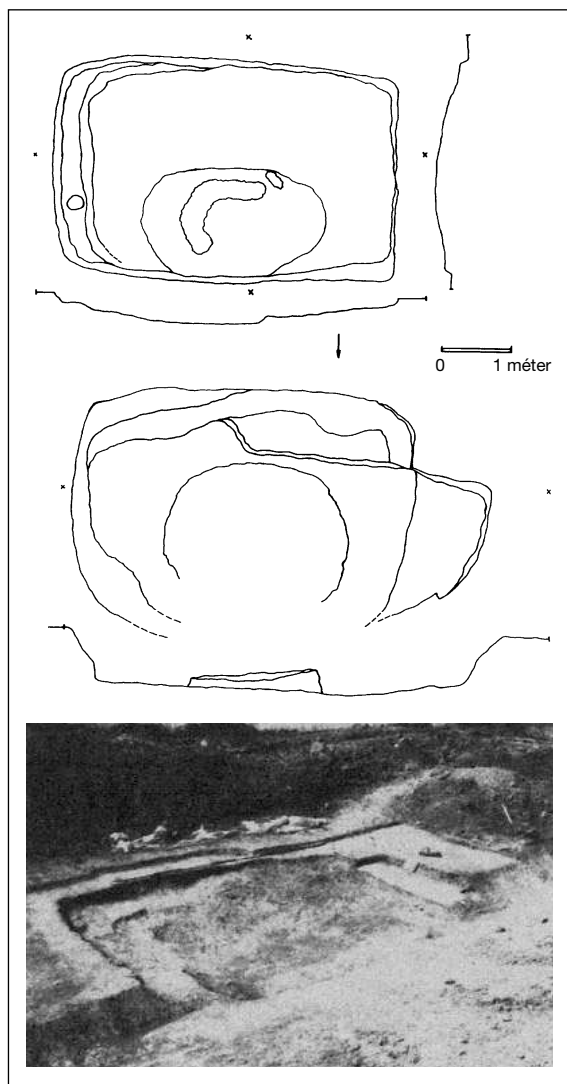
⁵ A cölöplyukak hiánya máshol is megfigyelhető volt (ld. HORVÁTH 1987a).

meg: lehetnek fésűzéssel díszítettek (3. kép 6), vagy díszítetlenek (3. kép 2, 3, 9), ehhez a formához sorolhatók a grafittal soványított töredékek. A sok előkerült oldaltöredék zömében fésűzéssel volt díszítve. Peremrészük kissé befelé hajló, kifelé megvastagított, lekerekített. A fésűzéssel díszített fazekak formája általános kerámiatípus, a legkorábbiak a LT B2-re datálhatóak (SZABÓ–GUILLAUMET–KRIVÉCZKY 1997, 89), azonban a közép LT-től terjednek el nagy számban. A zanati töredékek esetében pedig inkább késő LT párhuzamokat lehet említeni (Ostfiasszonyfa-Földvár-major: KÁROLYI 1985, Fig. 8, 9, 11, 8, 16, 2; Tabán: BÓNIS 1969, Abb. 25. 1, 2, 6; Velem: SZABÓ–GUILLAUMET–CSERMÉNYI 1994, Fig. 6. 7). Ugyanakkor például a 6. képen látható töredékhez hasonló Sopron-Krautackeren is előkerült (JEREM ET AL. 1984–85, 22. kép 4), ezt a házat pedig a szerző LT C-re datálta.

Az S-profilú tálak a leletanyagban kevés számban fordultak elő. Szép képviselője a formának egy töredék (4. kép 1), amely a magas nyakú, élesen tört profilú típusba tartozik (leginkább Hunyady 6–7. formájára hasonlít, bár egyikkel sem egyezik teljesen: HUNYADY

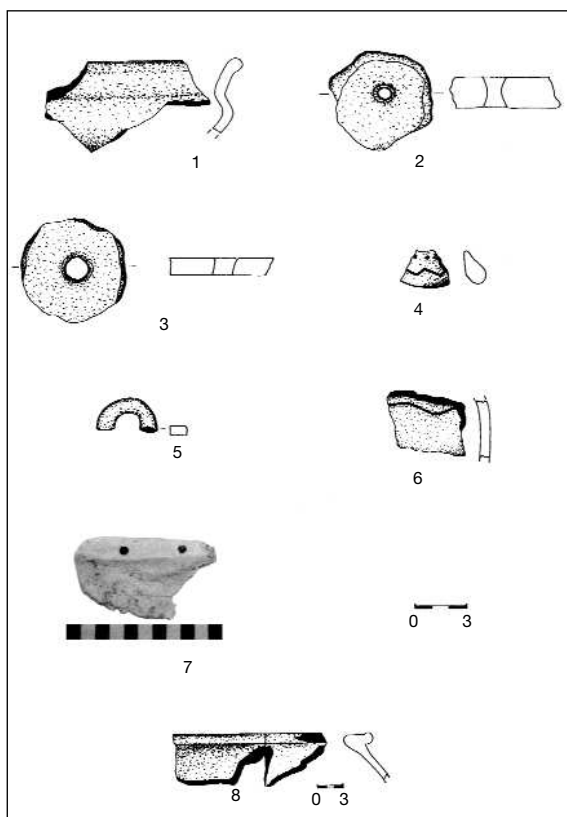
3. kép. Zanat – a ház leletanyaga
Fig. 3. Zanat – finds from the Celtic house

2. kép. Zanat – kelta ház
Fig. 2. Zanat – Celtic house

1942–44, 127–133). Párhuzamai között említhetjük Magyarszerdahelyet (11. sír: HORVÁTH 1979, XI. 6), Velem-Szentvidet (SZABÓ–GUILLAUMET–CSERMÉNYI 1994, Fig. 6. 2), a tabáni telepet (BÓNIS 1969, Abb. 36. 9). Előbbi datálása LT C, utóbbi kettőé LT D.

A T-szerűen megvastagodó peremű, vastag falú, nagyméretű edény (3. kép 1) peremének átmérője 30–40 cm közötti – a töredék kicsi volta miatt pontosabban nem mérhető; színe sötétszürke; nyilván tárolóedényként szolgált egykor. A nagyméretű, tagolt peremű edényhez (4. kép 8: funkciója nyilván ennek is a tárolás lehetett; sötétszürke, peremátmérő 30 cm) hasonlókat ismerünk Esztergom-Szigetről (KELEMEN 1987, Pl. IV. 8), Esztergom-Vizivárosról, illetve Szentgyörgymezőről (KELEMEN 1987, Pl. VI. 13, Pl. IX. 6). Mindhárom

4. kép. Zanat – a ház leletanyaga
Fig. 4. Zanat – finds from the Celtic house

lelőhelyen LT D a datálás. Ugyancsak LT D a tabáni telep is, itt szintén előkerült (BÓNIS 1969, Abb. 15. 15), de ismerjük Velemről is (SZABÓ-GUILLAUMET–CSERMÉNYI 1994, Fig 6. 6, Fig. 11. 40; KÁROLYI 1985, Fig. 16. 1)

A gyűrűs talprész (3. kép 7), a LT kultúrával együtt jelenik meg, azonban kronológiai jelentősége nincs, a kultúra folyamán végig jelen van (IRLINGER 1995, 43). Hasonlóan általános formák a behúzott peremű tálak, amelyek természetesen Zanaton is megtalálhatók (pl. 3. kép 5) – a forma töredékei zömmel világos (barna) színűek.

Egy körszempecséttel díszített oldaltöredék is található a leletanyagban (3. kép 4), és bár a dísz

inkább a kora LT kultúra jellegzetessége (PAULI 1978, 330), nem hiányzik sem a középső, sem pedig a késő LT leletanyagából. LT C-re datálható például a magyarszerdahelyi temető 13. sírjának edényén látható bepecsételések (HORVÁTH 1979, XII. tábla), késő LT-re datálható példányait pedig Balatongyörök-Kövesmezőről ismerjük (HORVÁTH 1987b, 69, Pl. V. 1, Pl. V. 13).

A besimított hullámvonallal díszített tálak is a késő kelta kor emlékei (4. kép 6). Az itteni töredék kis méretű, sötétszürke színű, belső felülete díszített. A díszítés kapcsán így elsősorban késő LT lelőhelyeket lehet említeni. Előkerült a dísz Balatonföldváron, az oppidumból (NOVÁKI 1961, 10. kép 9). Esztergom-Hévízen szintén előkerültek hullámvonallal díszített tálak (KELEMEN 1987, Pl. 5. 1, 2), ezek datálása is LT D, illetve jelen vannak a gellérthegy-i lelőhelyen is (BÓNIS 1969).

A kisletek közé tartoznak az edények oldalából faragott orsókarikák (4. kép 2, 3), orsógombok (4. kép 4: töredékesen került elő, cikk-cakk vonallal díszítve). A csonteszköz (3. kép 8, 4. kép 7), amely az idősebb fázis leletanyagának része, szarvasmarha lapockacsontjából készült,⁶ nagyjából 10 cm hosszú, több részre törött a megtaláláskor. Vastagabb része síkakra van csiszolva, itt két helyen át is fúrták. Az alsó részen két kis félkör alakú kopásnyom vésődött bele a csont anyagába. A tárgy funkciója előttem ismeretlen, hasonlót nem sikerült találnom.

Sajnos fémlenet nem került elő, ez természetesen lehetetlenné teszi a pontosabb datálást, így csak azt lehet mondani, hogy a ház a LT D korszakra datálható; nyilván az egy-két házból álló, kicsi, tanyaszerű települések típusába tartozó telep részletéről van szó. Mindenképp fontos abból a szempontból, hogy Szombathely környékének késő vaskori topográfiai képét gazdagítja.

Gál Krisztián
galkrisztian@hotmail.com

⁶ Az állatcsontok meghatározásáért köszönetet szeretnék mondani Daróczi-Szabó Lászlónak. Megállapítása szerint az objektum állatcsontanyagát jelentő 66 darab csont alapján a következő fajok határozhatók meg: juh/kecske (*Ovis aries*, L. 1758, *Capra hircus*, L. 1758)(31 csont), szarvasmarha (*Bos taurus*, L. 1758)(18), sertés (*Sus domesticus*, Erxl 1777)(2), illetve 15 esetben csak annyit lehetett megállapítani, hogy valamilyen kisállat csontjéről van szó.

Irodalom:

- B. BÓNIS, É. 1969: *Die Spätkeltische Siedlung Gellérthegey-Tabán in Budapest*. ArchHung 47, Budapest.
- HORVÁTH L. 1979: A magyarszerdahelyi kelta és római temető – Die Keltische und Römische Gräberfeld in Magyarszerdahely. ZGY 14, 1979.
- HORVÁTH L. 1987a: Késővaszkori ház és településtípusok Dél-Zalában – Späteisenzeitliche Haus- und Siedlungstypen auf dem südlichen Teil des Komitat Zala. *Zalai Múzeum* 1 (1987) 59–80.
- HORVÁTH, L. 1987b: The surroundings of Keszthely. In: Kovács, T.–Petres, É.–Szabó, M. (ed.): *Corpus of Celtic Finds in Hungary I. Transdanubia I*. Budapest 1987, 63–178.
- HUNYADY I. 1942–44: *Kelták a Kárpátmedencében I–II. – Die Kelten im Karpatenbecken I–II*. DissPann. II, 18. Budapest.
- IRLINGER, W. 1995: *Der Dürrnberg bei Hallein IV. Die Siedlung auf dem Ramsaukopf*. München.
- JEREM, E.–FACSAR, G.–KORDOS, L.–KROLOPP, E.–VÖRÖS, I. 1984–1985: A Sopron-Krautackeren feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata I–II. – The Archaeological and Environmental Investigation of the Iron Age Settlement Discovered at Sopron-Krautacker I–II. *ArchÉrt* 111 (1984) 141–169. és 112 (1985) 3–24.
- KÁROLYI, M. 1985: The Late Celtic Hillfort at Ostffyasszonyfa-Földvár major (Vas County). *ActaArchHung* 37 (1985) 391–418.
- H. KELEMEN, M. 1987: Komárom County I. In: Kovács, T.–Petres, É.–Szabó, M. (ed.): *Corpus of Celtic Finds in Hungary, Transdanubia I*. Budapest 1987, 179–230.
- NOVÁKI GY. 1961: A balatonföldvári későkelta földvár – Le fortin de terre celtique de Balatonföldvár. *ArchÉrt* 88 (1961) 81–88.
- PAULI, L. 1978: *Der Dürrnberg bei Hallein III. Auswertung der Grabfunde*. MBV 18, München.
- SZABÓ, M.–GUILLAUMET, J.-P.–CSERMÉNYI, V. 1994: Fouilles franco-hongroise a Velem-Szentvid. Recherches sur la fortification laténienne. *ActaArchHung* 46 (1994) 107–126.
- SZABÓ M.–GUILLAUMET, J.-P.–KRIVÉCZKY B. 1997: Polgár-Király-érpart. Késő vaskori település a Kr. e. IV–III. századból – Polgár-Király-érpart. Late Iron Age settlement from the 4th–3rd century B.C. In: Raczky P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.): *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. – Paths into the past. Rescue excavations on the M3 motorway*. Budapest 1997, 87–89.

Észrevételek az asztragalosz fibulák északi csoportjának kronológiájához

Jelen cikkemben egy késő vaskori fibulatípussal foglalkozom, összefoglalva az ismert darabokat, díszítésük, szerkezetük szerint, valamint pontosítom a szakirodalomban eddig adott keltezésüket.

A fibulatípust több névvel jelölik: *asztragalosz-fibula*, *astragaloid fibule*, *Knotenfibel*, *fibule avec nodosités*, *dák fibula*. Figyelembe véve az elterjedésüket és kronológiai helyzetüket (lásd alább), az elnevezések közül az *asztragaloszfibulát* (és fordításait) tartom a legpontosabbnak.

Az asztragaloszfibulák két területen terjedtek el, a Szerémségben és Erdélyben (Beretva – Szamos térsége) (HOREDT 1974, 67).

A tárgyunkat a fibulatípus északi csoportja képezi (*1. kép*), amelynek az időben későbbi déli csoporthoz, a formai hasonlóságon és a rajta tükröződő hasonló kulturális hatáson kívül nincs köze.¹ A fibulatípus kivétel nélkül ezüsből készült, bronz, illetve vas példányai nem ismertek. K. Horedt két fő altípusát különíti el: a szélesebb kengyelű, gyakran romboid (HOREDT A1b) és a keskenyebb kengyelű (HOREDT A1a) típust (HOREDT 1973, 131, Abb. 2. 133). Spirálózásuk széles, általában szimmetrikus, felsőhúros, egyes darabok egyoldalú spirálózásúak. A kengyelt díszítheti borda, illetve vésett motívum, amely az igényes kábelmintától az egyszerű cikk-cakk motívumig terjed. A lábát gömbtagok sora díszíti, amelyek kisebb-nagyobb gömbök és esetleg szünetek kombinációjából állnak.

A kincsleletek alapján párban viselték őket, ezeknek az ékszerkészleteknek a kiegészítője volt az ezüstkarperec és a függőkkel díszített lánc is (HOREDT 1974, 67; ZIRRA–SPÂNU 1992, Fig. 4. 414).

Relatív és abszolút kronológiájuk

Az ismert leletkörülményű darabok közül a kincsleletekből előkerült példányokat tudjuk megbízhatóan keltezni. Az úgynevezett dák ezüstkincsek I. legkorábbi, az északi területen elterjedt csoportjának jellegzetes fibulatípusa az asztragaloszfibula (HOREDT 1973, 147–151; ZIRRA–SPÂNU 1992, Fig. 1. 410). A típus az i.e. II. század végén jelenik

meg a LT C2 / LT D1 fordulóján, közép La Tène és észak balkáni hatások eredőjeként (HUNYADY 1944, 41; PATEK 1948, 86; PATEK 1949, 133; FETICH 1953, 163; ZIRRA 1971, Abb. 3, 183; HOREDT 1973, 132; HOREDT 1974, 68).

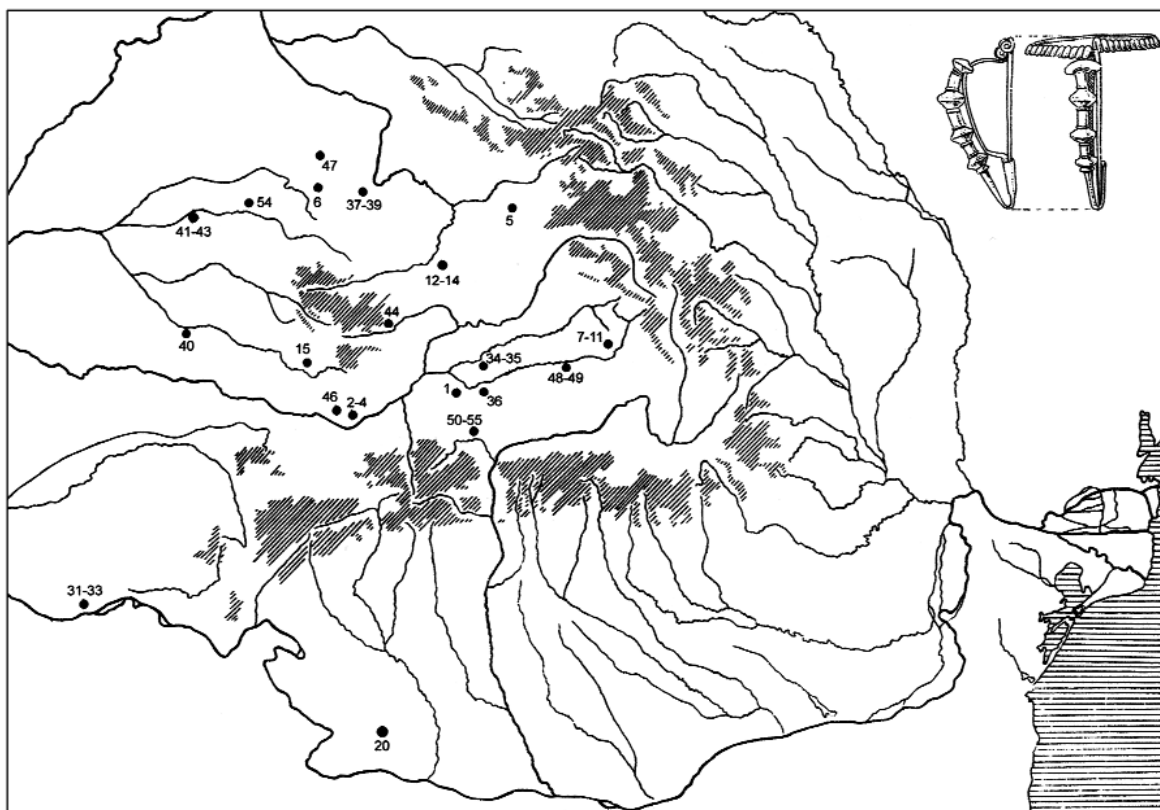
A legkorábbi cehei darab elrejtését a kincsleletben talált érmek Kr. e. 100/90 post quem datálják, a morodai kincs köztársasági veretei Kr. e. 45-tel záródnak. A lupui kincset egy Gallarate típusú köztársaságkori bronz korsó datálja Kr. e. 70. post quemre (GOLDHELM 1994, 180, Fig. 61. 1, 180; BOUBE 1991, 25–26, N. 19. 31). Fontos kiemelni, hogy dák érmekkel sosem találjuk meg őket. A kísérőleletekben a római köztársasági érmeken kívül csak *Apollónia*, *Dyrrachium* és *Thasos* veretei vannak, a leletek fibulakombinációjában pedig késő La Tène fibulák (Kat.sz.: 5, 7–10, 34, 45, 46) és egy esetben kanalasfibulák találhatók meg (Kat.sz.: 45).² A legkésőbbi előfordulásaik a késő La Tène- és a kanalas fibulákkal az Kr. e. I. század középső harmadában és az időszámításunk kezdete körüli időszakban kerülnek elrejtésre (RAŠAJSKI 1961, 23–24; SZÉKELY 1965, 66; HOREDT 1974, 68). Azonban a kincsleletek összetételének elemzéséből kitűnik, hogy ezekben az esetekben az asztragaloszfibulák a készlet legidősebb darabjai és valószínűleg a nemesfémérték miatt teaurálhatták őket, mint azt a több törötten megőrzött darab is bizonyítja (például: Kat.sz.: 1, 39, 42, 43, 46) (HOREDT 1973, Tabelle I. 132; ZIRRA–SPÂNU 1992, Fig. 1. 410).

Az adatok figyelembevételével készítési idejüket az Kr. u. II. század vége és az Kr. e. I. század közepe közé tehetjük, de szórványosan használatban maradnak, illetve megtalálhatók a teaurált leletekben az időszámításunk kezdetéig.

Egyes vélemények szerint a Kr. u. II. századi daciai provinciális római sírsztéléken látható fibulaábrázolások között találunk ilyen típusokat (PAULOVICS 1944, 57. kép 55, 62. kép 60, valamint az ő nyomán: HOREDT 1973, 152, Abb. 11. 152; HOREDT 1974, 68). Ezek az ábrázolások jelentenék a legkésőbbi előfordulását a típusnak. Így a legkésőbbi előfordulásuk és az ábrázolások között, egy

¹ A déli csoportról lásd. TODORVIČ 1972, 63, j. 55, 63.

² HOREDT 1974, 68; *dyrrachiumi* veretekkel: Agirbiciu, *dyrrachiumi* és *apollóniai* veretekkel: Sacalasau, *apollóniai* veretekkel Gura Văii, *thasosi* érmekkel: Clipsești.

1. kép. Az asztragaloszfibulák elterjedési körzete

Fig. 1 The distribution of astragalos fibula

száz éves hiátust kellene áthidalnunk. Azonban ez a fibulatípus teljesen ismeretlen a provinciális környezetben, egyetlen darab sem datálható a római foglalás utáni időszakra. Nem ismerünk egyetlen biztosan Kr. u. I. századra datálható darabot sem.

Figyelembe véve az ábrázolások pontatlanságát, sematizált voltát és a sírkövek rossz megtartását (HOREDT 1973, 152), sokkal valószínűbb más, provinciális fibulatípusokkal való azonosításuk (2. kép). Itt elsősorban az erőprofilú fibula egy- illetve két- gombos változatai jöhetnek számításba (vö.: BAJUSZ–COCIS 1997, Pl. I. 2, 3, 6, Pl. II. 11, 12, 16, 17).

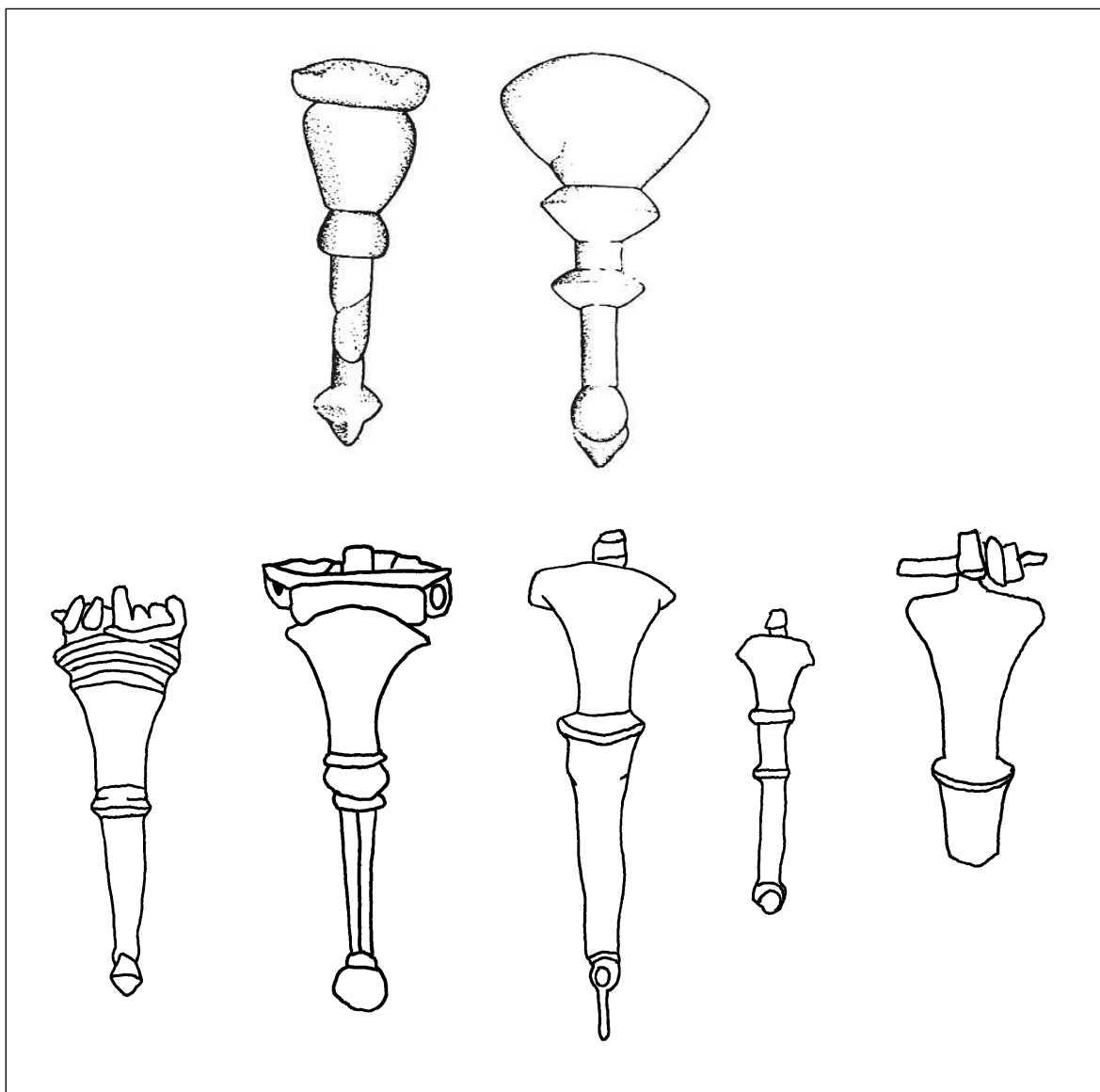
Katalógus:³

1. Agirbiciu /Egerbegy/ – Románia
HOREDT 1948, 265–267, Abb. 1. 265; HOREDT 1973, N. 1. 162.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Törött; Kengyel: A1a?; Díszítés: X-X-X-X.

³ A katalógus tartalmazza az általam ismert darabokat a legfontosabb rájuk vonatkozó irodalommal, illetve ahol a képe elérhető, a leletkörülményeikkel és a szerkezetük legfontosabb adataival. Az Oradea I leletben eltérően RUSTIU 1987–1988, 1089-től, nem volt ilyen típusú fibula (RÓMER 1886). A fibulák díszítésénél a nagy „X” a nagyobb, a kis „x” a kisebb gömbtagot, a „-”, pedig a két gömbtag közötti szünetet jelöli.

Megjegyzés: A törött fibulát valószínűleg a nemesfém értékéért tartották meg.

2. Ardeu /Erdőfalva/ – Románia
ANDRITOIU–MĂRGHITAN 1972, Abb. 28.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: ?
Megjegyzés: Két darab, egy párt alkotó fibula.
3. Ardeu /Erdőfalva/ – Románia
ANDRITOIU–MĂRGHITAN 1972, Abb. 28.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Felsőhúros, spirálozás száma: ?; Kengyel: A1a; Díszítés: XxXxX.
Megjegyzés: Két darab, egy párt alkotó fibula.
4. Ardeu /Erdőfalva/ – Románia
ANDRITOIU–MĂRGHITAN 1972, Abb. 28.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Felsőhúros, spirálozás száma: ?; Kengyel: A1a; Díszítés: XxXxX.
Megjegyzés: Két darab, egy párt alkotó fibula.
5. Bistrița /Beszterce/ – Románia
FETTICH 1953, 152–153, Abb. 20. 154, Taf. XXXIII; HOREDT 1973, N. 7. 162
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: -.
6. Cehei /Somlyócsehi/ – Románia
CHIRILLA–MATEI, 1986, 112.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Szimmetrikus, 2 × 9 felsőhúros; Kengyel: A1a; Díszítés: X-X-X.
7. Cehețel /Csehétfalva/ – Románia
SZÉKELY 1965, 54, Fig. 4. 1; HOREDT 1973, N. 13. 163.
Leletkörülmények: Kincslelet.

2. kép. a.-b. A provinciális kőemlékek fibulaábrázolásainak (HORED T 1973, 152, Abb. 11, 152 után) és provinciális fibulák (Bajusz – COCIS 1997 idézett hely után) összehasonlító rajza.

Fig. 2. A comparison between representations on provincial stone monuments and provincial fibula

<p>Szerkezet: Aszimmetrikus, 8–9 spirálozású, felsőhúros;
Kengyel: A1a; Díszítés: XxXxXxX.</p> <p>8. Csehetel /Csehétfalva/ – Románia
SZÉKELY 1965, 54, Fig. 4. 2–2a; HORED T 1973, N. 13. 163.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Szimmetrikus, 2 x 7-es spirálozású, felsőhúros;
Kengyel: A1b, középbordás; Díszítés: X-X-X-X.</p> <p>9. Csehetel /Csehétfalva/ – Románia
SZÉKELY 1965, 54, Fig. 4. 3–3a; HORED T 1973, N. 13. 163.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Szimmetrikus, 2 x 7-es spirálozású, felsőhúros;
Kengyel: A1b, középbordás; Díszítés: X-X-X-X.
Megjegyzés: Egy párt alkot és azonos műhelyben készült a SZÉKELY 1965, 54, Fig. 4. 2–2a. fibulával.</p> <p>10. Csehetel /Csehétfalva/ – Románia
SZÉKELY 1965, 54, Fig. 4. 4–4a; HORED T 1973, N. 13. 163.
Leletkörülmények: Kincslelet.</p> | <p>Szerkezet: Szimmetrikus, 2 x 8-es spirálozású, felsőhúros;
Kengyel: A1b, középbordás; Díszítés: XxXxXxX.</p> <p>11. Clipsești – Románia
RUSTOIU 2001, 326, Fig. 1. 1, 346.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Spirálozás letörött; Kengyel: A1a; Díszítés: X-X-X-X</p> <p>12. Cojocna /Kolozs/ – Románia
POPESCU 1941, 198; ROSKA 1942, N. 225. 131; FETTICH 1953, 160, Taf. XXXVI. 1; HORED T 1973, N. 16. 163.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Szimmetrikus, 2 x 9, felsőhúros; Kengyel: A1b, középbordás; Díszítés: XxXxXxX
Megjegyzés: egy párt alkot és egy műhelyben készült a FETTICH 1953, 160, Taf. XXXVI. 2 fibulával.</p> <p>13. Cojocna /Kolozs/ – Románia
POPESCU 1941, 198; ROSKA 1942, N. 225, 131; FETTICH</p> |
|--|--|

- 1953, 160, Taf. XXXVI. 2; HOREDT 1973, N. 16. 163.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Kengyel: A1b, középbordás; Díszítés: XxXxXxX
Megjegyzés: egy párt alkot és egy műhelyben készült a Fettich 1953, 160, Taf. XXXVI. 1 fibulával.
14. Cojocna /Kolozs/ – Románia
POPESCU 1941, 198; ROSKA 1942, N. 225. 131; FETTICH 1953, 160, Taf. XXXVI. 3; HOREDT 1973, N. 16. 163.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Szimmetrikus, 2 x 6, felsőhúros; Kengyel: A1a; Díszítés: X-X-X-X
15. Dezna /Dézna/ – Románia
ROSKA 1942, N. 37. 68; HOREDT 1973, N. 23. 163.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Kengyel: A1b.
16. Erdély – Ismeretlen lelőhely (Cluj – Muzeul de Istorie al Transilvaniei)
POPESCU 1941, 191–192, Abb. 11. 1. 5; FETTICH 1953, 164, Abb. 27. 1, 164; HOREDT 1973, N. 95. 165.
Leletkörülmény: Ismeretlen.
Szerkezet: Szimmetrikus 2 x 9 ?, felsőhúros; Kengyel: A1b; Díszítés: XxXxXxX.
17. Erdély – Ismeretlen lelőhely (Cluj – Muzeul de Istorie al Transilvaniei)
POPESCU 1941, 191–192, Abb. 11. 1. 6; FETTICH 1953, 164, Abb. 27. 2, 164; HOREDT 1973, N. 95. 165.
Leletkörülmény: Ismeretlen.
Szerkezet: Szimmetrikus 2 x 9 ?, felsőhúros; Kengyel: A1b; Díszítés: XxXxXxX.
Megjegyzés: Egy párt alkot a FETTICH 1953, 164, Abb. 27. 1, 164 fibulával és vele egy műhelyben készült.
18. Erdély – Ismeretlen lelőhely (Cluj – Muzeul de Istorie al Transilvaniei)
POPESCU 1941, 191–192, Abb. 11. 1. 7; FETTICH 1953, 164, Abb. 27. 3, 164; HOREDT 1973, N. 95. 165.
Leletkörülmény: Ismeretlen.
Szerkezet: Szimmetrikus 2 x 8 spirálozású; Kengyel: A1b, középbordás, Díszítés: XxXxXxX.
19. Erdély – Ismeretlen lelőhely (Cluj – Muzeul de Istorie al Transilvaniei)
POPESCU 1941, 191–192, Abb. 11. 1. 8; FETTICH 1953, 164, Abb. 27. 4, 164; HOREDT 1973, N. 95. 165.
Leletkörülmény: Ismeretlen.
Szerkezet: Szimmetrikus 2 x 8 spirálozású; Kengyel: A1b, középbordás, Díszítés: XxXxXxX.
Megjegyzés: Egy párt alkot a FETTICH 1953, 164, Abb. 27. 3, 164 fibulával és vele egy műhelyben készült.
20. İtorsura /Dolj/ – Románia
POPESCU 1948, 55; Abb 11–12, 55–56; BERCIU 1967, Fig. 69. 1, 159; HOREDT 1973, N. 31. 163.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Szimmetrikus, 2 x 11 felsőhúros; Kengyel: A1a; Díszítés: X-X-X-X.
21. Ismeretlen lelőhely (Kunsthistorisches Museum, Wien)
ARNETH 1950, 79, Taf. G. IX S. 97, HOREDT 1973, N. 82. 165; PROHÁSZKA – MÁRTON 2002.
Leletkörülmények: Ismeretlen.
Szerkezet: Spirálozás: Szimmetrikus: 2 x 10; Kengyel: A1b; Díszítés: XxxxXxxxXxxxX.
22. Ismeretlen lelőhely (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
FETTICH 1953, 163, Pl XXXIV. 1; HOREDT 1973, N. 84. 165
Leletkörülmények: Ismeretlen.
Szerkezet: Egyoldalú spirálozású, 8 húros; Kengyel: A1a; Díszítés: X-X-X-X
23. Ismeretlen lelőhely (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
PAULOVICS 1944, 64. kép, 107; POPESCU 1941, Fig. 11. 3; FETTICH 1953, 163, Pl XXXIV. 2; HOREDT 1973, N. 84. 165.
Leletkörülmények: Ismeretlen.
Szerkezet: Egyoldalú spirálozású, 8 húros; Kengyel: A1a; Díszítés: X-X-X-X
- Megjegyzés: Egy párt alkot a FETTICH 1953, 163, Pl XXXIV. 1 fibulával és vele egy műhelyben készült.
24. Ismeretlen lelőhely (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
POPESCU 1941, Fig. 11. 4; PAULOVICS 1944, 63. kép, 107; FETTICH 1953, 164, Taf. XXXIV. 3; HOREDT 1973, N. 84. 165.
Leletkörülmény: Ismeretlen.
Szerkezet: Egyoldalú, 10-es spirálozású, Kengyel: A1b, középbordás; Díszítés: XxXxXxX.
25. Ismeretlen lelőhely (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
FETTICH 1953, 164, Taf. XXXIV. 4; HOREDT 1973, N. 84. 165.
Leletkörülmény: Ismeretlen.
Szerkezet: Egyoldalú, 10-es spirálozású, Kengyel: A1b, középbordás; Díszítés: XxXxXxX.
Megjegyzés: Egy párt alkot a FETTICH 1953, 164, Taf. XXXIV. 3 fibulával és vele egy műhelyben készült.
26. Ismeretlen lelőhely (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
FETTICH 1953, Pl. XXXIV. 5; HOREDT 1973, N. 84. 165.
Leletkörülmény: Ismeretlen.
Szerkezet: 2 x 13 szimmetrikus, a rugózatban merevítő; Kengyel: A1b, vésett fonatdísszel; Díszítés: XxXxXxX.
27. Ismeretlen lelőhely (Ashmolean Museum, Oxford)
IAROSLAVSCHI 1982, 271, Fig. 271.
Leletkörülmények: Ismeretlen
Szerkezet: Rugózat ?; Kengyel A1a; Díszítés: XxXxX.
28. Ismeretlen lelőhely (Támáse)
HOREDT 1973, N. 104. 165.
Leletkörülmények: Ismeretlen.
29. Ismeretlen lelőhely (Torda?)
FETTICH 1953, Abb. 26. 163; HOREDT 1973, N. 106. 165.
Leletkörülmények: Ismeretlen.
Szerkezet: Szimmetrikus 2 x 13, felsőhúros; Kengyel: A1b, vésett cikk-cakk dísz, Díszítés: X-X-X-X.
30. Ismeretlen lelőhely (Oltenia)
POPESCU 1948, 55; HOREDT 1973; N. 91. 165.
Leletkörülmények: Ismeretlen.
Szerkezet: Szimmetrikus 2 x 12, felsőhúros; Kengyel: A1a; Díszítés: X-X-X-X.
31. Kovin (Kevevára) – Jugoszlávia
RAŠAJSKI 1961, 23–24, Tab. III.1. 13
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Aszimmetrikus 9–10 spirálozású; Kengyel: A1b, vésett dísz; Díszítés: XxXxXxX.
32. Kovin (Kevevára) – Jugoszlávia
RAŠAJSKI 1961, 23–24, Tab. III. 2, 13
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Aszimmetrikus 9–8 spirálozású; Kengyel: A1b, középborda; Díszítés: X-X-X-X.
Megjegyzés: Valószínűleg azonos műhelyben készült a FETTICH 1953, 163, Abb. 25. 162-as fibulával.
33. Kovin (Kevevára) – Jugoszlávia
RAŠAJSKI 1961, 23–24, Tab. III. 2, 13
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Kengyel: A1a; Díszítés: X-X-X.
34. Lupu /Farkastelke/ – Románia
GOLDHELM 1994, N. 61. 8, 180, Fig. 61. 8, 181; GLODARI-OU-MOGA 1994, 35, Fig. 2. b-c.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Szimmetrikus 2 x 12, felsőhúros; Kengyel: A1b, középborda; Díszítés: XxXxXxXxX.
Megjegyzés: Egy műhelyben készült a másik innen előkerült fibulával.
35. Lupu /Farkastelke/ – Románia
GOLDHELM 1994, N. 61. 8, 180, Fig. 61. 8, 181; GLODARI-OU-MOGA 1994, 35, Fig. 13.b, 14.c.
Leletkörülmények: Kincslelet
Szerkezet: Szimmetrikus 2 x 12, felsőhúros; Kengyel: A1b, középborda; Díszítés: XxXxXxXxX
Megjegyzés: Egy műhelyben készült a másik innen elő-

- került fibulával.
36. Mediaş /Medgyes/ – Románia
ZIRRA 1971, Abb. 3. 8, 183; HOREDT 1973, N. 33, 163;
MÄRGHITAN 1976, Pl. X. 2.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Aszimmetrikus 12-10, felsőhúros; Kengyel: A1b, vésett dísszel; Díszítés: XxX-X-X.
 37. Moigrád /Mojgrád/ – Románia
ROSKA 1942, N. 252, 185; FETTICH 1953, 163, Abb. 25. 162; HOREDT 1973, N. 35. 163
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Aszimmetrikus, 8-9-es spirálozású; Kengyel: A1b, középbordás; Díszítés: X-X-X-X.
Megjegyzés: Valószínűleg azonos műhelyben készült a RAŞAJSKI 1961, Tab. III. 2, 13-as fibulával.
 38. Moigrád /Mojgrád/ – Románia
FLORESCU-MICLEA 1979, 20-21, Fig. 8a.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Rugózata ?; Kengyel: A1a, középbordás; Díszítés: X-X-X-X.
 39. Moigrád /Mojgrád/ – Románia
FLORESCU-MICLEA 1979, 20-21, Fig. 8b.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: Rugózata törött; Kengyel: A1a, középbordás; Díszítés: X-X-X-X.
 40. Moroda /Marót/ – Románia
POPESCU 1941, 199; ROSKA 1942, N. 125, 169; PATEK 1942, Taf. III, 10; HOREDT 1973, N. 36. 164
Leletkörülmények: Kincslelet
Szerkezet: Szimmetrikus 2 x 7 felsőhúros; Kengyel: A1a; Gömbtagok: X-X-X-X.
 41. Oradea – Sere /Oradea III/ (Nagyvárad) – Románia
RUSTIU 1996, 53.
Leletkörülmények: i.e. II. vége – i.e. I. közepe közötti kincsleletben.
Három darab fibula.
 42. Oradea /Nagyvárad/ – Románia
POPESCU 1941, 200; ROSKA 1942, N. 88, 198; FETTICH 1953, 160, Taf. XXIV. 11; HOREDT 1973, N. 39. 164.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: A1a; Rugózat letört. Díszítés: XxX-X-X
 43. Oradea /Nagyvárad/ – Románia
POPESCU 1941, 200; ROSKA 1942, N. 88, 198; FETTICH 1953, 160, Taf. XXIV. 12; HOREDT 1973, N. 39, 164.
Leletkörülmények: Kincslelet.
Szerkezet: A1a; Rugózat letört; Díszítés: XxX-X-X
 44. Poşaga de Sus /Felsőpodsága/ – Románia
POPESCU 1941, 201; ROSKA 1942, N. 59, 89; HUNYADY 1942, XXIII. 4; HUNYADY 1944, 41; HOREDT 1973, N. 50. 164.
Leletkörülmények: Kincslelet?
Szerkezet: Szimmetrikus, 2 x 11, felsőhúros; Kengyel: A1b, felsőhúros; Díszítés: XxX-X-X-X.
 45. Sacalaşau /Sásatelek/ – Románia
POPESCU 1941, 201; FETTICH 1953, 160-161; HOREDT 1973, N. 56, 161.
Leletkörülmények: Kincslelet.
 46. Sărăcsău /Szarakszó/ – Románia
Irodalom: Horedt 1973, N. 56. 164.
Leletkörülmények: Kincslelet.
 47. Sărmășag /Sarmaság/ – Románia
Irodalom: ROSKA 1942, N. 12, 241; GLODARIU 1968, Fig. 1. 1, 410, Fig. 4. 9, 416; HOREDT 1973, N. 57. 164.
Leletkörülmény: Kincslelet.
Szerkezet: 2 darab A1b típusú fibula töredéke. Fig. 1. 1 kengyele középbordás, vésett díszítéssel.
Megjegyzés: A törött fibulákat valószínűleg a nemesfém érték miatt teaurálták.
 48. Sighişoara /Segesvár/ – Románia
HOREDT-SERAPIN 1971, 81, Abb. 64. 16; RUSTIU 1996, 53, Fig. 2. 2, 45.
Leletkörülmények: Településről.
Díszítés: Rugózata törött, felsőhúros; Kengyel: A1a; Díszítés: X-X-X-X
 49. Sighişoara /Segesvár/ – Románia
Irodalom: RUSTIU 1996, 53, Fig. 2. 1, 45.
Leletkörülmények: Településről.
Díszítés: Rugózata törött, felsőhúros; Kengyel: A1b, középbordás; Díszítés: törött.
 50. Tilişca /Tilicske/ – Románia
Irodalom: LUPU 1989, Fig. 9. 1a.
Leletkörülmények: Településről
Szerkezet: Rugózata törött; Kengyel: A1b; Díszítés: XxX.
 51. Tilişca /Tilicske/ – Románia
Irodalom: LUPU 1989, Fig. 9. 1 b.
Leletkörülmények: Településről.
Szerkezet: Rugózata törött; Kengyel: A1a?; Díszítés: XxXx.
 52. Tilişca /Tilicske/ – Románia
Irodalom: LUPU 1989, Fig. 9. 3.
Leletkörülmények: Településről.
Szerkezet: ?
 53. Tilişca /Tilicske/ – Románia
Irodalom: LUPU 1989, Fig. 9. 4a-b.
Leletkörülmények: Településről.
Szerkezet: Rugózata törött; Kengyel: ?; Díszítés: XxXxXx.
 54. Tilişca /Tilicske/ – Románia
Irodalom: LUPU 1989, Fig. 9. 6.
Leletkörülmények: Településről.
Szerkezet: Rugózata törött; Kengyel: A1b, vésett; Díszítés: X-X-X.
 55. Tilişca /Tilicske/ – Románia
Irodalom: LUPU 1989, Fig. 9. 7a-b.
Leletkörülmények: Településről.
Szerkezet: Szimmetrikus 2 x 8, felsőhúros; Kengyel: A1a, vésett; Díszítés: XxX-X-X.

Márton András

egyetemi hallgató

ELTE BTK Régészettudományi Intézet

1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

Irodalom:

- ANDRITOIU I.-MÄRGHITAN, L. 1972: *Muzeul arheologic di Deva*. Bucuresti.
- ARNETH, J. 1850: *Monumente des k.k. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien*. Wien.
- BAJUSZ, I. –COCIS, S. 1997: Fibule romane de la Porolissum. *ActaMN* 34 (1997) 521-534.
- BERCIU, D. 1967: *Romania before Burebista*. London.
- BOUBE, CH. 1991: Les cruches. In: Feugere, M.-Rolley, C.: *La vaisselle tardo – républicaine en bronze. Actes de la table-ronde CNRS organisée à Lattes du 26 au 28 avril 1990 par l'UPR 90 (Lattes) et le GDR 125 (Dijon)*. Université de Bourgogne, Centre de recherches sur les techniques gréco – romaines, Dijon.

- CHIRILLA, E.–MATEI, A. V. 1986: Tezaurul dacic de la Cehei. *ActaMP* 10 (1986) 95–118.
- FETTICH, N. 1953: Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen. *ActaArchHung* 3 (1963) 127–178.
- FLORESCU, R.–MICLEA, I. 1979: *Tezaure Transilvane*. Bucuresti.
- GLODARIU, I. 1968: Tezaurul dacic de la Sărmășag. *ActaMN* 5 (1968) 409–418.
- GLODARIOU, I.–MOGA, V. 1994: Tezaurul dacic de la Lupu. *Ephemeris Napocensis* 4 (1994) 34–48.
- GOLDHELM 1994: DEPPERT–LIPPITZ, B. (Hrsg.): Goldhelm, Schwert und Silberschätze. *Reichtümer aus 6000 Jahren Rumänischer Vergangenheit*. Ausstellungskatalog, Frankfurt.
- HORED, K. 1948: Kleine dakische Silberfunde. *Dacia* 11–12 (1945–1947 [1948]) 265–267.
- HORED, K.–SERAPHIN, C. 1971: *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara – Schässburg*. Bonn.
- HORED, K. 1973: Die dakischen Silberfunde. *Dacia* 17 (1973) 128–167.
- HORED, K. 1974: Die Daker in Rumanien und ihre Silberarbeit. *Apulum* 12 (1974) 60–70.
- HUNYADY, I. 1942: *Die Kelten im Karpatenbecken I*. DissPann II. 18. Budapest.
- HUNYADY, I. 1944: *Die Kelten im Karpatenbecken II*. DissPann II. 18. Budapest.
- IAROSLAWSCHI, E. 1982: Sur quelques parures daces d'un Musée Britannique. *ActaMN* 19 (1982) 271–274.
- LUPU, N. 1989: *Tilișca*. Bucuresti.
- MĂRGHITAN, L. 1976: *Tezaure de argint dacice*. Bucuresti.
- PATEK, E. 1942: *Verbreitung und Herkunft der römischer Fibeltypen in Pannonia*. DissPann II. 19. Budapest.
- PATEK, E. 1948: Az úgynevezett „dák” ezüstkincsek balkáni kapcsolatai. *AntHung* 2 (1948) 84–91.
- PATEK, E. 1949: Quelques remarques sur les trésors d'argent dits „géo-daces”. *Antiquitas Hungarica* 3 (1949) 133–134.
- PAULOVICS, I. 1944: *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák” - ezüstkincsek kérdése*. Kolozsvár.
- POPESCU, D. 1941: Objets de parure géto-daces en Argent. *Dacia* 7–8 (1937–1940 [1941]) 183–202.
- POPESCU, D. 1948: Nouveaux trésors géto-daces en argent. *Dacia* 11–12 (1945–1947 [1948]) 35–69.
- PROHÁSZKA P.–MÁRTON A. 2002: Kritikai észrevételek az osztropatakai I. lelet ezüst asztragaloszfibulájához. *MFME – Studia Archaeologica* 8 (2002). In press.
- RAŠAJSKI, R. 1961: Dačka srebrna ostava iz Kovina – Le dépôt d'argent Dace de Kovin. *RVM* 10 (1961) 7–24.
- RÓMER F. 1886: A nagyváradi ezüstslelet. *ArchÉrt* 6, 205–207.
- ROSKA M. 1942: *Erdély régészeti repertórium. I. Őskor*. Kolozsvár.
- RUSTIOU, A. 1987–1988: Colonele de argint daco-getice, Daco-getische Halsringe aus Silber. *ActaMN* 24–25 (1987–1988) 1079–1093.
- RUSTIOU, A. 1996: Podoale dacice de argint cu miez din metal de calitate inferioara, Dakischer Silberschmuck mit dem Kern aus minderwertigen Metall. *Ephemeris Napocensis* 6 (1996) 43–44.
- RUSTIOU, A. 2001: Das östliche Gruppe des dakischen Schmuckers – Eine Untersuchung zu den interregionalen Beziehungen im vorrömischen Dakien in 1 Jh. v. Chr. 1 Jh. n. Chr. *AnB* 7–8 (1999–2000 [2001]) 325–364.
- SZÉKELY, Z. 1965: Novi tezaure dacice descoperite în sud-estul Transilvanicé. *SCIV* 16 (1965) 51–56.
- TODOROVIĆ, J. 1972: *Prehistorijska Karaburma*. Monografije 3. Beograd.
- ZIRRA, V. V. 1971: Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien. *Dacia* 15 (1971) 171–238.
- ZIRRA, V. V.–SPĂNU, D. 1992: Bemerkungen zu den spätlatènezeitliche Silberhorten. *SCIV* 43 (1992) 400–423.

Egy pattintott kőeszköz elkészítése: rendszer és technika

Magyar kifejezések a technológiai vizsgálatokhoz 2.

Bevezetés helyett

Az Ősrégészeti Levelek előző számában megjelent cikkünkkel (HOLLÓ–LENGYEL–MESTER 2001) egy olyan sorozatot szándékoztunk elindítani, amely kezdeményezi a pattintott kőeszközök vizsgálatával foglalkozó magyar szaknyelv megújítását. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy ezen törekvésünkkel nem vagyunk egyedül. Említett cikkünkkel párhuzamosan jelent meg Simán Katalin tanulmánya hasonló célkitűzéssel (SIMÁN 2000). Meggyőződésünk, hogy az új terminusokat csak úgy vezethetjük be, ha a szakma elfogadja azokat, s a kollégák használni kezdik. Ehhez pedig előnyös lenne, ha kibontakozna egy, az érveket kölcsönösen meghallgató, termékeny párbeszéd, amely során kikristályosodhatnának a legmegfelelőbb szakszavak. Ennek jegyében fogunk reagálni Simán Katalin magyar szakkifejezéseire, és továbbra is számítunk a kollégák észrevételeire, hozzászólásaira. Ugyanakkor itt mondunk köszönetet azoknak, akik a beszélgetéseink során eddig is megosztották velünk gondolataikat, s ezzel hozzájárultak a cikkünkben szereplő kifejezések kialakításához.

Vértes László negyven évvel ezelőtt publikált alapvetésében (VÉRTES 1960)¹ főként a német szaknyelvre támaszkodott (VÉRTES 1960, 1. lábjegyzet), Simán Katalin pedig láthatólag elsősorban az angol szaknyelvből indult ki (SIMÁN 2000). Magunk a francia szaknyelvet helyezzük előtérbe, hiszen a francia szakemberek által a technológia² terén kialakított terminológia kiforrott, elméleti modellekkel megalapozott, kísérleti vizsgálatokkal igazolt és kézikönyvekben publikált (TIXIER–INIZIAN–ROCHE 1980; INIZIAN ET AL. 1995).

Vérteshez és Simánhoz hasonlóan (VÉRTES 1960, 68; SIMÁN 2000, 7) mi is igyekszünk megtartani azokat a magyar kifejezéseket, amelyek már meggyökeresedtek, illetve nem adnak okot félreértésre. Van azonban olyan kifejezések (például a „Levallois³-technika”), amelyek éppen a technológia fejlő-

dése következtében szorulnak módosításra. Tárgyalni fogunk olyan szakkifejezéseket is, amelyeknek a magyar megfeleltetése evidens ugyan, hiszen több mint száz éve használja őket a hazai paleolitikus kutatás (például a „magkő”), viszont érdemes jelentésüket pontosítani, esetenként definiálni. Vértessel és Simánnal ellentétben nem célunk – még részlegesen sem – többnyelvű szótár összeállítása, ezért csak a kiindulási alapul szolgáló francia kifejezést adjuk meg. Szótárak találhatók az idézett technológiai kézikönyvekben (TIXIER–INIZIAN–ROCHE 1980; INIZIAN ET AL. 1995; INIZIAN ET AL. 1999).

A kőeszközkészítés, mint a kutatás tárgya

Az őskori embercsoportok technikai jellegű tevékenységeinek összessége alkotja a csoport *technikai rendszerét* (*système technique* [szisztem technik]), amelybe beletartoznak az ezen tevékenységeket átszövő társas kapcsolatok és szimbolikus jelentések is (INIZIAN ET AL. 1995, 14). A *kőeszközkészítés*⁴ (*production lithique* [prodükszion lithik]) csupán egy e technikai jellegű tevékenységek közül. Ebből azonban következik, hogy a kőeszközkészítésnek mint tevékenységnek számos olyan eleme van, amely az ősrégészet eszközeivel és forrásaival nem ragadható meg (LEMONNIER 1991, 16–17). Éppen ezért az őskori kőeszközkészítés vizsgálatához a technológia egy leszűkített, az antropológiai, kulturális és etnikai kontextusoktól elvonatkoztatott fogalmat alakított ki, amely egységes metodológia alkalmazását és összehasonlító elemzések elvégzését teszi lehetővé (GENESTE 1991). A *kőeszköz-előállítási rendszer* (*système de production lithique* [szisztem dó prodükszion lithik]) a fentebb említett technikai

³ Ejtsd: „lővalloá”. A továbbiakban a francia kifejezések körülbelüli kiejtését [] között megadjuk

⁴ Simán K. a „pattintott kőeszköz-gyártás” kifejezést használja (Simán 2000, 7). A nyugati nyelvekben a *production* kifejezést alkalmazzák, amely a magyarban többféle „produkálásnak” is megfelelhet: készítés, előállítás, létrehozás, alkotás, termelés, gyártás stb. A kőeszközök esetében a készítés illetve előállítás szavak használatát javasoljuk, mert ezek általánosabbak, míg a gyártás szó az ipari jellegű illetve nagytömegben való készítést asszociálja (JUHÁSZ ET AL. 1978, 481).

¹ A tanulmány csekély változtatással megjelent a „Kézikönyv” 22. fejezeteként is (VÉRTES 1965, 235–254).

² A fogalmat továbbra is a korábban definiált értelemben használjuk (ld. HOLLÓ–LENGYEL–MESTER 2001, 51).

rendszer alrendszerként csak a kőszekőzkészítési tevékenységben szerepet játszó tárgyakat, műveleteket és ismereteket (tudást) foglalja magában. Ez célirányos rendszer, amelynek bemenetét a szükségletek, a nyersanyag, a szerszámok, a tudás, kimenetét a szükségletek kielégítésére alkalmas termékek, működését pedig a termékeket létrehozó műveletek jelentik (vö. HOLLÓ–LENGYEL–MESTER 2001, 1. kép). Ugyanazon bemenetektől ugyanazon kimenetig többféleképpen is el lehet jutni. Ezek mindegyike egy-egy konkrét *művelet* sor (*chaîne opératoire* [sen operatoár]), amely fogalmat előző cikkünkben részletesen tárgyaltuk.

A kőszekőzkészítés általános leírása

Minthogy a kőszekőzkészítés időben zajló folyamat, a kőszekőz-előállítási rendszer működésén belül fázisok állapíthatók meg (GENESTE 1985, 178–179) (1. kép):

beszerzés (acquisition [akkiziszió]) – a szükséges nyersanyag, szerszámok és tudás megszerzése, *előállítás* (production [prodükszió]) – a termékek elkészítése,

felhasználás (consommation [konszommaszió]) – a termékek használata, átalakítása, megújítása,

eldobás (abandon [abandon]) – a feleslegessé vált vagy elhasználdott termék elvetése.

Természetesen e fázisok tovább tagolhatók, amint arra alább visszatérünk.

Ebben a szellemben írja le Simán Katalin az általános gyártási folyamatot (SIMÁN 2000). Cikkének függelékében a gyártási folyamat francia megfelelője a *chaîne opératoire*, amellyel a fentiek értelmében nem értünk egyet. Megjegyzendő viszont, hogy a hasonló szakaszokra tagolhatóság a konkrét művelet sor esetében is fennáll.

Az 1. fázist ő nyersanyagbeszerzésnek nevezi. A konkrét művelet sorok esetén ez többnyire megfelel a valóságnak, hiszen a szerszámokat és a tudást nem feltétlenül kell minden egyes alkalommal beszerezni. Azonban az általános tagolás szempontjából idetartoznak, pusztán annyit kell hozzátennünk, hogy az egyes „hozzávalók” beszerzésénél nem kritérium az egyidejűség.

A 2. fázis megfelelője Simán Katalin tagolásában a megmunkálás. Véleményünk szerint az elnevezés megválasztása nem szerencsés, mert azt sejteti, mintha az egész folyamat célja a nyersanyag feldolgozása lenne, márpedig az őskori emberek nem ezért álltak neki pattintani, hanem

azért, hogy kőszekőzöket állítsanak elő szükségleteik kielégítésére. Simán Katalin a megmunkálás első fázisának tekinti az előkészítést, „amikor a természetben megtalált követ előkészítik a szállításához, illetve leválasztják azokat a kőzetrészeket, melyek fölöslegesek, a további munkát akadályozzák” (SIMÁN 2000, 8). Ezen műveletek szerintünk a beszerzés fázisába tartoznak két okból is: 1. számos esetben a nyersanyag feldolgozását a geológiai forrás közvetlen közelében végezték vagy legalábbis kezdték meg, tehát nem indokolt elkülöníteni a szállításra való előkészítést; 2. a fölösleges vagy akadályozó kőzetrészek az ősember szemszögéből nem számítanak potenciális nyersanyagnak (éppen azért fölöslegesek), tehát eltávolításuk a potenciális nyersanyag megszerzését célozza.

Térjünk vissza a fázisaink további tagolásának lehetőségéhez. Az általános leíráshoz csak a 2. fázison belül érdemes megkülönböztetnünk három alfázist: *debitázs* (*débitage* [debitázs]), *formálás* (*façonnage* [faszonázs]) és *retusálás* (*retouche* [rötus])⁵. Technológiai szempontból három alapvetően eltérő dologról van szó.

A *debitázs*⁶ célja a nyersanyag feldarabolása, hogy olyan termékeket kapjunk, amelyek alapul szolgálnak további megmunkálásra (Inizian ET AL. 1995, 59). Vértes László és Simán Katalin ezt nevezi szilánkolásnak⁷ (VÉRTES 1960, 68; SIMÁN 2000, 9, 25). E megnevezést félrevezetőnek tartjuk, mert nemcsak szilánkokat nyernek ily módon, hanem pengéket is (ld. lentebb). A magyar szakirodalomban a *débitage* megfeleltetéseként szóösszetételben előfordul a kivitel is (*débitage* Levallois – levallois kivitel, például GÁBORINÉ CSÁNK 1986, 189). Ez a szó azonban, ha egyedül áll, nem takarja a fogalmat. Javasoljuk a francia kifejezés átvételét a magyar átírás figyelembe vételével, mivel nem találtunk olyan magyar szót, amely elég egyértelműen kifejezné a fentebb definiált fogalmat, s amely ugyanakkor rövid is lenne – minthogy összetételekben is kell használnunk, amint azt később látni fogjuk. A *debitázs* során előállított ter-

⁵ Az első kettőre vonatkozóan Simán K. a gyártási technika kifejezést alkalmazza (SIMÁN 2000, 9, 24), amely nem helyes. A gyártással szembeni érveinket már fentebb kifejtettük, a technikával szembeniekre lentebb kerül sor. Cikkje függelékében a gyártási technika francia megfelelője a *schéma opératoire*, az viszont egy másik fogalmat takar, amelyre egy későbbi cikkben térünk majd ki.

⁶ A *débitage* szó felhasználható darabokra való felvágást illetve adagokra való kimérést jelent.

⁷ A XX. század első felében kutatóink a szilánkolás szót használták minden olyan pattintásra, amely nem a munkaél másodlagos alakítása, ez utóbbit *retusálás*nak nevezték.

mékeket *szupportnak* (support⁸ [szüppor]) nevezük. Ezekre vonatkozóan egyikünk (Mester Zsolt) használta a féltermék kifejezést (például GYENIS ET AL. 2001, 71, 92), amely azonban azt sugallhatja, hogy a valódi termék a retusált eszköz lenne. Ez több okból sem igaz: a debitázs célja nem a kész eszközök, hanem a szupportok előállítása, s ezeket sokszor további megmunkálás, retusálás nélkül használták eszközként. Simán Katalin eszközalaprak nevezi ezeket a termékeket (SIMÁN 2000, 13, 24), amely igaz ugyan, de leszűkíti a fogalom jelentését a definícióhoz képest, mely minden olyan dolgot beleért, amely kiindulási alapul szolgál egy tárgy további megmunkálással történő kialakítására (INIZIAN ET AL. 1995, 161).

A *formálás*⁹ esetében olyan pattintási műveletek együtteséről van szó, amelyek célja egyetlen termék létrehozása oly módon, hogy a nyersanyagdarabból a kívánt formát alakítják ki (INIZIAN ET AL. 1995, 43). A definíció nem tesz kikötést a nyersanyagdarab jellegére nézve, amely lehet kavics illetve természetes töredék éppúgy, mint debitázs terméke. Simán Katalin is megjegyzi, hogy a formálás közben keletkezett szilánkok is válhatnak eszközzé vagy szupporttá (SIMÁN 2000, 18. lábjegyzet), ennek ellenére azok itt nem tekinthetők termékeknek.¹⁰ Vértés László kőmag-eszközöknek nevezi a formálással előállított termékeket¹¹ (VÉRTES 1960, 68), amelyet csak akkor fogadhatunk el továbbra is érvényesnek, ha a megmunkált nyersanyagdarab magját értjük alatta, függetlenül annak eredetétől (ld. az előbbi megjegyzést). A formálás legismertebb példája a szakóca készítése.

A *retusálás*¹² olyan pattintási műveletet jelöl, amelynek célja az eszköz illetve a munkaél végső kidolgozása, befejezése (INIZIAN ET AL. 1995, 83). Itt azokról a tárgyokról beszélünk, amelyeket régé-

szeti szempontból eszköznek tekintünk, ami nem feltétlenül esik egybe ezen tárgyak tényleges használatával. Számtalan esetben mutatták ki a mikroszkópos vizsgálatok, hogy a nem retusált darabokon is lehetnek használati nyomok, vagyis funkcionális szempontból eszközök voltak. Ugyanígy arra is van sok példa, hogy egy retusált eszköznél nem a retusált, általunk munkaélnak tekintett peremével dolgoztak. (Sokszor problémát jelenthet a szándékosan létrehozott retus és a használat során keletkező csorbulások elkülönítése is.) A retusálással tovább alakított darab mindig egy szupport.

Ahhoz, hogy a kőeszközkészítés folyamatának részleteiről tudjunk beszélni, előbb tisztáznunk kell a szükséges alapfogalmakat. Fordítsuk tehát meg a közelítési módunkat, s térjünk át az elemi műveletekre.

A pattintás, mint művelet

A *pattintás* (*taille*¹³ [táj]) olyan műveletet jelent, amikor az ember, a *pattintó* (*tailleur* [tájőr]) szándékosan darabolja a nyersanyagot, kihasználva azt a fizikai jelenséget, hogy erőhatásra az anyagban hasadás keletkezik¹⁴ (INIZIAN ET AL. 1995, 30, 162). Hangsúlyozandó a szándékosság mozzanata, hiszen az anyag fizikailag azonosan viselkedik akkor is, ha az erőhatás természetes eredetű. Éppen ezért, minél egyszerűbb egy kőeszköz, annál nehezebb megkülönböztetni a természet játékaiként létrejött pseudo-eszközöktől.

Minden olyan anyag alkalmas a pattintáshoz *nyersanyag*nak (*matière première* [matyjer pröm-
jer]), amely rendelkezik ezzel a fizikai tulajdonsággal, az esetek többségében azonban a kovartartalmú kőzetféléseket használták és használják fel. A fizikai jelenséget a rugalmas ütközésre lehet visszavezetni (BERTOUILLE 1989). Az ütközés következtében átadódott erő az anyagban a találkozás helyéből kiinduló és egy görbe felület mentén minden irányban terjedő *lökési hullámot* (*onde de choc* [ond dö sok]) gerjeszt, amely az anyag felszínére érve kihatja az ezen felület által határolt anyagrészt. A kihatás csak akkor következik be, ha a hullám minden irányban eléri az anyag felszínét. Ellenkező esetben vagy egyáltalán nem keletkezik hasadás, vagy a hasadás csak odáig hatol az anyagban, ahol a hullám elhalt. A hullám terjedését befo-

⁸ A szó olyan dolgot jelöl, amely alátámaszt vagy hordoz valamit – átvitt értelemben is, mint például az adathordozó mágneslemez (floppy).

⁹ A *façonnage* szó olyan megmunkálást jelent, amelynek célja egy adott forma kialakítása. Simán K. ugyanezt a megfeleltetést használja (SIMÁN 2000, 9, 24) és ugyanebben az értelemben, amellyel teljesen egyetértünk. A továbbiakban külön nem jelezzük, ha a véleményünk egyezik.

¹⁰ Csupán „melléktermékeknek” tekinthetjük, ha van értelme egyáltalán ilyen megkülönböztetést tenni a különböző nem termékek között, mint amilyenek a hulladékok is.

¹¹ Később a magkő-eszköz kifejezést is használja (VÉRTES 1965, 238), amely ebben az értelemben nem helytálló. A francia terminológia nem használ összefoglaló nevet a formálással előállított nagyon-nagyon sokféle eszközre.

¹² A *retoucher* ige jelentése újra megérinteni, újra kézbevenni valamit.

¹³ A szó faragást, metszést, szabást (is) jelent.

¹⁴ Kivétel, ha a hasadást kiváltó erőhatás hajlítás eredményeként lép fel. Ekkor csak *törésről* (*cassure* [kasszür]) beszélhetünk.

lyásolhatják az anyagon belül található inhomogenitások (zárvány, üreg, gázbuborék, kristálylap, diaklázis, sűrűség- illetve keménységváltozás stb.).

Az erőhatás kiváltásának a módját nevezzük *technikának* (technique [technik])¹⁵ (INIZIAN–REDURON–BALLINGER–ROCHE–TIXIER 1995, 30–32, 155–158). Két alapeset van: az ütés és a nyomás. Az *ütés* (percussion [perküszion]) esetében a pattintó segédeszköze, az *ütő* (percuteur [perkütőr]) és a nyersanyag csak az ütközés pillanatában érintkezik egymással. Ezzel szemben a *nyomás* (pression [presszion]) esetén a segédeszköz, a *nyomóár* (compresseur [kompresszor]) az ütközést megelőzően is érintkezik a nyersanyaggal. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a pattintó a nyomóár hegyét a nyersanyagdarab megfelelő pontjára illeszti, majd egy erőteljes nyomást gyakorol rá (2. kép 6), aminek fizikailag ugyanolyan hatása lesz az érintkezési pontban, mint az ütésnél a becsapódó ütőnek. A két alapesetnek különböző változatai vannak, amelyek közül itt most csak a fontosabbakat emeljük ki (2. kép).

- Ha az ütő a nyersanyaggal ütközik, akkor *közvetlen ütésről* (percussion directe [perküszion direkt]) van szó. Ekkor lényeges körülmény, hogy az ütőnek milyen az anyaga. Eszerint beszélhetünk *kemény ütőről* (percuteur dur [perkütőr dūr]), amely egy keményebb kő lehet (2. kép 1), illetve *lágy ütőről* (percuteur tendre [perkütőr tandr]), amely lehet organikus (fa, csont, agancs) vagy egy puhább kő (például homokkő) (2. kép 2).
- Megtehetjük, hogy a nyersanyagdarabot üjtük oda egy fekvő kőhöz, vagyis az ütő mozdulatlanul hever. Ezt a technikát nevezzük *nyugvó ütőnek* (percuteur dormant [perkütőr dorman]). F. Bordes „sur enclume”¹⁶ [szür anklüm] néven írta le (BORDES 1947), ezért is használták rá az *üllő-technika* kifejezést (VÉRTES 1960, 68; SIMÁN 2000, 10). Bordes e technika speciális változataként írta le azt, amikor a nyersanyagdarabot egy másik kőre, az *üllőre* helyezik, s az ütővel a szemközti végére ütnek. Az eredménye az, mintha egyidejűleg két ütővel ütötték volna meg a két végén, mert az erőhatás egyszerre kétfelől érkezik. Ezt a megoldást H. Breuil „bipoláris technikának” nevezte el Csoukoutien eszközeinek vizsgálatakor (BRÉZILLON 1968, 76). Simán

Katalin szintén a „bipoláris ütés” elnevezést használja rá (SIMÁN 2000, 10). Újabban felvetették, hogy az *üllő-technika* (percussion directe sur enclume) kifejezést helyesebb erre a technikára fenntartani (JAUBERT–MOURRE 1996, 320), s a magunk részéről ezzel értünk egyet.

- Ha az ütő és a nyersanyag közé beiktatunk egy másik segédeszközt, akkor *közvetett ütéssel* (percussion indirecte [perküszion endirekt]) állunk szemben. Ilyenkor a pattintó egy *pont-ütő* (punch¹⁷ [pöncs]) hegyét illeszti a nyersanyagdarabra – mint a nyomóárnál –, majd az ütővel a pontütő másik végére üt (2. kép, 3). Itt az ütő anyagának nincs különösebb jelentősége. A pontütő leggyakrabban agancsból van, de készülhet fából is, sőt, egy hosszúka, ovális kavics is megfelelhet a célnak.
- A közvetett ütés egy másik változata, a *közvetett ütés visszacsapással* (percussion indirecte par contre-coup [perküszion endirekt par kontrö-ku]) az őskorból eddig még nem ismert, de ma is alkalmazzák Indiában a kornalingyöngyök készítésekor. Ennél a technikánál a pontütő szerepét egy, a földbe leszúrt, hegyes vasrúd tölti be, a hegyéhez illesztik a nyersanyagdarabot, majd az ütővel a nyersanyagdarab szemközti oldalára ütnek (2. kép 4).
- A nyomáshoz használhatnak a kézi nyomóár helyett *mankót* (béquille [bekij]) vagy *emelőkart* (levier [lövje]) is (2. kép 5). Az utóbbiakkal nagyobb méretű termékeket lehet előállítani. A technikák a kőeszközkészítés bármely fázisában ugyanazok. Előfordul, hogy egy kőeszköz-előállítási rendszerben egy adott technikát kizárólag valamely fázisban vagy valamely műveletsorban alkalmaztak, s máskor nem. A Levallois-debitázsban például mindig közvetlen ütést alkalmaznak kemény ütővel. Kronológiailag is létezik a technikák alkalmazásának hasonló leszűkítése. A nyomásos technika a felsőpaleolitikumban jelenik meg, de Európában¹⁸ kizárólag a retusálásban alkalmazzák, s – jelenlegi ismereteink szerint – csak a jégkor után bukkan fel a debitázsban is. Mint ahogy a technikák szintjén nincs különbség, bármelyik műveletről legyen is szó, a pattintó eszközökben sincs lényegi különbség. Ezért nem

¹⁷ Angolból átvett szó, amely egyre inkább háttérbe szorítja a francia szaknyelvben is a *chasse-lame* [sasz-lám] kifejezést. Kiejtését itt a francia használat szerint adtuk meg, angolul másként hangzik.

¹⁸ Jelenleg úgy tűnik, hogy a nyomásos technikával való debitázst Kelet-Ázsiában találták fel mintegy 25 000 évvel ezelőtt (INIZIAN ET AL. 1995, 77).

¹⁵ A technológiában csak ezt illethetjük a technika terminussal. Ezért vált érvénytelenné a Levallois-technika kifejezés, amely helyett a Levallois-debitázst használjuk.

¹⁶ A kifejezés azt jelenti „üllőn”.

tartjuk indokoltnak a „retusáló” vagy „retusáló-eszköz” megkülönböztetését (VÉRTES 1960, 68; SIMÁN 2000, 19). Annál is inkább, mert ha a retus közvetlen ütéssel készül, akkor (kemény vagy lágy) ütőt, ha viszont nyomással készül, akkor nyomóárt használunk, vagyis a két esetben a „retusáló” egészen másfajta szerszám.

A pattintás termékei

A nyersanyagdarabról lepattanó terméket összefoglalóan *leválasztásnak*¹⁹ (*enlèvement* [anlevman]) nevezhetjük. Ez a terminus mindegyikre érvényes, függetlenül a nagyságától, az alakjától, valamint a műveletben betöltött szerepétől. Sőt, bizonyos esetekben még a pattintó szándékától is függetlenül. Ilyenek a *spontán leválasztások* (*enlèvement spontané* [anlevman szpontané]) (INIZIAN ET AL. 1995, 161), amelyek a leütés pillanatában keletkeznek, de nem a pattintó szándékának folyománya. Okozhatja például az, hogy a leváló termék nem tud szabadon távozni, hanem neki nyomódik a nyersanyagtömbnek, s ez az erőhatás spontán módon egy vagy több leválasztást eredményez. (Ilyenkor retusnak is látszhat.) A magunk részéről ilyennek tekintjük azokat a nem szándékolt leválasztásokat is, amelyeket az ütő felületének egyenetlenségei válthatnak ki, ha az ütközéskor más pontokon is hozzáér a nyersanyag felületéhez.

A leválasztásoknak három típusát különböztetjük meg. A legáltalánosabb a *szilánk* (*éclat* [ek-lá]), amely bármilyen alakú és méretű lehet, valamint származhat bármilyen pattintási műveletből (INIZIAN ET AL. 1995, 60, 144). Ha utalni akarunk a szilánk leválasztásának céljára illetve a szilánknak a műveletsoron belüli helyére, szerepére, akkor szóösszetétellel vagy jelző hozzáillesztésével tehetjük meg: például retusszilánk, megújító szilánk. Technológiai szempontból nem indokolt az apró szilánkokra külön elnevezést használni, ezért elvetjük az irodalomban előforduló „pattinték” terminust (VÉRTES 1960, 68; SIMÁN 2000, 17).

¹⁹ A kifejezés nemcsak a produktumot, hanem a cselekvést is jelölheti.

Abban a speciális esetben, amikor a leválasztásnak olyan a morfológiája, hogy a legnagyobb hosszúsága eléri vagy meg is haladja a legnagyobb szélességének a kétszeresét,²⁰ a leválasztás másik típusával, a *pengével* (*lame* [lám]) állunk szemben (INIZIAN ET AL. 1995, 73, 149). Definíció szerint a pengének nem kell, hogy teljesen párhuzamosak legyenek az oldalai, és teljesen mindegy, milyen a sziluettje és milyen jellegű debitázs során keletkezett. Éppen ezért fából vaskarika az irodalomban előforduló „pengeszerű szilánk” kifejezés. Ez utóbbit ott használják, ahol „pengének” csak a teljesen szabályos pengét nevezik. A párhuzamos oldalaknak akkor lehet szerepe, ha egy törött darabról akarjuk megállapítani, penge vagy szilánk volt-e eredetileg, s az említett méretarány már nem állapítható meg egyértelműen. Ilyenkor csupán a szabályos morfológiájú töredék esetében mondhatjuk biztonsággal, hogy penge volt (TIXIER 1963, 157).

A leválasztás harmadik típusa a *lamella* (*lamelle* [lamell]), amely nem más, mint egy

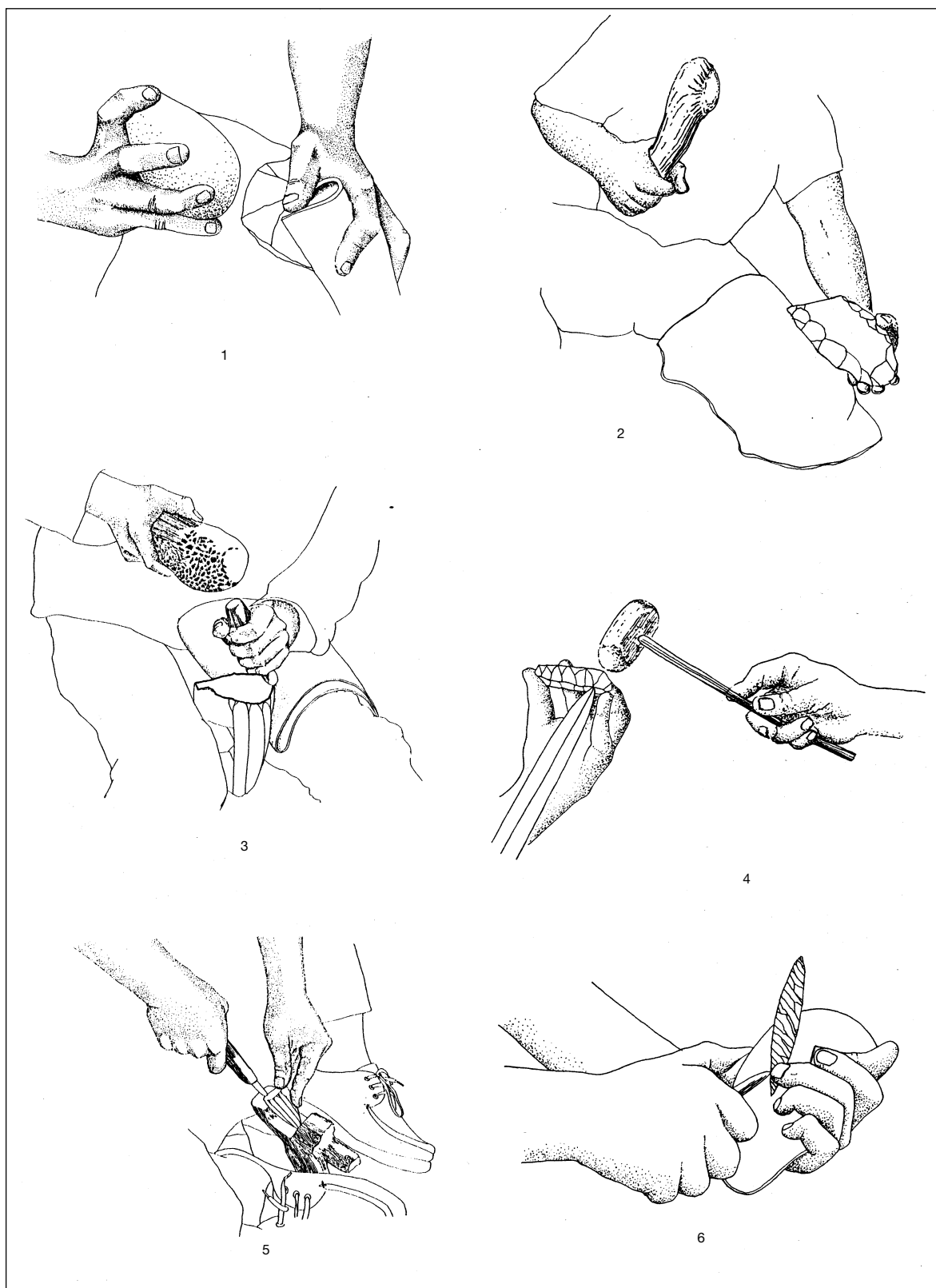
kisméretű penge (INIZIAN ET AL. 1995, 149). Vértés L. „törpe pengének” nevezi ezt a terméket (VÉRTES 1960,

72), amely szerintünk kissé nehézkes szakkifejezés. A megkülönböztetést nem is annyira a technológiai, mint inkább a tipológiai feldolgozás igényli. Arra nézve, hogy hol húzódik a mérethatár penge és lamella között, nincs általánosan elfogadott érték. Minden egyes régészeti anyagban, ahol ez a kérdés felmerül, a pattintott köegyüttes²¹ alapján kell eldönteni a konkrét számadatot. J. Tixier az észak-afrikai epipaleolitikum iparaira vonatkozóan az 50 mm-es hosszúság és 12 mm-es szélességnél húzta meg a TIXIER 1963, 38), Vértés László pedig 3–4 cm-nél kisebb hosszúságban és arányosan karcsú alakban látja a feltételt (VÉRTES 1960, 72).

Ha a leválasztás a debitázs terméke, akkor *magkőnek* (*nucléus* [nükleüsz]) nevezzük azt a nyersanyagdarabot, amelyről lehasították, függetlenül attól, hányat választottak le róla, illetve milyen jel-

²⁰ Képletszerűen: $L \Delta 2l$ ahol L = a legnagyobb hosszúság és l = a legnagyobb szélesség.

²¹ A pattintott köegyüttes fogalma alatt kőnyersanyagból pattintással készült darabok összetartozó együttesét értjük, amelyben egyaránt lehetnek kész eszközök, nyers szilánkok vagy pengék, töredékek, sőt, hulladékok is. A francia *ensemble lithique* [anszaml lithik] értelmében használjuk.

2. kép. Pattintási technikák (INIZIAN ET AL. 1995, 31, Fig. 4). 1: közvetlen ütés kőütővel; 2: közvetlen ütés agancsütővel; 3: közvetett ütés (a pontütő agancsból, az ütő fából); 4: közvetett ütés visszacsapással; 5: nyomás csípőnek támasztott mankóval; 6: nyomás kézi nyomóárral

Fig. 2. Knapping techniques (INIZIAN ET AL. 1999, 31, Fig. 4). 1: direct percussion using a stone hammer; 2: direct percussion using an antler billet; 3: indirect percussion (antler punch, wooden billet); 4: indirect percussion by counter-blow; 5: pressure with a short pelvic crutch; 6: pressure in the hand

legű a nyersanyagdarab (INIZIAN ET AL. 1995, 59–60, 152). Magkőnek tekintendő a kavics is, az előre megformált magkő is, a szilánk is, sőt, az eszköz is, ha ezt a szerepet tölti be egy debitázsban. A későbbiekben számos példát látunk majd ezekre, amikor a különböző debitázsok tárgyalására kerül sor. A magkő felületén minden egyes leválasztás nyomot hagy *leválasztási negatív* (néгатif *d'enlèvement* [negatív d'anlevman]) formájában. Természetesen a leválasztás típusa szerint szilánk-,

penge- vagy lamellanegatívról lehet szó. A negatív általában bemélyedő, homorú felület, amelynek körvonalát azon pontok rajzolják ki, amelyeken a fentebb említett lökési hullám elérte a nyersanyagdarab felszínét. Vagyis a negatív gyakorlatilag azt a görbe felületet mutatja, amely mentén az ütközéskor gerjesztett lökési hullám az anyag belsejében terjedt. A negatívon a hullám terjedésének egyéb lenyomatai is felismerhetők, de ez már legyen a következő cikkünk témája.

Holló Zsolt

3671 Borsodnádásd
Kossuth út 144.

Lengyel György

Zinman Institute of Archaeology
University of Haifa
Mount Carmel, 31905 Haifa, Izrael
lengyelgu@freemail.hu

Mester Zsolt²²

Miskolci Egyetem BTK
Ős- és Ókortörténeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
h8009mes@ella.hu

Irodalom:

- BERTOUILLE, H. 1989: *Théories physiques et mathématiques de la taille des outils préhistoriques*. Cahiers du Quaternaire n° 15, Éditions du CNRS, Paris.
- BORDES, F. 1947: Etude comparative des différentes techniques de taille du silex et des roches dures. *L'Anthropologie* 51 (1947) 1–29.
- BRÉZILLON, M. N. 1968: *La dénomination des objets de pierre taillée. Matériaux pour un vocabulaire des préhistoriens de langue française*. Supplément à Gallia Préhistoire 4, Paris.
- GÁBORINÉ CSÁNK V. 1986: *Az őskőkori jankovichien kultúra Nyugat-Magyarországon*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest.
- GENESTE, J.-M. 1985: *Analyse lithique d'industries moustériennes du Périgord : une approche technologique du comportement des groupes humains au Paléolithique moyen*. Thèse de doctorat, Université de Bordeaux I. Bordeaux.
- GENESTE, J.-M. 1991: Systèmes techniques de production lithique: variations techno-économiques dans les processus de réalisation des outillages paléolithiques. *Techniques et culture* 17–18 (1991) 1–35.
- GYENIS GY.–HEVESI A.–KORDOS L.–MESTER ZS.–RINGER Á.–T. DOBOSI V. 2001: *Emberelődök nyomában. Az őskőkori emlékei Északkelet-Magyarországon*. Miskolc.
- HOLLÓ ZS.–LENGYEL GY.–MESTER ZS. 2001: Egy pattintott kőeszköz életútja. Magyar kifejezések a technológiai vizsgálatokhoz 1. *Ősrégészeti Levelek* 3 (2001) 51–57.
- INIZAN, M.-L.–REDURON-BALLINGER, M.–ROCHE, H.–TIXIER, J. 1995: *Technologie de la Pierre taillée*. Préhistoire de la Pierre Taillée, 4, CREP, Meudon.
- INIZAN, M.-L.–REDURON-BALLINGER, M.–ROCHE, H.–TIXIER, J. 1999: *Technology and Terminology of Knapped Stone*. Préhistoire de la Pierre Taillée, 5, CREP, Nanterre.
- JAUBERT, J.–MOURRE, V. 1996: Coudoulous, Le Rescoudoudou, Mauran: diversité des matières premières et variabilité des schémas de production d'éclats. *Quaternaria Nova* 6 (1996) 313–341.
- JUHÁSZ J.–SZŐKE I.–O. NAGY G.–KOVALOVSKY M. (SZERK.) 1978: *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest.
- LEMONNIER, P. 1991: De la culture matérielle à la culture ? Ethnologie des techniques et Préhistoire. In: *25 ans d'études technologiques en Préhistoire. XIe Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes*. Éditions APDCA, Juan-les-Pins, 57–63.
- SIMÁN K. 2000: Az őskőkori pattintott kőeszköz gyártása és szakkifejezései – Manufacture of Palaeolithic stone tools and the technical terms. *FolArch* 48 (2000) 7–26.
- TIXIER, J. 1963: *Typologie de l'Épipaléolithique du Maghreb*. Mémoires du Centre de Recherches anthropologiques, préhistoriques et ethnographiques Alger, 2, Art et Métiers Graphiques, Paris.
- TIXIER, J.–INIZAN, M.-L.–ROCHE, H. 1980: *Terminologie et technologie*. Préhistoire de la Pierre Taillée, 1, CREP, Paris.
- VÉRTES L. 1960: Az őskőkori és az átmeneti kőkori magyar szakkifejezései. *ArchÉrt* 87 (1960) 68–83.
- VÉRTES L. 1965: *Az őskőkori és az átmeneti kőkori emlékei Magyarországon*. Budapest.

²² A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Az első magyar mezopotámiai régészeti expedíció terve¹

A Közel-Keleten a XIX. század második felétől megszorodtak a külföldi kutatóintézetek.² Ezek az intézetek szinte kivétel nélkül ma is működnek és tudományos eredményeik ma már elvitathatatlanok. A nagy intézetalapítási láz éppen a XIX–XX. század fordulóján érte el a csúcspontját – nem függetlenül az európai és amerikai nagyhatalmi politikától. Ebbe a sorozatba bekapcsolódott volna egy Magyar Keleti Archaeológiai Intézet is. Az ötlet a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem régészprofesszorától, Pósta Bélától³ származott. A legkésőbb az 1910-es évek elején megszületett terv szerint régészeti intézetet kívántak létrehozni először Konstantinápolyban, majd valahol Mezopotámiában⁴. Az intézmény létrejöttét megelőzően egy régészeti expedícióval kívánták „feltérképezni” a mezopotámiai terepet. Ez az expedíció 1914. decemberében indult volna, az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárának fiatal „osztályarcheológusa”, a 26 éves Létay Balázs ve-

zetésével. 1914. júliusában azonban kitört az I. világháború, augusztus 25-én pedig elesett Létay Balázs.

Előzmények

Az 1900 előtt külföldön végzett magyar ásatások története amilyen színes, olyan rövid. Magyar műkedvelő arisztokraták már az 1860-as években is kutattak külföldön, főleg görög és római régészeti emlékek után. Ehhez az egész Európában elterjedt felfogáshoz tartoztak Mátyus Izidor Itáliában és Zichy Ferenc Cipruson végzett ásatásai is (SZILÁGYI 1969). Ázsiában végzett magyar ásatásokról viszont a századfordulóig, a Zichy Jenő-féle expedíciókig nem tudunk. Nem szabad elfelejteni, hogy Leitner Vilmos (pontosabban Wilhelm Leitner) és Stein Aurél (Marc Aurel Stein) észak-indiai kutatóútjai nem magyar, hanem angol vállalkozások voltak, és azoknak a magyar tudományhoz közvetlen köze nem volt (BETHLENFALVY 1980; RÓNA-TAS 1986).

Jellemző az akkor uralkodó kultúrpolitikai szemléletmódra, hogy 1907-ben felmerült Back Fülöp Kairóban élő magyar kereskedő kezdeményezésére egy Kairói Osztrák-Magyar Intézet terve (WESSETZKY 1975), ami végül szintén nem valósult meg.⁵ Elképzelhetetlen, hogy Pósta Béla ne tudott volna a magyar pénzből folyó sharunai és gamhudi ásatásokról, ugyanis 1908-ban Csengeri János klasszika-filológussal együtt (GAZDA 1997, 105–106) képviselte a kolozsvári egyetemet a kairói nemzetközi régészeti kongresszuson (ACTA UNIV. LITT. 1909. I. Fasc. 8; MÁRKI 1922, 87). Nem lehetetlen, hogy már ekkor megfordult a fejében egy hasonló keleti régészeti kutatómunka ötlete.⁶

⁵ Az osztrákok sokkal aktívabbak voltak a nemzetközi kutatások terén; a török kormány már 1895-ben megbízta az Osztrák Régészeti Intézetet Ephesos feltárással (EKREM 1999, 71–72).

⁶ „Pósta Béla, akinek csak húsz esztendő engedélyezett a sors tudományos munkatervei és ezzel együtt életképzelései megvalósítására, a századforduló tájékán még gyermekcipőben jár az erdélyi kutatások szervezésére, de egyidejűleg oroszországi és mezopotámiai kutatások távlati terveinek kidolgozására. Erre sarkalta őt a III. Zichy-expedíció – nem mindig kellemes – tapasztalata és az az elgondolás, hogy a fejlődő magyar régészetnek is ki kell vennie a részét a nemzetközi feladatok megoldásából” (BANNER 1961, 45–46).

¹ A dolgozat a 2000. szeptemberében Székesfehérváron, a Népvándorlás kor Fiatal Kutatóinak Országos Találkozóján elhangzott előadás átdolgozott részlete.

² A legfontosabb ilyen intézetek, alapítási dátumaikkal, székhelyeikkel: Albright Institut of Archaeological Research: 1900, Jeruzsálem (OXFENC I, 62–63), American Palestine Exploration Society: 1870, New York, 1873, Bejrut (OXFENC I, 91), American Research Institut in Turkey: az 1881–1883-as isszosi ásatások óta (OXFENC I, 92), American Schools of Oriental Research: 1900, Jeruzsálem (OXFENC I, 94–95), American School of Oriental Research Baghdad: 1913, Bagdad (OXFENC I, 92–93), British Institut of Archaeology at Ankara: 1947, Ankara (OXFENC I, 358), British School of Archaeology in Egypt: 1905, Kairó (OXFENC I, 358–359), British School of Archaeology in Iraq: 1932, Bagdad (OXFENC I, 359), British School of Archaeology in Jerusalem: 1919, Jeruzsálem (OXFENC I, 359–360), Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Istanbul: 1929, Isztambul (OXFENC II, 150), Deutsches Evangelisches Institut für Altertumswissenschaft des Heiligen Landes: 1900, Jeruzsálem (OXFENC II, 250), Deutsche Orient-Gesellschaft: 1898 (OXFENC II, 146–147), Deutsche Palästina-Verein: 1877, Jeruzsálem (OXFENC II, 147–149), Institut Français D'Archéologie Orientale: 1880, Kairó (OXFENC III, 173–174), Institut Français D'Études Anatoliennes D'Istanbul 1930, Isztambul (OXFENC III, 174), Institut Français D'Études Arabes: 1922, Damaszkusz (OXFENC III, 174–175), Palestine Exploration Found: 1865, Jeruzsálem (OXFENC IV, 234–236), Palestine Oriental Society: 1920, Jeruzsálem (OXFENC IV, 236), stb.

³ Pósta Béla 1862–1919. (BANNER 1962)

⁴ Az intézet tervéről, kapcsolatairól, anyagi háttéréről bővebben: PALLAG in press.

Létay Balázs és az expedíció terve

1899-ben Póstát a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemre hívták az 1898-ban elhunyt Finály Henrik (GAZDA 1997, 130–131) helyére (MÁRKI 1922, 167). Kolozsvárott, mint az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárának igazgatója, valamint az egyetem archaeológiai tanszékének vezetője szervezte és irányította a régészképzést. Olyan tanítványai, majd később kollégái voltak, mint Buday Árpád, Kovács István, Roska Márton, de az egyetemi oktatáson kívüli tanfolyamaira (ALAPI 1908; ALAPI 1911; PÓSTA 1908; CSORBA 1971, 124–125) is sokan jártak, itt kezdett például Móra Ferenc is (ALAPI 1908, 229; CSORBA 1971, 124). A szakirodalomban általában csak „Pósta-iskolának”, vagy „kolozsvári-iskolának” nevezett régészeti műhely⁷ mintegy húsz éven keresztül működött, egészen 1919-ig, a kolozsvári egyetem Szegedre költözéséig. Ugyanebben az évben halt meg Pósta Béla is.

Az egyetem évkönyvei szerint 1906-ban iratkozott be a karra az akkor 18 éves fiatalember, Létay Balázs, a keleti archaeológiai intézet tervének későbbi motorja (ALMANACH 1907, 93). 1910-ig volt az egyetem történelem–latin szakos hallgatója. Eleinte a már az egyetemen tanító Budaynál tanult klasszika archaeológiát és filológiát (BUDAY 1929, 180). Érdeklődése később a Közel-Kelet, pontosabban a mezopotámiai kultúrák felé fordult (SCHNELLER 1941, 9; BUDAY 1929, 180; CSORBA 1971, 123; BANNER 1972, 222). Az egyetem szakjai minden évben írtak ki különböző pályázatokat a hallgatók részére. 1910-ben Létay Balázs egyetemi hallgató még a daciai feliratos emlékekről írott dolgozatával nyerte el a 150 koronás fődíjat, amit külön neki 200 koronára emeltek fel (ACTA UNIV. LITT. 1910. III. Fasc. 97–98), később már a „chaldeai-babyloniai művészet” köréből írt tanulmánnyal pályázott. 1912-ben a tanári vizsgadolgozatát⁸ a „Szumír szobrok történeti jelentőségéről” írta (ACTA UNIV. LITT. 1915.-II. Fasc., 167).

Pósta „gondoskodott arról, hogy tanítványai külföldi tanulmányi (Budaynak a római limes

útja) utakat végezhesse, mások tanulmányi módszerével nemcsak az irodalom, hanem a személyes érintkezés útján is megismerkedjenek” (SCHNELLER 1941, 8).⁹ Így Létay Balázs okleveles középiskolai tanár, az Érmészeti és Régészeti Intézet osztályarcheológusa „irodalmi eszközei kimerültével 1913. év vége felé Páris, majd London gyűjteményeiben folytatta tanulmányait” (PÓSTA 1915a, 132).¹⁰ 1914 elején már azt írta professzorának. „...belátta, hogy az emlékek méltatása tekintetében mégis csak szüksége van az ékírtos szövegek olvasására; nekifeküdt tehát ennek és most már örömmel jelentheti, hogy a könnyebb szövegeket elég jól olvassa” (PÓSTA 1915b, 88, 132).¹² Buday ekkor Törökországban járt, többek között Konstantinápolyban is.¹³ Nem elképzelhetetlen, hogy Buday a régészeti intézet ügyében is tárgyalt Törökországban.

Az egyetemen eközben lázasan folyt a felkészülés a mezopotámiai kutatásokhoz. Pósta Bélának az 1912/13-as és az 1913/14-es tanévre meghirdetett kurzusai is erről tanúskodnak: „Chaldaea és Assyria szobrászati emlékei” (ALMANACH

⁹ Csorba Csaba is megemlíti, hogy „tanítványait hosszabb, általában egyéves külföldi tanulmányútra küldette” (CSORBA 1971, 123).

¹⁰ Szintén Pósta Béla írja róla: „Mikor kiképeztetése befejeződött Londonba küldöttem ki őt, meg a párisi megfelelő gyűjtemények tanulmányozására” (Pósta 1915b, 88).

¹¹ „Létay hazakerült jegyzetei, amelyekben megkezdett munkák is voltak, vaskos kötetekre rúgnak. De hová lettek? És mi lehet mindez ahhoz képest, amit hatalmas memóriája őrzött?” (BANNER 1972, 222).

¹² Erről, és még sok más levélről említést tesz Banner, de ezek a II. világháborúban elkallódtak (BANNER 1972, 222). Létay nyelvismerete a következő nyelvekre terjedt ki: német, angol, francia, héber. (PÓSTA 1915a, 131; Pósta 1915b, 87–88). Az ókori Közel-Kelet tanulmányozásában valószínűleg a kolozsvári egyetem sémi nyelvek és irodalmak magántanára, a hebraista Eisler Mátyás is a segítségére lehetett. Eisler (SCHEIBER 1988, GAAL 2000, 98) egyben kolozsvári neológ főrabbi is volt, valószínűleg tőle tanult Létay héberül.

¹³ 1914 március–június hónapokban Görögországban, Kis-Ázsiában és Krétán tett tanulmányutat, Konstantinápoly, Szófia és Belgrád érintésével (BANNER 1937, 5). Anatóliából, akárcsak Létayt Londonból a háború szólította Magyarországra: „Részem volt a támogatásban 1914-ben is, mikor március–április hónapokat Görögországban (Athén, Epidaurus, Tiryns, Mykenai, Korinthos, Delphi, Olympia, Kréta) május–júniust pedig Kis-Ázsiában és a Balkán-félsziget északi részén (Smyrna, Ephesos, Priene, Miletos, Didyma, Konstantinápoly, Szófia) tett tanulmányúttal töltöttem el. Tervem volt Anatóliába is elmenni, azonban a világháború előszele hazatérésre kényszerített.” Buday Árpád kéziratos önéletrajza 1916-ból (OSZK Kt. Fond 36/1502).

⁷ 1971-ben jelent meg az iskola tevékenységét összefoglaló cikk Csorba Csaba tollából (CSORBA 1971). A tanulmány elkészítését Banner János ösztönözte. Bóna István szíves szóbeli közlése.

⁸ Pósta Béla ragaszkodott ahhoz, hogy régész tanítványai rendes szakjuk, szakjaik mellett tanári vizsgát is tegyenek. Banner János egyet. tanár önéletrajza (gépirat), (OSZK Kt. Fond 36/866).

1912, 21), valamint „Chaldaea és Assyria emlékei” (ALMANACH 1913, 21).¹⁴

Létay Balázs párizsi és Londoni útjának közvetlen célja a mezopotámiai régészeti expedíció előkészítése volt, amelyet 1914 decemberére terveztek (PÓSTA 1916a, 81).¹⁵ Pósta így ír erről egy Létayról szóló nekrológiájában: „Éppen az 1914.-ik év decemberére terveztük az első chaldeai expedíciót, amelynek főadata lett volna megalapozni ott egy magyar archaeológiai intézet létesítését. Létay Balázs készen állott az útra, teljes tudományos fegyverzettel. Tervünk volt, hogy onnan kísérlük figyelemmel a kisázsiai területeket is, még pedig nemcsak a keleti, hanem a classica archaeologia szempontjából is. Hiszen ott állandó ott-hont terveztünk, amelyet csodálatos kevés eszközzel, kicsi pénzzel tudtunk volna megvalósítani. Számítottunk a törökországi köröknek szimphatijára is, amelyekkel, intézetünknek szakfolyóirata révén, meleg összeköttetéseket szerezünk. Nem hagytuk figyelmen kívül az érintkező orosz területeket sem és evégből Ferenczy Sándort kezdtük előkészíteni Létay Balázsnak aszisztensül” (PÓSTA 1915b, 88–89). Ferenczy Sándor az Érem- és Régiségtár gyakornoka eleinte szintén klasszika archaeológiával foglalkozott (BUDAY 1929, 180).

Az expedíció epigráfusa Varga Zsigmond (HORVÁTH 1985, 159–160) lett volna,¹⁶ akinek szerepéről Pósta Béla így ír: „a helyes munkamegosztás követelményeképp Létay Balázst tisztán a tárgyi archaeologia művelőjévé képzem ki, mert hiszen a szövegek olvasásába rejlő segítséget Vargától meg fogja kapni” (PÓSTA 1915b, 88).

Mi volt az expedíció pontos célja? Erre a kérdésre már nem lehet kielégítő választ adni. Bizonyos adatokból mégis következtetni tudunk arra, hogy a kutatóút célja egy sumér lelőhely lett volna. Erre utal Létay tanári dolgozata a „Szumír szobrok”-ról, valamint Varga Zsigmond több ez

időben megjelent írása is (VARGA 1913a; 1913b; 1913c; 1914). Pósta 1915-ben ezt írja: „a magyarság onnan szakadt ki a Keletről, ahol az emberi művelődésnek bölcsője ringott és a legrégibb művelődést, mint a legelső hullám, amely a távoli Nyugatra jutott, ennek a nemzetnek az ősei hozták a szárazföldi úton Európába. Ezt az igazságot ezer és ezer jelből látjuk, de ezt bizonyítani is kell.(...) A Tigris és az Euphrates partján a régi Mesopotámiában kell megkezdeni a bizonyítás munkáját, tudni kell a legrégibb írásnak, az ékiratoknak titkát” (PÓSTA 1916a, 79).¹⁷ 1904-ben – mint fentebb láttuk – még gyökeresen ellenkező nézeteket vallott Mezopotámia és a magyarság „kapcsolatairól”. Buday írja Pósta-nekrológiájában, hogy a professzor háború alatt született cikkeinek tengelye: „... hazánk földje régészeti tekintetben közvetítő a tőle keletre és nyugatra fekvő területek között. Még pedig nem egyszerűen átvető és továbbadó, hanem az átvett művelődési anyagra kitörölhetetlenül rányomja a maga bélyegét és úgy adja tovább.(...) Az ősmagyar művelődési elemeket kiindulási pontjukon erős mezopotámiai hatás érte, mely hatással, közbeeső művelődések közvetítésével, későbbi útjukban is találkozunk.” (BUDAY 1925, 13).¹⁸ Az expedíció elsődleges célja, a feltárásokon kívül valószínűleg az intézet tervének konkretizálása lett volna.

¹⁷ Itt kell megemlíteni Pósta egyik külföldön megjelent cikkét: „Die Rolle Ungarns in der östlichen und westlichen Zivilization” (PÓSTA 1916b) Ebben Magyarország földrajzi sajátoságaiból adódó történeti szerepéről ír, a kereskedelmi utak szerepéről a keleti és nyugati területek összekötésében a neolitikumtól fogva. Érdemes idézni rövid írásának záró gondolatát, amely – ne felejtjük el – 1916-ban, az I. világháború kellős közepén íródott: „Das Kamel, das Pferd und andere Zugtiere werden heute durch die Eisenbahn ersetzt; das Eisenbahnnetz aber welches ober dem Kaspischen Meer über die nördlichen Küsten des Schwarzen Meeres nach Westen läuft und durch Ungarn den Verkehr abwickelt, der Osten und Westen kontinental verbindet, muß wieder frei werden. Frei muß es sein, nicht nur vom Standpunkte der Kultur eines oder des anderen Landes, eines oder des anderen Volkes, sondern auch von dem der ganzen menschlichen Zivilization, an deren Entwicklung jede Nation ihren Anteil haben soll” (PÓSTA 1916b, 27).

¹⁸ Nem tudjuk, hogy Pósta hogyan viszonyult Varga sumér-uráli rokonság elméletéhez (KOMORÓCZY 1976, 30–32), de nem elképzelhetetlen, hogy valamilyen formában osztotta azt: „A honfoglaló magyarság már hármass európai őshazájában csupa olyan területen élt, a melyre két hatalmas művelődés szórja a legközvetlenebbül az ő sugarait: az egyik az ősrégi keleti műveltség, a mely Délkaldeából indul és a mely bár a hatalmi központok időrendi változásával, mint assyr, méd, perza és sassanida műveltség különböző népek alatt, de mindig ugyanazzal a lényeggel hatja át az emberi szellemeket; a másik a Pontus menti görög műveltség” (PÓSTA 1911, 26).

¹⁴ Előadásait mindkét évben az „érmészeti és régészeti” intézetben tartotta, szombatonként 15–17 óra között.

¹⁵ Erről tanúskodik Pósta egyik K. Lippich Elekhez írott levele is: „1914. December hó 5-én” keltezéssel: „éppen e hónapban kellett volna megindulnia az első magyar mezopotámiai expedíciónak, amelynek lelkéül ő (Létay) volt kiszemelve” (OSZK Kt. Fond 23).

¹⁶ Nincs túl jó véleményem róla a szakember, aki szerint „oly távol állt a módszeres nyelvtudománytól, hogy számára a nyelvészeti érveknek nem volt súlya” (KOMORÓCZY 1976, 31). Ugyanakkor megjegyzi, hogy „szándékaiban mindvégig a szó jó értelmében vett tudomány munkása maradt” (KOMORÓCZY 1976, 31).

A régészeti intézet Konstantinápolyban kezdte volna meg működését – legalább is első az lépcsőben. Erről írja Schneller István: „Fiókinézetet kívánt egyelőre Konstantinápolyban szervezni, amely azonban a Kelet felé irányuló hódító útnak csakis kiindulópontja lett volna” (SCHNELLER 1941, 9). Ennek a lehetőségnek az 1910-es évek török–magyar kapcsolatai nem álltak volna útjába (LEDERER 1988; 1989; KINCSES NAGY 1993, 44–45).¹⁹

Az intézet régészeti programja csak nagyon halványan körvonalazódik: az orosz területek régészete, klasszika archaeológia és Mezopotámia régészete. Pósta „meggyőződése szerint a Konstantinápolyból kelet felé induló út nem lehet más, mint az ó- és középkornak ama kereskedelmi útja, amely a Közép-tengeren folytatódva, mint tengeri út az északibb, Magyarországon átvezető népvándorlás kori szárazföldi útnak volt párhuzamos főútja. Ezen az úton kívánta Pósta ásatások és kutatások útján folytatni ugyanazon tanulmányokat, amelyeket a magyarországi leletek alapján múzeumának tűzött ki feladatául” (SCHNELLER 1941, 10).²⁰

Azt, hogy Létayék pontosan hol akartak ásni, ma már nem tudjuk. Valami felvilágosítást azonban mégis ad erre vonatkozóan a már idézett Schneller István, Pósta-nekrológiájában, amikor arról ír, hogy „...amíg egy új Létayt találnak, leginkább az utat kívánta számára a legpontosabban megjelölni. Ennek köszönjük azt a cartográfiái mesterművet, amelyet Pósta dr. Kerekes Zoltán és Manz által dolgoztatott ki s mely a régi kereskedelmi útnak minden sajátosságait, megállapítható stációit feltünteti és így hozzávetőleg megjelöli azon helyeket, amelyek eredményes ásatásokra kilátást nyújtanak” (SCHNELLER 1941, 10). Ez viszont a térkép alapján (Kerekes 1919, 1. sz. kép) egy 6000 × 5000 kilométeres területet jelent, Kelet-Turkesztántól a Földközi-tengerig. Kerekes Zoltán geográfus volt²¹ és sajnos tanulmánya elkészítéséhez nem használt régészeti forrásokat.

¹⁹ 1916-ban Budapesten Mecsetépítő Bizottság is alakult (LEDERER 1988, 38). Konstantinápolyban Török-Magyar Barátság Egyesület is működött.

²⁰ Pósta elképzeléseihez a kereskedelmi és kulturális kapcsolatokról lásd a 17. és 18. jegyzetet.

²¹ 1918-tól kereskedelmi földrajzot oktatott az egyetemen (MÁRKI 1922, 173).

Miért nem valósult meg az expedíció?

Létay Balázs 1914. augusztusában Németországon keresztül hazatért Magyarországra, majd Nyíregyházán át,²² mint a m. kir. 21. gyalogezred tartalékos hadapródja, később segédtisztje az északi harctérre, Galíciába vonult, ahol még ugyanabban a hónapban 25-én elesett.²³ Ezzel „...a halál Pósta Béla legszebb magyar régészeti elgondolását hiúsította meg örökre” írja Banner János. Létay a terv szempontjából pótolhatatlannak bizonyult. Ennek ellenére minden jel arra mutat, hogy Pósta nem adta fel a tervét. Bizonyítja ezt egyik 1915. december 28-i – Lippich Elekhez²⁴ írott – levele is: „Tudod, hogy régi törekvésünk a magyar keleti archaeológiai intézet. Embe-reink régóta képződnek, nagyon is öntudatosan dolgoztam ebben az irányban. Igaz, egyik legjobb erőnk a harctéren adta ki lelkét és ez nekünk hihetetlenül nagy veszteség, de ha rövidebb lett a kardunk megtoldjuk egy lépéssel és pótoljuk, amint lehet, veszteségünket. Amely pillanatban a hadjárat aktái lezárulnak, a mi aciónk az első hajóval megindul a Perzsa-öböl felé. Intézetünk terve szinte a részletekig kidolgozva áll előttünk és megvannak külső barátaink is” (OSZK Kt. Fol. 38). Pósta tehát kereste az „új Létay”-t. Erre utal a kolozsvári egyetem 1915/16. tanévre kiírt régészeti pályázata is, amelynek címe: „Mesopotámia iparművészetének jellemzése és hatása a Földközi-tenger medencéje körüli fejlett műveltségre”, jutalma 250 KORONA (ACTA UNIV. LITT. 1915-II. Fasc. 65). Ezt a pályázatot Kerkay József III. éves hallgató nyerte, „ex oriente lux” jellegű munkáját Pósta Béla és Csengeri János értékelte, a díjat pedig 300 koronára emelték (ACTA UNIV. LITT. 1916-II. Fasc. 77–80).²⁵

1914-től fogva minden az expedíció és az intézet terve ellen dolgozott: Létay halála, az I. világháború (az expedíció többi lehetséges résztvevőjét szintén besorozták), az anyagi²⁶ és a politikai

²² Az adatért Bóna Istvánnak tartozom hálával, aki viszont Banner Jánostól halotta.

²³ Létayról az a hír keringett Kolozsvárott, hogy él és orosz hadifogoly lett, de ez megerősítést nem nyert. (*Unitárius Közlöny* 28 (1915:4) április, 71).

²⁴ Koronghi Lippich Elek (1862–1924) költő, művészeti író, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosa, Pósta Béla terveinek támogatója a minisztériumban.

²⁵ Kerkay Józsefről nem sikerült többet kideríteni.

²⁶ Banner írja: „Pósta Béla elgondolása nem volt utópia. Meg volt hozzá a mindennel felfegyverzett fiatal, méltó tanítvány. De a pénz nem volt meg.” (BANNER 1972, 222)

okok, valamint Pósta Béla halála 1919-ben (BANNER 1961, 46). 1918. decemberében Kolozsvár román uralom alá kerül, 1919-ben eltávolítják a magyar tanárokat az egyetemről. 1921-ben a parlament Szegeden telepíti le a Ferencz József Tudományegyetemet.²⁷ Ezek után nem volt, aki tovább vitte volna az intézet gondolatát (BANNER 1961, 46).

Létay Balázs halála óta majdnem 90 év múlt el. Lassan a mezopotámiai ásatások megkezdésé-

nek centenáriumát kellene ünnepelnünk. Vaskos kötetekben kellene bemutatni az ásatások 100 évének eredményeit. Akkor – az 1910-es években – a magyar tudomány(politika) (csak részben a háború miatt) elszalasztotta az adódó lehetőséget. Ez pedig azt jelenti, hogy ezzel a centenáriummal már biztosan várhatunk, legjobb esetben is, a XXII. századig.

Pallag Zoltán
batukhan@freemail.hu

Irodalom:

- ACTA UNIV. LITT.: Acta Universitatis Litterarum Regiae Hungaricae Francisco-Josephinae Kolozsváriensis. Kolozsvár.
- ALAPI GY. 1908: A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének második régészeti tanfolyama. *MKE* 2 (1908) 224–229.
- ALAPI GY. 1911: A múzeumok és könyvtárak országos felügyelőségének harmadik archeológiai tanfolyama. *MKE* 5 (1911) 239–265.
- ALMANACH: A kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudományegyetem almanachja és tanrendje. Kolozsvár.
- BANNER J. 1937: Dr. Buday Árpád. 1879–1937 – Dr. Árpád Buday. 1879–1937. *Dolg.* 13 (1937) 1–31.
- BANNER J. 1961: A budapesti egyetem és a kolozsvári régészeti iskola. *DissArch* 3 (1961) 44–47.
- BANNER J. 1962: Pósta Béla születésének százados ünnepe. 1862–1962. Budapest.
- BANNER J. 1972: Emlékezés Létay Balázssra – Dem Andenken Balázs Létays. *JAMÉ* 11 (1972) 219–225.
- BETHLENFALVY, G. 1980: *India in Hungarian Learning and Literature*. New Delhi.
- BUDAY Á. 1925: In memoriam Pósta Béla. 1863–1919. *Dolg.* 1 (1925) 5–17.
- BUDAY Á. 1929: Szélgjegyzetek egy régészeti cikkhez – Randbemerkungen zu einem archäologischen Aufsatz. *Dolg.* 5 (1929) 176–203.
- CSORBA CS. 1971: Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolája és a „Dolgozatok”. *DMÉ* 1971 (1969–1970) 111–146.
- EKREM, A. 1999: 100 Jahre Österreichische Forschungen in Ephesos, in: Friesinger, H.-F. Krinzinger (Hrsg.): *100 Jahre österreichische Forschungen in Ephesos*. Akten des Symposions Wien 1995, Band I. Wien, 1999.
- GAAL GY. 2000: Zsidó és zsidó származású tanárok a kolozsvári egyetem tanári karában. *Múlt és Jövő* 11 (2000), 89–101.
- GAZDA I. (Összeáll.) 1997: *Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem. Emlékkönyv I-II*. Piliscsaba.
- HORVÁTH J. 1985: A magyar egyiptológia története. *Egyiptológiai Füzetek* 2 (1985).
- KEREKES Z. 1919: Az euráziai karavánkereskedelem ősi útjai. *Dolg.* (1919) 30–65.
- KINCSES NAGY É. 1993: A turáni gondolat. In: Kincses Nagy É. (Szerk.): *Őstörténet és nemzettudat 1919–1931*. Magyar őstörténeti Könyvtár 1. Szeged 1993, 44–49.
- KISS J. M. 1991: Párhuzamos utak. A kolozsvári és a pozsonyi egyetem válságos időszakának történetéhez. In: Kiss József Mihály (szerk.): *Tanulmányok a magyar felsőoktatás XIX–XX. századi történetéből*. Budapest 1991, 123–162.
- KOMORÓCZY G. 1976: *Sumér vagy Magyar?* Budapest.
- LEDERER GY. 1988: A magyarországi iszlám újabb kori történetéhez I. *Keletkutatás* 1988 ősz, 29–49.
- LEDERER GY. 1989: A magyarországi iszlám újabb kori történetéhez II. *Keletkutatás* 1989 tavasz, 53–72.
- MÁRKI S. 1922: *A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged.
- OXFENC: Ed.: Eric M. Meyers: *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*. vol. I–V., New York–Oxford 1997.
- PALLAG Z. IN PRESS: Pósta Béla és a Magyar Keleti Archaeológiai Intézet terve.
- PÓSTA B. 1908: Régészeti tanfolyam az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában. *EMúz* 25 (1908) 228–237.

²⁷ A bécsi döntés értelmében 1940 és 1944 között Kolozsvár újra Magyarországhoz tartozott. A Szegedről visszatelepített egyetem 1945 májusáig működött. Ezután már román fennhatóság alatt felvette Bólyai János nevét (MÁRKI 1922; GAZDA 1997; KISS 1991).

- PÓSTA B. 1911: A magyar nemzet és a művészetek. *ACTA UNIV. LITT.* 1911. II. Fasc., 11–34.
- PÓSTA B. 1915a: Létay Balázs. *Dolg.* 6 (1915) 131–132.
- PÓSTA B. 1915b: Létay Balázs okl. középiskolai tanárnak, az Érmészeti és Régészeti Intézet osztályarchaeologusának a harctéren történt elhunytáról. *ACTA UNIV. LITT.* (Kolozsvár 1915) Fasc I. 86–89.
- PÓSTA B. 1916a: Levél Létay Balázs atyjához, Létay Lőrinc úrhoz. *Unitárius Közlöny* 28 (1916) 71–81.
- PÓSTA, B. 1916b: Die Rolle Ungarns in der östlichen und westlichen Zivilisation. *Österreichische Monatschrift für den Orient* 42 (1916) 24–27.
- RÓNA-TAS A. 1986: Belső-Ázsia magyar felfedezői. A kezdetektől az első világháborúig. *Keletkutatás* 1986 ősz, 38–44.
- SCHEIBER S. 1988: Eisler Mátyás (1865–1930). In: Scheiber S. (szerk.): *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve*. Budapest 1988, 79–81.
- SCHNELLER I. 1941: Pósta Béla. *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából* 1 (1941) 20–28.
- SZILÁGYI, J- GY. 1969: Introduction. In: Szentlélek, T. (Ed.): *Ancient Lamps*. Budapest–Amsterdam 1969, 7–14.
- VARGA ZS. 1913a: Írás és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez. Kolozsvár.
- VARGA ZS. 1913b: A sumírek. *Turán* 1 (1913) 15–27.
- VARGA ZS. 1913c: A sumírek. II. *Turán* 1 (1913) 123–140.
- VARGA ZS. 1914: Sumír régészeti tanulmányok I. A sumírok szerepe a bronz s általában az ércek megművelésében. *ArchÉrt* 34 (1914) 203–221.
- WESSETZKY V. 1975: Egy elfelejtett magyar egyiptomi expedíció. *Valóság* 18 (1975/10) 67–71.

Hozzászólás a régészeti lelőhely fogalmához

Nagy örömmel olvastuk Markó András gondolatait az ősköri (MARKÓ 2000) és ezzel minden más lelőhely fogalmának tisztázatlanságáról és Mester Zsolt reagálását (MESTER 2001) az ott leírtakra. Örömünk oka a ritka, mondhatnánk kivételes eset, amikor régészetünk elméleti oldala is vizsgálat tárgyává válik. A tartalmas, mondanivalóan gazdag cikkek arra ösztönöztek bennünket, hogy az őskor későbbi szakaszaival kapcsolatban is végig-, vagy inkább újragondoljuk a lelőhely fogalmát és az azzal kapcsolatos problémákat.

Mi is az a lelőhely? Sokféle lelőhely-definíciót használunk és a választ mindenki evidensnek gondolná. Csakhogy! Ki gondolná, hogy sem az Akadémiai Nagylexikon,¹ sem a máig újjá nem alkotott, tehát még mindig érvényben lévő Régészeti Kézikönyv (BANNER-LÁSZLÓ-MÉRI-RADNÓTI 1954), de sajnos, még az egyéb szempontból mértékadónak számító és az ásatási technikuskok számára írt kézikönyv (ILON-UGHY 1996) sem tartotta fontosnak e fogalom definiálását. Különös tény, hogy Magyarországon ebben az esetben csak a különböző korokban született törvények betűire hagyatkozhatunk. Hasonlóan nem tartalmaznak „lelőhely” címszót a külföldi régészeti kézikönyvek és lexikonok sem, egyedül C. Renfrew és P. Bahn Régészet tankönyvében találtunk egy rövid, ideilőlő alfejezetet (RENFREW-BAHN 1998, 46).

Ha szavakban nem is fogalmazták meg, a gyakorlatban eddig is használták ezt a fogalmat. A kutatás korai szakaszában lelőhelyként egy-egy települést, vagy a település egy meghatározott részének vagy külterületének (dűlő, erdő, part stb.) egészét adták meg. A régészeti kutatás hőskorában elegendő is volt egy-egy ilyen megjelölés. Senki sem kutatta később a közelebbi helyet, de az igazsághoz hozzátartozik, hogy utólag sokszor már nem is volt mód annak kiderítésére. Az akkori értékrend szerint a legfontosabb a tárgy, és szinte minden egyes lelet új felfedezésekhez juttatta a régészetet.

Ma már szerencsére régen túl vagyunk ezen

az állapoton. Az elmúlt évszázad korábban elképzelhetetlen mennyiségű adatot halmozott fel, ami új helyzetet teremtett, és magával hozta a lelőhely fogalmának fokozatos megváltozását is. Ebben a folyamatban kétségtávol a Magyarország Régészeti Topográfiája sorozatnak voltak a legnagyobb érdemei, amennyiben megjelent köteteivel utat mutatott és ezzel segítette a kutatást. Az egyre hosszabb és lassan megjegyezhetetlen név-költeményeket a topográfia szám-kódokkal egészítette ki, ezzel előkészítve az adatok számítógépes feldolgozását is. A dolog gyakorlati hátulütője, hogy az országos felmérés közel sem teljes, így szükségszerűen van gyakorlatban a kettős elnevezés. Rohanó és egyre bonyolultabbá váló világunkban pedig a napi gyakorlat új és új kérdéseket tesz fel, melyek legtöbb esetben azonnali választ követelnek. Lehetetlen lenne ezek valamennyiét érinteni e rovat szűk keretein belül, ezért csak néhányra térünk ki most.

Mindjárt az elején felmerülhet a kétely: lehetséges-e egyáltalán egységes, valamennyi lelőhelyre egyszerre érvényes definíciót adni? A gyakorlat ugyanis azt sugallja, hogy a lelőhelyek legtöbbször nem szoríthatók bele ugyanabba a skatulyába, bármennyire is szeretnénk. Mert lelőhely bizony a szórvány kőbalta környezete éppúgy, mint a középkori vár, vagy római város. A szó tágabb értelmében pedig még a másodlagos helyen talált leletek is lelőhelyet kínálnak, még ha ezek információs értéke nagyságrendekkel tér is el más lelőhelyekétől.

A terepen a probléma mindjárt a lelőhely körülírásával kezdődik. A régész számára valóban nagy hátrány, hogy nem lát a felszín alá (MESTER 2001, 64), bár néhány modern eljárás segítségével egy bizonyos fokig már ennek is megvannak a feltételei. A legtöbb esetben azonban marad a hagyományos és olcsó (!) módszer, a felszíni jelenségek vizsgálata. A szántással, építkezéssel vagy más módon felszínre kerülő leletek helyének regisztrálása fontos feladat és ez adja a terepbejárásból származó adatok gerincét mind a mai napig. Több, mint két évtized terepgyakorlatának tapasztalataival a hátunk mögött azonban ma már ennek hátrányait is látjuk. A felszíni leletek mai

¹A pontosság kedvéért meg kell azonban említeni, hogy a Lexikonból eddig csak a „Lelőhely” címszó hiányzik, a „Régészeti lelőhely”-ig a sorozat még nem jutott el!

helyzete nem mindig azonos ugyanis az eredetivel. Az eke, de főleg az erózió jelentős elmozdulást okozhat, így miközben nem mondhatunk le ezen adatok rögzítéséről, a túlzó következtetésektől is óvakodnunk kell. Általánosan elfogadott toposz a régészetben, hogy a felszínre került tárgyak elhelyezkedése alapján nagy pontossággal meghatározhatók az egyes lelőhelyek. Ez azonban nincs mindig így! Egy lelőhely meglétét valóban jelzik és szerencsés esetben még a nagyságrendjét is megadják felszíni leletek, de a pontos méreteit sohasem. A terepen gyakran megforduló szakember nem egyszer tapasztalja, hogy az egyik évben gazdag leletanyagot szolgáltató területen egy későbbi év során csak néhány kőszacserépet talált, mert abban az évben épp úgy fordult a felszántott föld. Ilyenkor rögtön adódik a verdikt: „Ez egy kis intenzitású a lelőhely, amely valószínűleg csak ideiglenes szállásul szolgált az egykor ott lakóknak.” Mit kezdünk azonban mindezzel, ha egy következő alkalommal ugyanott, már megváltozott feltételek következtében egy „nagykiterjedésű, gazdag lelőhelyet” regisztrálunk majd!

Ide kapcsolódik a Mester Zsolt által is érintett másik probléma: „De mi van akkor, ha egy bronzkori tell alján neolitikum kerül elő? Ez esetben a felső rétegek egy bronzkori régészeti lelőhelyet képeznek, míg az alsók egy másik, újkőkori régészeti lelőhelyet?” – teszi fel a kérdést a szerző. (MESTER 2001, 65). Rövid, előzetes válaszuk: igen! Persze vitathatatlan, hogy régi fogalmaink alkalmazása mellett a kérdés valóban megválaszolhatatlan. Véleményünk szerint a megoldás csakis a lelőhely fogalmának kibővítésével képzelhető el, hiszen egy neolitikus, egy késő bronzkori, vagy egy középkori falu, fekküdjenek bármennyire is azonos topográfiai helyen, mind történelmi, mind régészeti szempontból mégiscsak külön egységek, más-más népek önálló, településtörténetileg pedig semmiképpen sem kontinuus hagyatéka. Javaslatunk a lelőhely fogalmának differenciálásával kínál megoldást: nevezzük ezek után a hagyományos régészeti lelőhelyet *topográfiai lelőhelynek*, függetlenül az ott megállapítható korok számától és nevezzük *régészeti lelőhelynek* az egy topográfiai lelőhelyen belül regisztrálható valamennyi korszak nyomát – telepet, temetőt, sírhelyet, erődöt, árkot stb. Így egy topográfiai lelőhelyen annyi régészeti lelőhely lenne, ahányszor ott megtelepedett az ember. Ezzel talán feloldható lenne a

fent említett ellentmondás, megválaszolhatóak a kérdések.²

Egy korábban soha fel sem vetődött, manapság azonban egyre többször előforduló gond a lelőhely vertikális kiterjedésének kérdése. Természetesnek hatott a régészeti etika alapszabálya, miszerint minden ásatást a bolygatatlan altalajig kell folytatni, vagyis addig, amelytől kezdve többé már nem várható régészeti objektumot és leletek. Ez különösen a városi régészetben jelenthet problémát. Egyre többször fordul elő, hogy a beruházók, költségeik csökkentése érdekében csak a majdani építmény alapozási szintjéig engedélyezik a feltárást, mondván, a mélyebben kiásott szelvények visszatöltése jelentős és előre be sem tervezett költségekkel terhelné meg az építkezést. Így aztán volt már rá példa, hogy ilyen esetekben az egymásra rétegzett lakószintek közül a legkorábbiak, legtöbbször ősi- és római kori településrészek feltárással nem nyílt mód. Ilyenkor derül ki, mennyire hiányzik egy korszerű, munkánkat minden oldalról megtámogató lelőhely-fogalom. Úgy érezzük, itt is a precíz és szakszerű jogi szabályozás és esetleg egy állami kötelezettségvállalás³ jelentheti a megoldást.

A másik, ugyancsak ide kapcsolódó, további jogi problémákat felvető kérdés már a lelőhely pusztá *léte* is. Mi bizonyítja, hogy egy adott területen lelőhely van? Ez a gyakorló régész számára akár tautologikusnak is tűnhet kérdés legtöbbször az építkezésekkel kapcsolatban, a beruházókkal folytatott tárgyalások során merül fel, hiszen megelőző feltárás, vagy próbaásatás értelemszerűen csak ott végezhető, ahol kulturális javaink veszélybe kerülnek és az örökségünk megóvása érdekében indokolt. Sajnos, ebben az esetben a jelenleg hatályos törvény (2001. évi LXIV. tv.) nem segíti hatékonyan a beruházókkal tárgyaló muzeológusok munkáját.

A törvény egy kevésbé ismert és csak a legkritikább esetben alkalmazott passzusa (22.§. (1) el-

² De meg kell mondanunk, hogy ez nem csak a vertikálisan oszított lelőhelyek – tellek, barlangok – esetében van így, hanem az ún. egyrétegű telepeknél is. A probléma mindjárt ott kezdődik, hogy még a legkörültekintőbb terepbejárás és az azal együtt járó felszíni gyűjtés sem képes valamennyi ott képviselt korszak kimutatására. A gyakorlat azt mutatja, hogy egy ásatáson nagy átlagban kétszer annyi korszak objektumai kerülnek elő, mint amennyit ugyanott terepbejárással korábban regisztrálnunk sikerült.

³ Tekintettel arra, hogy a beruházókat az állam kötelezi az ásatások finanszírozására, etikus lenne, ha az (ti. az állam), egy ilyen esetben legalább részben fedezné a keletkező pluszköltségeket is.

sődlegesen úgy rendelkezik, hogy a földmunkával járó fejlesztésekkel és beruházásokkal el kell kerülni a lelőhelyeket és feltárás csak a „beruházás költségeit aránytanul megnövelő” esetben végezhető. Ezt a megelőző feltárást azonban csak a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalban (KÖH) regisztrált lelőhelyen lehet végezni. A beruházás csak ezek finanszírozására kötelezhető. Itt találkozzunk az egyik, fentebb már említett jogi lelőhely-definícióval is, amikor kimondja: (7.§. 17.) „Régészeti lelőhely az a földrajzilag egyértelműen meghatározható terület, melyen a régészeti örökség elemei elsődleges összefüggéseikben találhatók⁴ és amelyet a KÖH nyilvántartásba vett.” Csakhogy jelenleg még messze nem rendelkezünk az egész országot lefedő topográfiai adatbázissal és rövid távon belül nem is számíthatunk erre,⁵ miközben az egyre nagyobb ütemben folytatott építkezések egyre gyakrabban érintenek „még nem regisztrált” lelőhelyeket.⁶ Lemondjunk-e hát ezek vizsgálatáról? Valamelyes védelmet nyújt ilyenkor a „régészeti érdekű terület”⁷ kategóriája, amely végső esetben megmentheti a

földmunkák által fenyegetett leleteinket. A végső megoldás azonban mégiscsak a precíz, senki által kétségsbe nem vonható jogi szabályozás lenne. A régészeti örökség védelmét pedig ebben talán az szolgálná a legjobban, ha a lelőhely léte nem szubjektív elemektől függne, nem az döntené el, hogy létezik-e egyáltalán az adott területen védendő és mentendő objektum, hogy mi, vagy bárki más tud-e róla. A lelőhely meggyőződésünk szerint azzal és akkor válik lelőhellyé, amikor az egykori objektumok föld alá kerülnek és továbbá már csak régészeti módszerekkel kutathatók. Az ott rejlő tárgyaknak és objektumoknak ettől a pillanattól fogva kellene a jog rendelkezése szerint is az örökségvédelem hatálya alá esniük!⁸ Ha ezt nem tudjuk a jövőben elérni, akkor nem csak sok nehéz vitára kell felkészülnünk, de nagyon sok értékes lelet pusztulásával és a belőlük nyerhető információk elvesztésével is számolnunk kell. Sokszor pedig elegendő lenne szemléletünkön, megszokott, néha már dogmatizálódott fogalmainkon változtatnunk, hogy jelentős előrelépést tehesünk saját munkánk megkönnyítése érdekében.

Horváth László András
BTM Ős- és Népvándorláskori Osztály
1031 Budapest, Záhony utca 4.
hlaci953@hotmail.com

Horváthné Simon Katalin
Kulturális Örökségvédelmi Hivatal
1014 Budapest, Táncsics Mihály utca 1.
kati-3@freemail.hu

Irodalom:

- BANNER J.–LÁSZLÓ GY.–MÉRI I.–RADNÓTI A. 1954: *Régészeti kézikönyv I.* Gyakorlati régészet. Budapest.
ILON G.–UGHY I. 1996: *Bevezetés a Kárpát-medence régészetébe.* Szombathely.
MESTER Zs. 2001: Mi is az az „őskőkori régészeti lelőhely” (ha egyáltalán van olyan)? *Ősrégészeti Levelek* 3 (2001) 64–65.
MARKÓ A. 2000: Gondolatok az „őskőkori régészeti lelőhely” fogalmáról. *Ősrégészeti Levelek* 2 (2000) 76–78.
RENFREW, C.–BAHN, P. 1998: *Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat.* Budapest.

⁴ Most tekintsünk el a törvény Mester Zsolt által is bírált azon pontatlanságától, mely szerint a régészeti örökség elemeinek „elsődleges összefüggéseikben” kell lenniük, mert ezzel a nagyon is szubjektív és széles értelmezésre lehetőséget adó megjelöléssel jelentősen lecsökkentenénk a feltárható területek számát.

⁵ Egy ilyen ideális állapotot feltételezve sem lenne azonban soha „teljes” a lista, hiszen terepbejárással a lelőhelyek meghatározott csoportjai – főként a temetők – nem, vagy csak nagyon kivételes esetben találhatók meg.

⁶ Tovább nehezíti a helyzetet, hogy bár a már említett topográfiai monográfia-sorozat konkrét mintát ad a különösen nagy kiterjedésű és többnyire ma is beépített területen fekvő, elsősorban római és középkori lelőhelyek első tagolására, amikor az ilyen lelőhelyeken belül betűkkel különbözteti meg a fontosabb objektumokat – kapu, fal, bástya, őrtorony, templom, szentély, villa stb. –, a gyakorlat ettől mégis legtöbbször eltérő, hiszen a városokon belül a lelőhelyeket legtöbbször házszámok vagy a telkek helyrajzi számai szerint tartják nyilván és jelentik be, tekintet nélkül a régészeti összefüggésekre. Így bármennyire is nyilvánvaló a szakember számára, hogy egy városrésznyi római vagy középkori lelőhelyen gyakorlatilag bárhol előkerülhetnek leletek, jogi értelemben csak a már feltárt házhelyek minősülnek lelőhelynek, hiszen csak ezek szerepelnek a KÖH nyilvántartásában. Ez a jelenség is egyike a lelőhely fogalmunk rendezetlenségét bizonyító tényezőknek.

⁷ Az idézett törvény 1. §. 14. pontja.

⁸ Ez csírájában már benne van a fent említett „régészeti érdekű terület” fogalmában.

Az Ősrégészeti Társaság 2002. évi tevékenységének ismertetése

- Évi rendes közgyűlésünket 2002. március 22-én tartottuk meg. A közgyűlésen a Társaság 2001. évi tevékenységét ismertető beszámoló és a 2002. év tervezett programjainak megbeszélése után két előadás hangzott el: *Václav Furmanek–Rezi Kató Gábor–Holl Balázs*: A szőgliget-hosszútetői barlang feltárása. *Egry Ildikó*: Beszámoló a MOL nagy- és középnyomtávú gázvezetékeinek nyomvonalán feltárt őskori lelőhelyekről Győr-Moson-Sopron megyében.
- 2002. április 15-én a Magyar Nemzeti Múzeummal közös szervezésben megrendeztük a „Vallás és Régészet” című tanácskozást. A tanácskozáson előre felkért kutatók a következő előadásokat tartották:
 - Horváth Tünde*: A badeni kultúra emberi arcot ábrázoló maszkja Balatonőszödről.
 - Kalla Gábor*: Az őskori vallás, mint rendszer.
 - Bánffy Eszter*: A közép-európai vonaldíszes csoportok hitvilágának balkáni – és helyi? – gyökerei.
 - Raczky Pál*: Szakrális gyakorlat és régészeti kultúra a késői neolitikumban. Polgár-Csőszhalom telepásatásának tanulságai.
- 2002. november 29-én a Társaság tagjai megtekintették Bécsben a *Guatemala – Land des Quetzal – Von den Maya zur Spanischen Welt* c. kiállítást Gyarmati János vezetésével.
- Az Ősrégészeti Társaság megjelentette az Ősrégészeti Levelek című folyóirat 4. számát a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával.

A Társaság tagjai 2002-ben:

1. Anders Alexandra	30. Horváth László András	59. Reményi László
2. Balogh Csilla	31. Horváthné Simon Katalin	60. Richter Éva
3. Bánffy Eszter	32. Ilon Gábor	61. Ringer Árpád
4. P. Barna Judit	33. Jordán Viktória	62. Sebők Katalin
5. Bartosiewicz László	34. Kalicz Nándor	63. Selján Éva
6. Bende Livia	35. Kalla Gábor	64. Siklódi Csilla
7. Bereczki Ágnes	36. Kertész Róbert	65. Somogyi Krisztina
8. Béres Sándor	37. Király Attila	66. Somogyvári Ágnes
9. Bernáth László	38. Kiss Viktória	67. Sümegi Pál
10. Bondár Mária	39. B. Kiss Zsuzsanna	68. Szabó Gábor
11. Cifra Szabolcs	40. Kisjuhász Viktória	69. Szabó Géza
12. Csányi Marietta	41. Koós Judit	70. Szabó János József
13. Csengeri Piroska	42. Kovács Katalin	71. Szalai Tamás
14. Dani János	43. Kulcsár Gabriella	72. Szalontai Csaba
15. Danyi József	44. Kustár Rozália	73. Száraz Csilla
16. Domboróczki László	45. Lengyel György	74. Szathmári Ildikó
17. Egry Ildikó	46. Lőrinczy Gábor	75. Szél Tibor
18. Ernyey Katalin	47. Majoros Ágnes	76. Szeverényi Vajk
19. Farkas Csilla	48. Marton Tibor	77. Szilas Gábor
20. P. Fischl Klára	49. Sz. Máthé Márta	78. Tárnoki Judit
21. Füzesi András	50. D. Matuz Edit	79. Tóth Katalin
22. Gucsi László	51. Mester Zsolt	80. Trogmayer Ottó
23. Gyöngyössy Márton	52. Nagy Emese Gyöngyvér	81. Váczi Gábor
24. György László	53. Oross Krisztián	82. Veres János
25. Gyucha Attila	54. Pásztor Emília	83. Vicze Magdolna
26. Hajdú Zsigmond	55. Patay Róbert	84. M. Virág Zsuzsanna
27. B. Hellebrandt Magdolna	56. Péntek József Attila	85. Vörös István
28. Hetesi Szilvia	57. Raczky Pál	86. Zandler Krisztián
29. Horváth Ferenc	58. Regénye Judit	87. Zoffmann Zsuzsanna

Az „Őskor Kutatóinak III. Országos Összejövetelén” elhangzott előadások: Szombathely-Bozsok, 2002. október 7–9.

A konferencia témája a halottkultusz és temetkezés volt.

Október 7.:

Ilon Gábor: Őskori temetkezések az utolsó évtized Vas megyei ásatásain.

Fekete Mária: A jánosházi halomsír.

Péterváry Tamás: Urnatemetkezések a késő bronzkor – kora vaskor átmenetéből Szombathely-Zanat határában.

Tóth Gábor: A zanati sírok antropológiai feldolgozása.

P. Fischl Klára: Ároktő-Dongóhalom bronzkori tell-település.

Október 8.:

Bereczki Ágnes: Felső paleolitikus temetkezések Közép-Európában.

Mester Zsolt: Újabb megfontolások a suba-lyuki neandervölgyi temetkezés kérdéséhez.

Lebegyev Judit: Kor- és nemmeghatározó mellékletek műkénei és geometrikus kori temetkezésekben.

Marton Tibor–Oross Krisztián: Balatonszárszó-Kiserdei-dűlő középső neolitikus településének temetkezései.

Csengeri Piroska: Spondylus mellékletes neolitikus temetkezések Mezőzomborról és Mezőkövesdről.

Patay Róbert–Marton Tibor: Középső rézkori temetkezések Szihalomról.

Farkas Csilla: Középső rézkori sírok a Mátra előteréből (Vámosgyörk).

Csongrádiné Balogh Éva: Pattintott kőeszközök rézkori sírokból.

Somogyi Krisztina: A kisapostagi kultúra birituális temetője Ordacsehi-Csereföld lelőhelyen (M7).

Kiss Viktória: Megfigyelések a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája temetkezési szokásairól.

Cseh Julianna: A mészbetétes kerámia kultúrája temetkezési szokásai Komárom-Esztergom megyei feltárások alapján.

Dani János–V. Szabó Gábor: Temetkezési szokások a Polgár határában feltárt középső bronzkori temetőkben.

Reményi László: A Vátya-kultúra temetkezései Budapest térségében.

Gyucha Attila–William A. Parkinson: Kora rézkori településkutatás a Dél-Alföldön – Körös Regionális Régészeti Program 2000-2002.

Október 9.:

Figler András: Pusztasomorjai gátai temetkezések.

Szabó Géza: Wosinsky Mór és Móra Ferenc ásatása két névadó lelőhelyen: Gerjen és Szőreg – elméletek és valóság.

M. Egry Ildikó: Halomsíros temető Győr-Ménfőcsanak Bevásárlóközpont (Savanyító) területén.

Németh Gabriella: A halomsíros kultúra temetkezései Lébény határában.

Gall Simon: Késő bronzkori temetkezések Ludas-Varjúdűlő lelőhelyről.

B. Hellebrandt Magdolna: Az emődi vadkanagyaros késő bronzkori sír.

Technikai információk

- A kéziratokat számítógépes szövegszerkesztővel készített formában (Word for Windows 2.0, 6.0, 7.0) várjuk, vírusmentes lemezen és kinyomtatott változatban is. Válasszon olyan betűtípust, mely a közép-európai karaktereket is tartalmazza (Pl.: Arial CE, Times New Roman CE).
- Lábjegyzetek helyett kérjük a dokumentum végére fűzött „végjegyzet”-ek alkalmazását.
- Jegyzetbe csak a kiegészítő információk, köszönetnyilvánítások, stb. kerüljenek; az irodalmi hivatkozásokat a főszövegben belül, zárójelben helyezték el. Pl.: (XXXXXX 1999, 34).
- A folyóiratok és sorozatok rövidítéséhez kérjük használja M. Tulok: Abbreviations of periodicals and series of archaeology and auxiliary sciences. című munkáját (Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 36 (1984) 333–384). Az ebben nem szereplő folyóiratokat, sorozatokat rövidítés nélkül idézze.
- A felhasznált és idézett cikkeknél kérjük, tüntesse fel – ha van – a cikk idegennyelvű rezüméjének címét is.
- Tanulmánykötetekenél kérjük pontosan tüntesse fel a kötet szerkesztőjét és megjelenési helyét is.
- A kéziratokat a Szerkesztőség címére kérjük küldeni: ELTE BTK Régészettudományi Intézet 1088 Budapest, Múzeum körút 4/B.
- Kéziratokat magyar, angol és német nyelven fogadunk el, de kérjük mellékelje a magyar nyelvű változatot is. Idegennyelvű cikkek esetében a nyelvi lektorálást szerkesztőségünk intézi.
- Folyóiratunk grafikai és fényképes illusztrációkat fogad, a kézirat terjedelméhez képest arányos mennyiségben. Kérjük, hogy tiszta, gyűretlen, lehetőség szerint pauszra készített (-fénymásolt) vonalas, pontozással vagy más, fénymásolást jól tűrő technikával árnyalt rajzot adjanak le, az alkalmazott méretarány feltüntetésével. A-4-es (álló) vagy A-5-ös (fekvő) méretű táblákat és önálló rajzokat várunk; a táblák eredeti szerkesztését lehetőség szerint megtartjuk. Kérjük, térképeiket minden esetben kerettel zárják le. Mindenképpen mellékeljék a képekhez tartozó aláírásokat is külön file-ban, vagy a dokumentum végére illesztve.
- Kérjük, közöljék cikkük végén levelezési címüket.
- A beérkezett kéziratokért honoráriumot nem áll módunkban fizetni.
- A Szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy a kéziratokon kisebb – technikai jellegű –, a tartalmi, szakmai részt nem érintő változtatásokat tegyen.
- Tárgyak leírásánál az alábbi rövidítéseket használják:

Magasság	Ma.:
Peremátmérő	Pá.:
Fenékátmérő	Fá.:
Vastagság	V.:
Hosszúság	H.:
Szélesség	Szé.:
Átmérő	Á.:
Súly	S.:
Mélység	Mé.:
Leltári szám	Ltsz.: